

TAMPEREEN YLIOPISTO
Taloustieteiden laitos

OSKEYHTIÖN KHT-TILINTARKASTAJAN JA KUNNAN
JHTT-TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMAN
KONSULTOINTITOIMINNAN AIHEUTTAMAT
ROOLIRISTIRIIDAT

Finanssihallinto ja
julkisyhteisöjen laskentatoimi
Pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2006
Ohjaaja: Lasse Oulasvirta

Jaakko Rönkkö

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto	Taloustieteiden laitos, Finanssihallinto ja julkisyhteisöjen laskentatoimi
Tekijä:	RÖNKKÖ, JAAKKO
Tutkielman nimi:	Osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan ja kunnan JHTT-tilintarkastajan harjoittaman konsultointitoiminnan aiheuttamat rooliristiriidat
Pro gradu -tutkielma:	107 sivua, 3 liitesivua
Aika:	Syyskuu 2006
Avainsanat:	laillisuustarkastus, konsultointitoiminta, tilintarkastajan riippumattomuus, rooliristiriidat, varotoimi

Tutkielma käsittelee osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan ja kunnan JHTT-tilintarkastajan tilintarkastusasiakkaalleen harjoittaman konsultoinnin aiheuttamia rooliristiriitoja. Tilintarkastusasiakkaalle harjoitetut tilintarkastuksen oheispalvelut saattavat johtaa tilanteeseen, jossa lakisääteisen tilintarkastuksen riippumaton toteuttaminen vaarantuu.

KHT-tilintarkastajat ovat tilintarkastusalan ammattilaisia, joilla on laaja asiantuntemus liiketoiminnasta. JHTT-tilintarkastajilla on vahva tuntemus erityisesti julkishallinnosta ja -taloudesta. Laajan asiantuntemuksen lisäksi tilintarkastajilla on vankka tietämys nimenomaan tilintarkastusasiakkaistaan. Tuntemus tilintarkastusasiakkaan toiminnasta ja taloudesta sekä valmis asiakassuhde tekevät tilintarkastajasta ulkopuolisia konsultteja houkuttelevamman vaihtoehdon myös lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolisten palveluiden tarjoajaksi. Asiakkaan kannalta oma tilintarkastaja on luonnollinen ja useimmiten kustannustehokkain oheispalveluiden tarjoaja.

Myös tilintarkastajilla itsellään on ollut halua ja tarvetta laajentaa palvelutarjontaansa varsinaisen tilintarkastuksen ulkopuolelle. Konsultointitoiminta merkitsee tilintarkastajille mahdollisuutta liiketoiminnan kasvuun ja lisätuloihin. Lakisääteisen tilintarkastuksen markkina on nykyään hyvin kilpailtu, ja tilintarkastusyhteisöjen liiketoiminnan kasvu tulee suurelta osin konsultointitoiminnasta. Toisaalta tilintarkastukseen kuuluu olennaisena osana palvelufunktio. Tilintarkastajat haluavat palvella asiakkaitaan mahdollisimman laadukkaasti ja monipuolisesti.

Oheispalveluiden tarjoamista sääntelevä riippumattomuusnormisto on ollut viime vuodet muutosten kourissa. Osasyynä normiston tiukentamiseen ovat olleet tilintarkastusalaan ryvettäneet tilinpitoskandaalit. Uudistusten ansiosta lainsäädännön ja eettisten ohjeiden keinovalikoima konsultoinnin aiheuttaman ristiriitatilanteen ratkaisemiseksi on monipuolistunut. Samalla tilintarkastusyhteisöissä on alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota riippumattomuuskysymyksiin. Sekä osakeyhtiöiden KHT- että kuntien JHTT-tilintarkastajat ovat viime vuosina ottaneet käyttöön erilaisia varotoimia riippumattoman tilintarkastuksen turvaamiseksi, kun oheispalveluita tarjotaan tilintarkastusasiakkaille.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	5
1.1 TUTKIMUSONGELMA JA AIHEPIIRIN AIKAISEMPI TUTKIMUS.....	6
1.2 TUTKIMUSTYÖN TAVOITE JA RAJAUKSET	7
1.3 KÄYTETTÄVÄT TUTKIMUSMETODIT JA -MENETELMÄT.....	8
2 TILINTARKASTUKSEN JA RIIPPUMATTOMUUDEN TEOREETTISESTA TAUSTASTA	9
2.1 TILINTARKASTUKSEN TEHTÄVÄ YHTEISKUNNASSA	11
2.2 PÄÄMIES-AGENTTITEORIA.....	12
2.3 TILINTARKASTUKSEN POSTULAATIT	14
2.4 RIIPPUMATTOMUUS TILINTARKASTUKSEN EDELLYTYKSENÄ.....	18
3 TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMA TARKASTUSTYÖ ELI LAILLISUUSVALVONTA	22
3.1 OSAKEYHTIÖN KIRJANPIDON, TILINPÄÄTÖKSEN JA HALLINNON TARKASTUS.....	23
3.2 TILINTARKASTAJAN MUUT LAKISÄÄTEISET TEHTÄVÄT OSAKEYHTIÖSSÄ.....	25
3.3 KUNNAN HALLINNON JA TALOUDEN TARKASTUS	29
4 TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMA KONSULTOINTITOIMINTA	32
4.1 KONSULTOINNIN KOHDEALUEET	35
4.2 KONSULTOINNIN TARPEELLISUUS.....	39
5 TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMAN KONSULTOINTITOIMINNAN JA TARKASTUSTYÖN VÄLISET RISTIRIITATILANTEET	42
5.1 RIIPPUMATTOMUUDEN VAARANTUMINEN SAMAN TILINTARKASTAJAN TOIMIESSA TARKASTAJA- JA KONSULTTIROOLEISSA	44
5.2 RIIPPUMATTOMUUDEN VAARANTUMINEN SAMAN TILINTARKASTUSYHTEISÖN TARKASTAJIEN TOIMIESSA TARKASTAJA- JA KONSULTTIROOLEISSA TARKASTUSKOHTEESSA	46
5.3 RIIPPUMATTOMUUDEN VAARANTUMINEN TALOUDELLISEN INTRESSIN VUOKSI.....	47
5.4 RIIPPUMATTOMUUDEN VAARANTUMINEN TARJOTTAESSA TIETTYJÄ OHEISPALVELUITA TILINTARKASTUSASIAKKAILLE.....	49
5.4.1 Kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen	52
5.4.2 Arvonmäärityspalvelut	53
5.4.3 Veroneuvonta.....	54
5.4.4 Sisäisen tarkastuksen palvelut.....	55
5.4.5 Tietojärjestelmäpalvelut.....	55
5.4.6 Henkilökunnan tarjoaminen tilapäisesti.....	56
5.4.7 Tilintarkastusasiakkaan avustaminen riita-asiassa.....	56
5.4.8 Lakipalvelut.....	57
5.4.9 Ylimmän johdon palvelukseenotto	59
5.4.10 Yritysjärjestely- ja muut vastaavat palvelut.....	59
6 KONSULTOINTITOIMINNAN JA TARKASTUSTYÖN VÄLISTEN RISTIRIITOJEN RATKAISEMINEN	60
6.1 RISTIRIITATILANTEEN RATKAISEMINEN YKSITTÄISEN TILINTARKASTAJAN TAPAUKSESSA	65
6.2 RISTIRIITATILANTEEN RATKAISEMINEN TILINTARKASTUSYHTEISÖSSÄ	68

6.3 JULKINEN VALVONTA RIIPPUMATTOMUUDEN TAKEENA.....	69
6.4 LAINSÄÄDÄNNÖN JA EETTISTEN OHJEIDEN KEINOVALIKOIMASTA RISTIRIITATILANTEEN RATKAISEMISEKSI	72
6.4.1 IFAC:n Code of Ethics ja KHT-yhdistyksen eettiset ohjeet	73
6.4.2 SEC:n riippumattomuussäännökset ja Sarbanes-Oxley -laki	74
6.4.3 Komission suositus riippumattomuuden peruseriaatteista EU:ssa sekä EY:n tilintarkastusdirektiivi.....	76
6.4.4 Hyvän kunnallisen tilintarkastuksen tulkinta	81
6.5 VAROITIMIA RIIPPUMATTOMUUDEN VAARANTUMISEN UHAN VÄHENTÄMISEKSI TARJOTTAESSA TIETTYJÄ OHEISPALVELUITA TILINTARKASTUSASIAKKAILLE	82
6.5.1 Kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen	82
6.5.2 Arvonmäärityspalvelut	83
6.5.3 Sisäisen tarkastuksen palvelut	84
6.5.4 Tietojärjestelmäpalvelut.....	85
6.5.5 Henkilökunnan tarjoaminen tilapäisesti	85
6.5.6 Tilintarkastusasiakkaan avustaminen riita-asiassa.....	85
6.5.7 Lakipalvelut.....	86
6.5.8 Ylimmän johdon palvelukseenotto	86
6.5.9 Yritysjärjestely- ja muut vastaavat palvelut.....	87
7 HAASTATELUTUTKIMUS OSAKEYHTIÖIDEN KHT- TILINTARKASTAJILLE JA KUNTIEN JHTT-TILINTARKASTAJILLE	87
7.1 HAASTATELTUJEN TIETÄMYS RIIPPUMATTOMUUSNORMISTOSTA.....	88
7.2 HAASTATELTUJEN NÄKEMYKSIÄ OHEISPALVELUIDEN KOHDEALUEISTA JA TARPEELLISUUDESTA.....	90
7.3 HAASTATELTUJEN KOKEMUKSIA JA NÄKEMYKSIÄ RIIPPUMATTOMUUDEN VAARANTUMISESTA KONSULTOITAESSA	92
7.4 HAASTATELTUJEN TILINTARKASTAJIEN KÄYTÄNNÖN TYÖSSÄÄN KÄYTTÄMIÄ VAROITIMIA RIIPPUMATTOMUUDEN TURVAAMISEKSI.....	94
8 PÄÄTELMÄT	98
LÄHTEET	104
LIITTEET	108

1 JOHDANTO

Tilintarkastajien työnkuva on viime vuosina laajentunut huomattavasti varsinaisen lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolelle. Tilintarkastuksen oheispalveluiden (non-audit services) tarjoamisesta eli konsultoinnista on tullut yhä tärkeämpi tulonlähde tilintarkastajille niin yksityisellä sektorilla kuin julkisessa taloudessakin. Tilintarkastajien harjoittamalle konsultointitoiminnalle on ollut kasvavissa määrin kysyntää asiakkaiden keskuudessa, mutta myös tilintarkastajilla on ollut suuri intressi tarjota asiakkailleen näitä tilintarkastuksen oheispalveluita, jotka ovat tuottoisampia kuin varsinainen tilintarkastus.

Erityisesti 2000-luvulla tilintarkastajien harjoittama konsultointitoiminta ja vaatimus riippumattomasta tilintarkastuksesta ovat olleet kiivaasti keskusteltavina niin meillä Suomessa kuin maailmallakin. Keskustelua ovat vauhdittaneet lukuisat tilintarkastajien ammattikunnalle ja koko talouselämälle häpeälliset tilinpitoskandaalit. Monikansallisen energiyhtiön Enronin konkurssi ja tilintarkastusyhtiö Arthur Andersenin kaatuminen, tunnetun italialaisen energiyhtiön Parmalatin 1980-luvulta asti jatkuneiden kirjanpitorikkomusten paljastuminen, ruotsalaisen vakuutusyhtiön Skandian kirjanpidon laittomuudet sekä suomalaisen Töölön Matkatoimiston vuosikautia jatkunut tuloslaskelman ja taseen vääristely vain muutamia mainitakseni ovat puhuttaneet talouspiirejä ympäri maailman ja epäilemättä vauhdittaneet erityisesti tilintarkastajien riippumattomuutta sääntelevän säädöstaustan uudistamista.

Kuvailtujen kirjanpitorikkomusten paljastuttua on laajalti ihmetelty nimenomaan tilintarkastajien osuutta skandaaleissa. Olisikin melko kapeakatseista väittää, ettei tapahtuneissa kirjanpitorikkomuksissa myös tilintarkastajien toteuttama valvonta olisi pettänyt. Huomionarvoinen seikka monissa paljastuneissa skandaaleissa on tilintarkastajien harjoittaman valvonnan ja neuvonnan kiinteä yhteys. Samojen tilintarkastajien harjoittaessa valvontaa ja konsultointia on riski riippumattoman tilintarkastuksen vaarantumisesta kasvanut hälyttävän suureksi, ja lopulta tilintarkastajan ja asiakkaan välille syntynyt taloudellinen riippuvuussuhde on alkanut vaikuttaa ratkaisevasti valvonnan laatuun. Taloudellisesta talutusnuorasta on

muodostunut niin tiukka, ettei tilintarkastaja ole enää kyennyt objektiiviseen arviointiin. Tilintarkastuksen kulmakivenä pidetty riippumattomuus on vaarantunut, ja lukemattomat työntekijät, sijoittajat ja asiakkaat ovat kärsineet taloudellisia tappioita valvonnan pettämisen vuoksi.

Tilintarkastajien harjoittaman konsultointitoiminnan räjähdysmäisen kasvun vuoksi tilintarkastajien omat ammatilliset järjestöt, yksittäiset tilintarkastajat, tilintarkastusyhteisöt sekä julkinen valvonta ovat alkaneet kiinnittää erityishuomiota tilintarkastuksen oheispalveluiden ohjeistamiseen ja sääntelyyn. Riippumattomuussääntely on oheispalveluiden osalta ollut viime vuodet jatkuvassa murroksessa ja onkin varsin mielenkiintoista seurata, kuinka säännöstaustan muutosten keskellä toimimaan joutuvat tilintarkastajat soveltavat käytännön tasolla osin melko tulkinnanvaraisia säännöksiä.

1.1 Tutkimusongelma ja aihepiirin aikaisempi tutkimus

Tilintarkastajat toimivat varsinaisen tarkastustyön harjoittamisen lisäksi yhä useammin neuvoo-antavina konsultteina. Tämän kehityksen taustalla ovat erityisesti säädöstaustassa tapahtuneet muutokset. Asetelma aiheuttaa tilintarkastajalle selvän rooliristiriidan, koska varsinaisen tarkastustyön tehokkuus ja erityisesti tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuvat. Tilintarkastajan rooleja kuvataan erittelemällä toisistaan tilintarkastuksen laillisuusvalvonta ja ns. neuvontatehtävä eli konsultointi. Lakisääteisydestään huolimatta tilintarkastus on palveluammatti, johon tulee sisältyä myös asiakasta avustava neuvontafunktio. Olennaista tässä on se, että tilintarkastaja säilyttää kaikissa tilanteissa riippumattomuutensa. Tarkoitukseni on käsitellä tutkielmassani nimenomaan konsultointitoiminnan aiheuttamia ristiriitoja konsultti- ja tarkastajaroolin välillä sekä tarkastella näiden ristiriitojen aiheuttamaa tilintarkastajan riippumattomuuden vaarantumista. Myös näiden ristiriitojen syntymisen ehkäisemiseksi käytettäviin varotoimiin ja menettelytapoihin sekä julkisen sääntelyn keinoihin luodaan kattava katsaus.

Tilintarkastajien työkuvaan jo pitkään jatkunut laajentuminen ja lähivuosien tilinpitokandaalien kiihdyttämät uudistukset riippumattomuuden säädöstaustassa

tekevät aihepiiristä äärimmäisen ajankohtaisen ja mielenkiintoisen. Riippumattomuutta sääntelevä säädöstausta on erityisesti oheispalveluiden tarjoamisen osalta ollut viime vuodet perusteellisten muutosten kourissa sekä kansallisesti että kansainvälisesti. Säädöstaustassa tapahtuneet muutokset ovat kirvoittaneet vilkasta keskustelua alan ammattilaisten keskuudessa. Mm. Yhdysvalloissa säädetty Sarbanes-Oxley -laki, EY:n uudistettu tilintarkastusdirektiivi sekä paraikaa uudistettava kotimainen tilintarkastuslakimme ovat saaneet paljon huomiota osakseen niin tilintarkastusalan ammattilehdissä kuin alan tutkijoidenkin keskuudessa. Ajoittain esitetyn voimakkaan kritiikin perusteella voidaan olettaa oheispalveluita koskevan säädöstaustan hakevan yhä kaikkia sidosryhmiä tyydyttävää muotoaan.

Aihepiiri on hyvin ajankohtainen ja tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoamisen vaikutuksista riippumattomuuteen on viime vuosina julkaistu melko runsaasti tutkimusartikkeleita alan arvostetuimmissa tieteellisissä aikakauslehdissä. Erityisesti Yhdysvalloissa aihepiiriä on tutkittu ahkerasti lähinnä vuonna 2002 säädetyn Sarbanes-Oxley -lain innoittama. Suomessa tilintarkastajan riippumattomuutta ovat viime vuosina tutkineet mm. Saarikivi (1999, 2000) ja Sarja (1999). Riippumattomuustutkimus on erityisesti oheispalveluiden tarjoamisen osalta ollut Suomessa kuitenkin melko vähäistä. Tähän saattaa omalta osaltaan vaikuttaa oheispalveluiden nouseminen tilintarkastustutkimuksen keskiöön vasta aivan viime vuosina. Toisaalta aiheen arkaluonteisuus koko tilintarkastajien ammattikunnan kannalta saattaa vaikeuttaa aihepiiriä koskevan tiedon saantia. Tilintarkastajan riippumattomuutta käsittelevää materiaalia oheispalveluiden tarjoamisen osalta on kuitenkin julkaistu tilintarkastusalan omissa julkaisuissa, kuten tilintarkastusalan suosituksissa.

1.2 Tutkimustyön tavoite ja rajaukset

Tutkimustyön tavoitteena on lähestyä tilintarkastajan työtä sen erilaisten roolien kautta ja pyrkiä lopulta löytämään ristiriitaisuuksia näiden roolien väliltä. Tilintarkastajan suorittaman laillisuusvalvonnan eli varsinaisen tarkastustyön sekä neuvontafunktion eli erilaisten konsultointitehtävien erottaminen toisistaan ja näiden funktioiden esittely osina tilintarkastajan työnkuvaa luovat pohjan varsinaisten ristiriitojen syvemmälle

tarkastelulle. Tutkielmassa pyritään lopulta hahmottelemaan erilaisia ratkaisumalleja löydettyjen ristiriitatilanteiden ehkäisemiseksi ja ratkaisemiseksi. Tutkielman konkreettisempaan tavoitteena on löytää ratkaisu esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Varsinaisina tutkimuskysymyksinä esitetään seuraavat kysymykset:

1. Millaisia ristiriitatilanteita tilintarkastajan tarkastaja- ja konsulttiroolin välillä esiintyy?
2. Mitkä tekijät aiheuttavat tilintarkastajan tarkastaja- ja konsulttiroolin välisten ristiriitojen syntymisen?
3. Miten tilintarkastajan rooliristiriitatilanteita pyritään ratkaisemaan?

Tilintarkastuksen ollessa vahvasti lainsäädäntö- ja säännöspainotteinen ala myös näiden säännösten sekä eettisten taustojen tarkastelu ovat luonnollisesti keskeisessä roolissa tutkimusongelmaa käsiteltäessä. Tilintarkastuslain, tilintarkastusalan suositusten sekä Euroopan unionin tasolta tulevan sääntelyn ja yhdysvaltalaisen Sarbanes-Oxley -lain tarkastelu erityisesti riippumattomuuden käsitteeseen liittyen ovat tutkielmassa hallitsevassa roolissa. Julkisen sääntelyn tarpeen ja sen kehittymisen tarkastelu tuovat tutkimukseen julkisen sektorin näkökulmaa.

Tutkimus rajataan osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan ja kunnan JHTT-tilintarkastajan harjoittaman konsultointitoiminnan aiheuttamiin rooliristiriitoihin. Riippumattomuutta koskevan sääntelyn ja eettisten ohjeiden osalta tarkastellaan siten nimenomaan Suomessa toimivia JHTT- ja KHT-tilintarkastajia koskevaa sääntelyä.

1.3 Käytettävät tutkimusmenetelmät ja -menetelmät

Tutkimus jakautuu teoreettiseen tarkasteluun ja haastattelututkimuksen muodostamaan empiiriseen osaan. Teoreettisessa tarkastelussa pureudutaan käsitetutkimuksen keinoin tilintarkastuksen ja riippumattomuusvaatimuksen taustoihin sekä eritellään toisistaan tilintarkastajan tarkastaja- ja konsulttiroolit. Käsitetutkimuksen tarkoituksena on löytää ja selventää ajattelun välineitä, jotka voivat olla yksittäisiä käsitteitä, käsitejärjestelmiä tai teorioita (Tamminen 1993, 145). Käsitetutkimus voi myös tavoitella käsitteitä, joiden sisältöä ei voida täysin ristiriidattomasti määritellä. Tällöin puhutaan visioivasta käsitetutkimuksesta. (Mt. 147.) Tässä tutkimuksessa nimenomaan konsultoinnin

täsmällinen määrittely tuottaa vaikeuksia, sillä rajanveto konsultointi- ja tarkastustoiminnan välillä on varsin haastavaa ja tulkinnanvaraista. Tammisen (mp.) mukaan tämäntyyppisten käsitteiden osalta puhutaan pikemminkin sisällön kuvaamisesta tai merkityksenannosta kuin määrittelemisestä. Lopuksi tutkielman teoreettisessa osassa tarkastellaan tilintarkastajan eri roolien välisiä ristiriitoja sekä pyritään löytämään ratkaisuja ristiriitojen selvittämiseksi.

Tutkimuksen empiirisen osan haastattelututkimuksessa tarkastellaan osakeyhtiön KHT- ja kunnan JHTT-tilintarkastajien käytännön työssään kohtaamia rooliristiriitoja, kokemuksia ja käsityksiä ristiriitojen ratkaisemiseksi sekä näkemyksiä tilintarkastajien ammattikunnan riippumattomuudesta tilintarkastajien työnkuvan laajentuessa. Haastateltaviksi tilintarkastajiksi on valittu suomalaisia osakeyhtiöiden KHT- ja kuntien JHTT-tilintarkastajia, joilla on useiden vuosien käytännön kokemus. Haastateltavat tilintarkastajat on pyritty valitsemaan mahdollisimman monesta eri tilintarkastusyhteisöstä, ja mukaan on otettu myös yksityisiä ammatinharjoittajia otoksen monipuolistamiseksi. Näin ollen myös haastateltavien tilintarkastajien asiakaskunta on kokoluokaltaan varsin hajautunutta ja tutkimukseen saadaan laaja-alaisempi näkökulma. Haastattelututkimuksen tuloksia peilataan lopuksi teoreettisessa tarkastelussa esitettyihin ristiriitatilanteisiin ja niiden ratkaisumalleihin.

2 TILINTARKASTUKSEN JA RIIPPUMATTOMUUDEN TEOREETTISESTA TAUSTASTA

Tilintarkastuksen tehtävää yhteiskunnassa ja tilintarkastuksen teoreettisia perusteluja on tutkittu laajalti. Tilintarkastuksen tutkimusperinnettä voidaankin pitää varsin laajana ja monipuolisena. Erityisesti päämies-agenttimallin avulla on pyritty selvittämään tilintarkastuksen teoreettista taustaa ja tilintarkastuksen tavoitteita. (Martikainen, Meklin, Oulasvirta & Vakkuri 2002, 14.) Päämies-agenttimallin lisäksi tässä luvussa tarkastellaan tilintarkastuksen postulaatteja, jotka ovat toimineet jo vuosikymmenien ajan tilintarkastustutkimuksen kulmakivenä ja eräänlaisena keskustelun perustana (Mautz & Sharaf 1977, 37).

Tilintarkastus ei ole syntynyt teoreettisen kehittelyn tuloksena, vaan käytännön tarpeiden saneleman yhteiskunnallisen kehityksen myötä. Yhteiskunnan toiminnot ovat organisoituneet yrityksiksi, muiksi yhteisöiksi ja julkisen vallan yksiköiksi, joissa tehtävien toimeenpano on delegoitu toimivalle johdolle. Toimeksiantajalla ei ole ollut mahdollisuutta valvoa ja tarkkailla toimivaa johtoa, joten myös valvonta ja tarkkailu on ollut tarpeen delegoida. (Riistama 1999, 15–17.) Tarve tilintarkastukselle syntyy siis organisaation resurssien omistajien ja niiden käyttäjien eriytyessä. Resurssien omistajilla on oltava käytössään valvontakeinoja turvatakseen omistuksensa ja tämän tuoton. (Vuorinen 1995, 102.)

Vuorisen (mt. 100) mukaan organisaation toimintaprosessi jaetaan suunnitteluun, päätöksentekoon, toteutukseen ja valvontaan. Tilintarkastuksella on oma merkityksensä valvonnassa ja siihen liittyvässä tarkkailussa (Riistama 1999, 15). Tilintarkastus on valvontakomponentin jälkikäteen kaikkiin toimintaprosessin vaiheisiin kohdistuva osa (Vuorinen 1995, 100). Tilintarkastuksen merkitys ei rajoitu vain toimeksiantajan ja toimeksiannon saajan väliseen suhteeseen, vaan tilintarkastuksen tuottamalla tiedolla on kasvava merkitys myös yhteiskunnassa ylipäätään. Tilintarkastuksen teoreettisen perustan tarkastelussa voidaankin pitää hedelmällisenä lähtökohtana sen hahmottamista yhteiskunnallisena tehtävänä. (Riistama 1999, 15–16.)

Tilintarkastajan riippumattomuus on tilintarkastuksen ehdottomia perusolettamia. Riippumattomuus on nimittäin keino saavuttaa tilintarkastuksen tarkoitus eli riippumattoman asiantuntijan lausunto. (Saarikivi 2000, 413.) Suomessa tilintarkastajien riippumattomuudesta käyty keskustelu ei ole ollut yhtä vilkasta kuin mm. Yhdysvalloissa. Keskustelu on jäänyt Suomessa pitkälti tilintarkastajien itsensä varaan, joten tarkastelunäkökulma on ollut hyvin käytännönläheinen. Riippumattomuutta koskevat tapaukset ovat tulleet julkisuuteen Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan tai valtion tilintarkastuslautakunnan valvonta-asioissa antamien ratkaisujen yhteydessä. Valvonta-asioden alullepanijoina ovat useimmiten olleet tilintarkastuksen laatuun tyytymättömät tahot. (Sarja 1999, 3–4.) Viime vuosien tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoamiseen liittyneet skandaalit ovat tuoneet konsultointitoiminnan riippumattomuustutkimuksen keskiöön, ja erityisesti

Yhdysvalloissa oheispalveluiden ja tilintarkastuksen väliseen suhteeseen on pureuduttu hyvinkin tarkasti.

2.1 Tilintarkastuksen tehtävä yhteiskunnassa

Riistama (1999, 15) kirjoittaa, että tilintarkastuksen tuottamalla tiedolla on kasvava merkitys yhteiskunnassa. Muutkin sidosryhmät kuin omistajat, jäsenet tai luotonantajat tarvitsevat päätöksentekonsa tueksi oikeita ja riittäviä tietoja organisaatioiden toiminnasta ja taloudesta. Tällaisten muiden sidosryhmien, kuten rahoittajien, henkilökunnan, tavarantoimittajien ja julkisen vallan, on oltava varmoja saadun informaation oikeellisuudesta. Tilintarkastuksen tarkoituksena onkin kohottaa tarkastettavan informaation arvoa sen käyttäjille, koska tarkastettua informaatiota pidetään hyödyllisempänä kuin tarkastamatonta. (Vuorinen 1995, 103.)

Tilintarkastukseen kohdistuvien vaatimusten realistisen asettamisen edellytyksenä on tilintarkastuksen yhteiskunnallisen tehtävän ja tarkoituksen ymmärtäminen (Riistama 1999, 21). Sarjan (1999, 12) mukaan tilintarkastuksella pyritään lähtökohtaisesti täyttämään erilaisia henkilökohtaisia ja organisatorisia tarpeita. Nämä intressiryhmien tarpeet vaihtelevat osittain sen mukaan, onko kyseessä julkis- vai yksityisoikeudellisen organisaation tilintarkastus. Julkisyhteisöjen ja yksityisoikeudellisten organisaatioiden tilintarkastuksessa on kuitenkin havaittavissa myös yhteisiä piirteitä. Perusolettaman mukaan tilintarkastus myötävaikuttaa joko tietyn yksittäisen yhteisön tai koko yhteiskunnan hyvinvointiin. Tilintarkastuksen hyödyllisyys perustuu siis siitä saatavaan hyötyyn. (Mt. 12–13.) Vuorinen (1995, 101) kirjoittaa, että yksityisen organisaation ja julkisyhteisön välisistä eroista huolimatta julkisen talouden ja yksityisen sektorin tilintarkastuksen perustehtävä on sama.

1990-luvun alun lama ja sen aiheuttamat taloudelliset katastrofit olivat Sarjan (mp.) mukaan osoitus tilintarkastuksen laajasta yhteiskunnallisesta merkityksestä, sillä osasyynä niihin on pidetty tilintarkastusjärjestelmän pettämistä. Vastaavanlaisia osoituksia tilintarkastuksen yhteiskunnallisesta merkityksestä on saatu 2000-luvun lukuisien tilinpitokandaalien, mm. monikansallisen Enronin, italialaisen Parmalatin ja ruotsalaisen Skandian, muodossa. Tilintarkastuksen katsottiin epäonnistuneen, koska se

ei antanut ajoissa hälyttäviä signaaleja (mp.). 1990-luvulla Suomessa tulikin tutuksi Yhdysvalloissa jo 1970-luvun jälkipuoliskolla esitetty käsite odotuskuilu (expectation gap), jolla tarkoitetaan tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjien tilintarkastajien työhön kohdistamien odotusten ja tilintarkastajien suoritusten välistä eroa (Riistama 1999, 22). Taloudellisten lausumien luotettavuuden lisääminen on siis vain yksi tilintarkastuksen yhteiskunnallisista tehtävistä. Laillisuustarkastuksen lisäksi voi usein olla hyödyllistä arvioida toiminnan tarkoituksenmukaisuutta. (Sarja 1999, 13.) Tilintarkastuksella on siis tehtävänsä osana elinkeinoelämän toimintoja turvaavaa mekanismia (Saarikivi 2000, 413). Tilintarkastuksen voidaan sanoa olevan eräs kehittyneen talouselämän tunnusmerkeistä (Sarja 1999, 13).

Tilintarkastuksella voidaan tulkita olevan vaikutusta myös organisaatioiden käyttäytymisen ohjaukseen ja muovautumiseen, sillä tilintarkastuksen katsotaan muodostavan merkittävän osan organisaatioiden toimintaa sääntelevästä julkisen vallan mekanismista, jonka tarkoituksena on pitää organisaation johto vastuussa omistajiaan ja muita intressitahoja kohtaan. Erilaisten intressitahojen taloudellisia ja ei-taloudellisia etuja pyritään siis suojaamaan organisaation haitallisen käyttäytymisen vaikutuksilta. (Ks. mt. 14.)

2.2 Päämies–agenttiteoria

Tilintarkastuksen toimintaympäristösuhteiden selittämiseen on useita teorioita, joista tässä tarkastellaan agenttiteoriaa eli päämies–agenttiteoriaa (Vuorinen 1995, 104). Päämies–agenttiteoria on keskeinen tilintarkastuksen luonnetta jäsentävä teoreettinen viitekehys. Mallissa sosiaalinen toiminta esitetään päämiehen ja agentin välisenä vaihtosuhteena, jossa päämies tarvitsee intressiensä edistämiseksi agentin palveluja. Päämiehenä mallissa voivat toimia esimerkiksi veronmaksajat, osakkeenomistajat tai tilaajat ja vastaavasti agenttina esimerkiksi organisaatioiden toimiva johto tai palvelun tuottaja. (Ks. Martikainen ym. 2002, 15.) Agenttiteoria tarkastelee siis taloudellisia suhteita tilanteessa, jossa yksi tai useampi henkilö eli päämies on palkannut yhden tai useamman henkilön eli agentin suorittamaan puolestaan jotakin tehtävää (DeJong & Smith 1984, 21–22). Agentilla on käytössään enemmän informaatiota kuin

päämiehellä, joka joutuu uhraamaan kustannuksia päästäkseen tasapainoiseen tilaan (Vuorinen 1995, 104).

Saadakseen organisaatiota koskevaa tietoa päämiehen tärkein ja usein ainoa väline on agentin antama raportti, joka ei useinkaan kerro johdon toimista tulokseen pääsemiseksi (mt. 105). Antle (1982, 512) kirjoittaa, että päämies–agentti-suhteessa on kolme vaihtoehtoa, joissa riski jakautuu erilalla päämiehen ja agentin välillä. Ensimmäisessä vaihtoehdossa agentin palkitseminen ei riipu toiminnan tuloksesta, jolloin voidaan olettaa informaation olevan oikeaa. Tällöin agentin työmäärä on vähäisempi ja riski on kokonaan päämiehen harteilla. Resurssit voi myös vuokrata agentille, jolloin päämiehen on tyydyttävä niukempaan informaatioon ja tuottoon. Tässä toisessa vaihtoehdossa agentti luonnollisesti kantaa riskin kokonaisuudessaan. Kolmannessa vaihtoehdossa agentin palkitseminen riippuu toiminnan tuloksesta ja informaatioon saattaa sisältyä tavoitteellisia virheitä. Tällöin riski jakautuu päämiehen ja agentin kesken. Päämiehen on kuitenkin otettava ulkopuolinen tilintarkastaja avuksi arvioimaan agentin antaman informaation oikeellisuutta. Tilintarkastaja siis tuottaa informaatiota agentin antamasta informaatiosta. (Mt. 512–513.)

Vuorinen (1995, 105) kirjoittaa, että tilintarkastuksen tehtävänä oli agenttiteorian soveltamisen alkuvaiheessa omistajien edun valvominen. Tilintarkastustoiminta oli siis korostetusti päämiehen mielenkiinnon kohteena. Myöhemmin agenttiteorian sovellusta on laajennettu. Tilintarkastajan tehtäviin katsotaan kuuluviksi agentin antaman informaation oikeellisuuden arvioinnin lisäksi myös agentin toimenpiteiden ja tuloksien arviointi. (Mp.) Viimeaikaisten tapahtumien ja niitä koskevan keskustelun vuoksi on tilintarkastuksen roolia tilivelvollisuuden teknologiana ja yhteiskunnan instituutioiden uskottavuuden edistäjänä tosin alettu kyseenalaistaa yhä enemmän (Martikainen ym. 2002, 16).

Power (1997, 5) näkee tilintarkastuksen tarkastuksen muotona, jolle syntyy vaatimus agenttien altistaessa päämiehensä moraalisisille vaaroille ja tiedon epäsuhtaisuudelle. Nämä moraaliset vaarat syntyvät agenttien mahdollisuudesta toimia päämiestensä etujen vastaisesti. Tiedon epäsuhtaisuuden taustalla on agenttien laajempi tietämys suhteessa päämiehiin. Näin ollen tilintarkastus voidaan nähdä toimintana riskin vähentämiseksi. Tämä hyödyttää päämiestä agenttien arvoa vähentävien toimien

estämisen muodossa. (Ks. mp.) Powerin (ks. mp.) mukaan päämiehet sitoutuvat tilintarkastukseen siihen asti, kunnes marginaalihyödyt ja -kustannukset kohtaavat. Vaikka agenttiteoria on muodostettu lähtökohtaisesti liiketaloustieteelliselle pohjalle selittämään resurssien luovuttajan ja niiden käyttäjän välisiä voiton- ja riskinjakosuhteita, antaa se myös julkisen talouden tilintarkastukselle uuden näkökulman. (Vuorinen 1995, 106.)

2.3 Tilintarkastuksen postulaatit

Monet tilintarkastustutkimukset ovat ohittaneet tieteellisen perustarkastelun ja keskittyneet tutkimaan tilintarkastuksen operatiivista puolta (ks. mt. 108). Mautz & Sharaf (1977, 41–42) ovat kuitenkin luoneet perustan tilintarkastuksen teoreettiselle lähestymiselle kokeellisten postulaattien eli perusvaatimusten muodossa. Monet näistä alun perin kokeellisiksi tarkoitetuista postulaateista ovat osoittautuneet kestäväksi osaksi tilintarkastuksen teoreettista perustaa (Vuorinen 1995, 108). Mautzin & Sharafin (1977, 42) jo vuonna 1961 julkistamat tilintarkastuksen postulaatit ovat:

1. Tilinpäätösten ja taloudellisen informaation tulee olla verifioitavissa.
2. Tilintarkastajan ja tarkastettavan organisaation johdon välillä ei ole välttämätöntä intressikonfliktia.
3. Tilinpäätöksissä ja muussa tarkastettavassa informaatioissa ei ole salaisia sopimuksia tai muita epätavallisia sääntöjen vastaisuuksia.
4. Riittävä sisäinen valvonta poistaa sääntöjen vastaisuuksien todennäköisyyden.
5. Johdonmukainen laskentatoimen yleisesti hyväksytyjen periaatteiden soveltaminen johtaa taloudellisen tilanteen ja toimintojen tulosten oikeudenmukaiseen esittämiseen.
6. Ilmeisen vastakkaisen todisteen puuttuessa se, mikä on pätenyt menneisyydessä tarkastettavassa organisaatioissa, pätee myös tulevaisuudessa.
7. Tarkastaessaan taloudellista informaatiota ja ilmaistakseen siitä riippumattoman mielipiteensä tilintarkastaja toimii yksinomaan tilintarkastajan ominaisuudessa.

8. Riippumattoman tilintarkastajan ammatillinen asema edellyttää ammatillisten velvoitteiden noudattamista.

Näiden tilintarkastuksen postulaattien eli perusvaatimusten ymmärtämiseksi on tarkoituksenmukaista hieman selventää niiden sisältöä. Mautzin & Sharafin (mt. 43) mukaan tilintarkastuksen olemassaololle ei ole syytä, jos taloudellinen informaatio ei ole verifioitavissa eli todennettavissa. Tilinpäätösten tietojen ja raporttien todenmukaisuutta ei nimittäin voida hyväksyä ennen kuin informaation todenmukaisuus on varmistettu. Liikemaailmassa tämä filosofinen totuus on niin laajalti hyväksytty, että taloudellinen informaatio alistetaan yleisen tavan mukaan varmennusprosessille ennen tietojen tulkitsemista. (Mp.) Vuorisen (1995, 109) mukaan tarkastuksen luonteeseen kuuluu, että itsestään selvyiksi ei ole tai niitä on vähän, joten kaiken tarkastettavan informaation on oltava verifioitavissa hyvän lopputuloksen saamiseksi.

Mautzin & Sharafin (1977, 44) mukaan johto huolehtii johtamansa yrityksen kehityksestä ja vauraudesta. Tilintarkastajat puolestaan suorittavat palvelua, jonka tarkoituksena on hyödyttää yhtiötä antamalla jonkinasteinen varmuus tärkeiden päätösten taustalla vaikuttavien tietojen luotettavuudesta. Näiden tehtävien katsotaan palvelevan toisiaan, sillä johdon pitäisi hyötyä varmennetun informaation saatavuudesta. Näin ollen on aiheellista olettaa, että tilintarkastajan ja tarkastettavan organisaation johdon välillä ei ole intressikonfliktia. (Mp.) Vuorisen (1995, 111) mukaan organisaation johto saattaa kuitenkin tulkita organisaation menestymisen edellytyksiä niin, että annettu informaatio ei vastaa todellisuutta. Niinpä johdon mielestä yhtiön kannalta tarkoituksenmukaisen ja tilintarkastajan mukaan lainmukaisen ja tosiasioita kuvaavan informaation välille saattaa syntyä ristiriita (mp.). Robertson (1984, 63) onkin esittänyt aivan toisenlaisen version tästä postulaatista. Robertsonin (mp.) mukaan ”potentiaalinen intressikonflikti on aina olemassa tilintarkastajan ja tarkastettavan organisaation johdon välillä”. Postulaatin uudelleenmuotoilua voidaan perustella alkuperäisten postulaattien esittämisen jälkeen ilmenneillä monilla häpeällisillä tarkastusvirheillä, oikeusjutuilla ja kyseenalaisilla tavoilla harjoittaa liiketoimintaa (mp.).

Mautzin & Sharafin (1977, 46) kolmannen postulaatin mukaan tilinpäätöksissä ja muussa tarkastettavassa informaatiossa ei ole salaisia sopimuksia tai muita epätavallisia sääntöjen vastaisuuksia. Jos tarkastettavassa informaatiossa oletettaisiin olevan tällaisia sääntöjen vastaisuuksia, olisi Mautzin & Sharafin (mp.) mukaan suunniteltava paljon nykyistä kattavampi tarkastusohjelma. Vuorinen (1995, 109) puolestaan kirjoittaa, että tarkastuksella on positiivinen lähtökohta eli tahallista vääristelyä ei oleteta olevan tehty ja tarkastustoiminta suunnitellaan sen mukaan. Epätavallisuudet taas pystytään paljastamaan toisiaan täydentävillä tarkastusmenetelmillä (mp.).

Mautz & Sharaf (1977, 47) kirjoittavat, että lähes aina tilintarkastuksesta puhuttaessa mainitaan sisäisen valvonnan vaikutus varsinaisen tilintarkastuksen laajuuteen. Hyvä sisäinen valvontajärjestelmä poistaa sääntöjen vastaisuuksien esiintymisen todennäköisyyden, muttei kuitenkaan poista virheellistä toimintaa kokonaan (mp.). Mautz & Sharaf (mp.) tähdentävät, että sääntöjen vastaisuudet ovat mahdollisia hyvästä sisäisestä valvonnasta huolimatta, mutta ne eivät enää ole todennäköisiä. Vuorisen (1995, 110) mukaan sisäisen valvonnan tulosten ja sisäisestä valvonnasta aiheutuneiden kustannusten vertailu osoittaa sen todennäköisyydeltään, jolle virheiden ehkäisyssä kannattaa pyrkiä.

Tilinpäätösten oikeudenmukaisuuden arvioimiseksi tilintarkastajat tarvitsevat standardeja (Mautz & Sharaf 1977, 47). Laskentatoimessa yleisesti hyväksytyjä periaatteita määrittelevät erilaiset normit ja hyvä kirjanpito tapa (Vuorinen 1995, 110). Tilintarkastus lainaa laskentatoimelta näitä yleisesti hyväksytyjä periaatteita ja käyttää niitä standardeina arvioidessaan taloudellisen informaation asianmukaisuutta (Mautz & Sharaf 1977, 47). Informaatiota voidaan Vuorisen (1995, 110) mukaan vertailla saman organisaation eri ajanjaksojen tai ajankohtien sekä toisaalta eri organisaatioiden kesken. Postulaatin mukaan laskentatoimen yleisesti hyväksytyjen periaatteiden johdonmukainen soveltaminen johtaa taloudellisen tilanteen ja toimintojen tulosten oikeudenmukaiseen esittämiseen (Mautz & Sharaf 1977, 42). Mautz & Sharaf (mt. 48) kirjoittavat tämän postulaatin saaneen aikanaan ehkäpä kaikkein varauksellisimman vastaanoton. Robertsonin (1984, 64) mukaan kyseinen postulaatti jättää teorian oikeudenmukaisesta tietojen esittämisestä varsin puutteelliseksi. Robertson (mp.) ehdottaa perusvaatimukseksi seuraavaa: ”Tilintarkastusraportit lisäävät taloudellisen ja

muun informaation sisältöä”. Tämä perusvaatimus ottaisi paremmin huomioon tilintarkastajan erilaisten raporttien informaatioisisällön (mp.).

Kuudes postulaatti viittaa tietysti jatkuvuuden käsitteeseen laskentatoimessa, mutta se toimii myös ohjeistuksena tilintarkastajan varmennustyössä sekä suojaaa tarkastajaa ennalta arvaamattomilta taloudellisilta ja liiketoiminnallisilta muutoksilta varmennustyön aikana (Mautz & Sharaf 1977, 48–49). Mautzin & Sharafin (mp.) mukaan tämän postulaatin hyväksyminen asettaa tärkeät rajat tilintarkastajan vastuulle. Hyväksyminen luo myös pohjan tarkastajan päättelylle tämän velvollisuuksien laajuudesta ennustaa tulevaa ja jättää työ jälkiviisaiden arvosteltavaksi (mp.). Vuorinen (1995, 112) kirjoittaa, että postulaattiin sisältyvä jatkuvuuden periaate antaa myös organisaation johdolle ennakkotiedon tarkastajan hyväksymistä toiminnan rajoista.

Mautz & Sharaf (1977, 48) kirjoittavat, että tilintarkastajan monista asiakkaansa palvelemisen tavoista huolimatta tilintarkastajan aloitettua varsinaisen tilintarkastuksen hänen tulee työskennellä tarkastustyötä tehdessään ainoastaan tilintarkastajan ominaisuudessa. Oheispalveluja tulee siis käsitellä tärkeysjärjestyksessä toisarvoisina eli oheispalvelujen häiritessä tilintarkastajan velvollisuuksia tarkastajana tulee niitä pitää haitallisina. Seitsemännen postulaatin tärkein seikka on tilintarkastajan riippumattomuus, joka on koko tilintarkastuksen ydin. Tähän postulaattiin liittyy kuitenkin myös toinen tärkeä seikka. Tilintarkastajat ovat nimittäin vastuussa paitsi asiakkailleen, joita he välittömästi palvelevat, myös koko yhteiskunnalle, joka tunnustaa heidän ammatillisen asemansa. (Mp.) Seitsemäs postulaatti on tämän tutkielman kannalta erittäin keskeinen, sillä nimenomaan vaatimus tilintarkastajan toimimisesta yksinomaan tilintarkastajana sisältää epäsuorasti ajatuksen muistakin tehtävistä organisaatiossa (Vuorinen 1995, 112). Vuorisen (mp.) mukaan ongelma tilintarkastajan riippumattomuudesta syntyy helposti, vaikka muut tehtävät organisaatiossa nähdäänkin sekundäärisinä primäärisen tilintarkastustehtävän rinnalla.

Kahdeksannen ja viimeisen Mautzin & Sharafin (1995, 50) kehittämän perusvaatimuksen mukaan riippumattoman tilintarkastajan ammatillinen asema edellyttää ammatillisten velvoitteiden noudattamista. Tilintarkastajien aseman julkisen hyväksynnän laajennuttua ammatinharjoittajat ovatkin hyväksyneet yhä enemmän ammatillisia velvoitteita. Tilintarkastusstandardit heijastelevat tilintarkastajien

ammattikunnan taholta tätä lisääntyvien velvollisuuksien hyväksyntää. (Mp.) Mautzin & Sharafin (mp.) mukaan kahdeksas postulaatti luo yhdessä edellä esitellyn seitsemännen perusvaatimuksen kanssa pohjan tilintarkastajan vastuulle yhteiskuntaa, asiakkaita sekä muita tilintarkastajia kohtaan. Vuorinen (1995, 112) tähdentää, että ammatin tarkoituksenmukainen harjoittaminen on mahdollista vain laajan ammattiin kohdistetun luottamuksen ansiosta ja että tämä luottamus on riippuvainen ammattiin kuuluvien velvoitteiden noudattamisesta.

Vuorisen (mt. 109–111) mukaan edellä esitellyn ryhmittelyn mukaisista postulaateista järjestyksessään ensimmäinen, kolmas, neljäs ja viides kohdistuvat tarkastettavaan informaatioon. Tarkastajaan puolestaan kohdistuvat toinen, kuudes, seitsemäs ja kahdeksas postulaatti (mp.). Riistama (1999, 50–51) puolestaan esittää tilintarkastuksen postulaateiksi tiivistetyn esitystavan mukaisesti seuraavat:

1. todennettavuus,
2. etujen ristiriidattomuus,
3. perusteiden saatavuus,
4. sisäisen tarkkailun toimivuus,
5. hyvän kirjanpitotavan riittävyys,
6. oikeellisuuden pysyvyys,
7. tilintarkastajuuden säilyttäminen,
8. riippumattomuuden ammatillinen velvoittavuus.

Riistaman (mp.) esitystapa on siis hieman pelkistetympi, mutta pääosin jo 1960-luvulla esitettyjen alkuperäisten postulaattien sisältö on pysynyt muuttumattomana.

2.4 Riippumattomuus tilintarkastuksen edellytyksenä

Riippumattomuus on tilintarkastukseen liittyvistä keskeisistä käsitteistä ehkä tärkein (Vuorinen 1995, 118). Mautz & Sharaf (1977, 204) toteavat riippumattomuuden merkityksen olevan tilintarkastajan työssä niin vakiintunut, että on oikeutettua pitää sitä yhtenä tilintarkastuksen teorian kulmakivistä. Dunnin (1996, 19) mukaan tilintarkastus on välttämätön tilinpäätösten uskottavuuden lisäämiseksi. Tämä tavoite ei kuitenkaan toteudu, jos tilintarkastuskertomuksen lukijat uskovat tarkastettavan organisaation johdon voineen vaikuttaa tilintarkastajaan (mp.).

Useimmat tilintarkastuskertomuksen hyödyntäjät ovat siis täysin tilintarkastajan lausunnon varassa, sillä heillä ei ole mahdollisuutta tarkastaa organisaation antaman informaation paikkansapitävyyttä. Jos informaation hyödyntäjät eivät luota tilintarkastajan työhön, he eivät luota annettuun informaatioonkaan. (Vuorinen 1995, 118.) Tällöin puhutaan riippumattomuuden ulkoisesta vaikutelmasta. Mautzin & Sharafin (1977, 213) mukaan riippumattomuuden ulkoinen vaikutelma on lähes yhtä tärkeä kuin tosiasiallinen riippumattomuus. Tilintarkastajien palveluilla ei ole kysyntää eikä palveluja voida laajentaa uusille alueille, jos tilintarkastuksella ei ole palveluiden käyttäjien luottamusta ja kunnioitusta tukenaan (mp.). Tosiasiallinen riippumattomuus on siis riippumattomuuden toinen ilmentymä. Se on edellytys riippumattomuudelle informaation käyttäjän näkökulmasta, mutta ei kuitenkaan takaa tätä. Joka tapauksessa tilintarkastajan riippumattomuus tarkastettavista on tärkein taie informaation luotettavuudesta. (Vuorinen 1995, 118.)

Mautz & Sharaf (1977, 206) pureutuvat tarkemmin myös riippumattomuuden ulottuvuuksiin. Mautzin & Sharafin (mp.) mukaan riippumattomuus voidaan jakaa riippumattomuuteen ammatinharjoittajana ja ammatin riippumattomuuteen. Ammatinharjoittajan riippumattomuuden toteutumiseksi tilintarkastajan on tunnettava perusteellisesti tekijät, jotka voivat vaikuttaa hänen puolueettomuuteensa. Näin ollen riippumattomuus ammatinharjoittajana voidaan eritellä vielä kolmeen ulottuvuuteen: riippumattomaan ohjelmointiin, tutkivaan riippumattomuuteen sekä raportoinnin riippumattomuuteen. Riippumattomalla ohjelmoinnilla tarkoitetaan vapautta valita tarkastusmenetelmät ja soveltaa niitä. Tilintarkastajan tulisi siis saada kehittää oma ohjelmansa, jonka mukaisia toimenpiteitä tarkastaja saa vapaasti suorittaa toimeksiannon rajojen puitteissa. Tutkivalla riippumattomuudella tarkoitetaan vapautta valita tarkastettavat aihealueet, toiminnot, henkilösuhteet ja johdon menettelytavat. Periaatteessa kaikkien tiedonlähteiden tulisi siis olla tilintarkastajan käytettävissä tämän suorittaessa tarkastustyötään. Raportoinnin riippumattomuus puolestaan viittaa tilintarkastajan vapautteen esittämään tarkastuksen tuloksena muodostettuja suosituksia ja mielipiteitä. (Mp.)

Ammatin riippumattomuudella tarkoitetaan Vuorisen (1995, 118) mukaan niitä yleisiä periaatteita, joiden varaan tilintarkastajan ammatin arvostus ja toiminnan uskottavuus

perustuvat. Tarkastellessaan ammatin riippumattomuutta Mautz & Sharaf (1977, 210–211) kiinnittävät huomiota muutamiin seikkoihin, jotka lähes varmasti vaarantavat riippumattomuuden vaikutelman ulkopuolisen maallikon silmissä. Tilintarkastajien ammattikunnan läheinen suhde liike-elämän kanssa saattaa aiheuttaa taloudellista riippuvuutta, luottamuksellisten suhteiden syntymistä ja voimakasta tarvetta palvelu johtoa. Tarkastellaan hiukan tarkemmin luottamuksellisia tilintarkastaja–asiakassuhteita, sillä luottamukselliset asiakassuhteet ovat tilintarkastajille ammatillisesti erittäin tärkeitä ja niillä on ammattikunnan tuki takanaan. Riippumattomuus ei tässä kohtaa vaarannakaan asioita läheltä tarkastelevien ammattilaisten silmissä, vaan ulkopuolisten maallikoiden mielissä, jotka eivät täysin ymmärrä tilintarkastaja–asiakassuhteiden luonnetta. Kuinka uskottu tilintarkastaja voisi samanaikaisesti olla täysin riippumaton häneen luottavasta asiakkaasta? Maallikoiden mielestä tämä asettaa väistämättä epäilyksiä riippumattomuusvaatimuksen toteutumisen ylle. (Mt. 211–212.) Vuorisen (1995, 119) mukaan tilintarkastaja joutuu tekemään valintoja liikesalaisuuksien ja sidosryhmille annettavan informaation kattavuuden välillä. Tilintarkastajan tehtävänä on arvioida missä määrin kilpailijoilta salattua informaatiota tulee saattaa omistajien tietoon (mp.).

Taloudellisen riippuvuuden syntyminen ja voimakas tarve johdon palvelemiseksi eivät sen sijaan muodosta aivan näin voimakkaita näkemyseroja riippumattomuuden vaarantumisen suhteen tilintarkastajien ja maallikoiden välillä. Tilintarkastajien tuotot muodostuvat pitkälti tilintarkastusasiakkailta saatavista tilintarkastuspalkkioista ja näiltä asiakkailta muista palveluista saatavista palkkioista. Tilintarkastajat ovat siis taloudellisesti riippuvaisia asiakkaistaan ja maallikon silmin katsottuna riippumattomuus saattaa vaarantua. (Mautz & Sharaf 1977, 211.) Vuorisen (1995, 119) mukaan tarkastettava organisaatio on käsitettävä resurssien omistajan välineeksi resurssien hyödyntämiseen ja säilyttämiseen, jolloin organisaatiolla sinänsä ei olisi mitään arvoa. Tilintarkastuspalkkio puolestaan voidaan käsittää resurssien omistajan maksamaksi vakuutusmaksuksi (mp.). Tilintarkastajat työskentelevät läheisesti johdon kanssa mm. vuosikertomusta suunniteltaessa ja yrittävät palvella johtoa kaikin mahdollisin keinoin. Esimerkiksi verotuksellisten ongelmien yhteydessä tilintarkastaja saattaa helposti asettua johdon näkemyksen taakse. Myös tällaiset seikat saattavat kyseenalaistaa tilintarkastajien ammattikunnan riippumattomuuden maallikoiden silmissä. (Mautz & Sharaf 1977, 212.) Vuorinen (1995, 119–120) pitää

tilintarkastuksen organisaation johtamista palvelevaa funktiota varsin ongelmallisena, sillä periaatteessa varsinainen tilintarkastus on erotettava kokonaan sekä organisaation sisäisestä valvonnasta että konsultoinnista.

Ammattikunnan organisoitumisessa on myös havaittavissa joitakin seikkoja, jotka vaarantavat riippumattomuuden vaikutelman maallikon silmissä. Tilintarkastusalan keskittyminen muutamille suurille yhteisöille, ammatillisen yhteenkuuluvuuden puute ja tilintarkastuksen muuttuminen myyntityöksi heittävät epäilyksen varjon tilintarkastuksen riippumattomuuden ylle. Suurissa yhteisöissä saattaa olla vaikeaa pitää yllä toimivia standardeja riippumattomuusvaatimuksen turvaamiseksi koko laaja henkilökunta kattaen. Ammatillisen yhteenkuuluvuuden puutteella viitataan riippumattoman tilintarkastajan muilta ammatinharjoittajilta saaman tuen vähyyteen tilanteissa, joissa asiakas on halukas vaihtamaan tilintarkastajaa. Tilintarkastajien joukossa on myös niitä, jotka katsovat tilintarkastuksen palveluammattiksi ja ovat valmiita laajentamaan palvelutarjontaansa jopa ammattikunnan statuksen kustannuksella. (Mt. 211–214.) Tähän palveluiden haalimiseen Mautz & Sharaf (mp.) viittaavat kirjoittaessaan myyntityömäisyyden tulemisesta tilintarkastukseen.

Power (1997, 132) puolestaan erottelee toisistaan kaksi riippumattomuuden ulottuvuutta: organisatorisen riippumattomuuden ja toiminnallisen riippumattomuuden. Organisatorinen riippumattomuus liittyy tapaan valita tilintarkastaja, eettisten ohjeiden kehitykseen puolueettomuuden turvaamiseksi ja ikuisuuskysymykseen tilintarkastajan neuvonantopalvelujen tarjoamisen vaikutuksista riippumattomaan tilintarkastukseen. Toiminnallinen riippumattomuus puolestaan liittyy läheisesti itse tilintarkastusprosessiin. (Mp.)

Sarjan (1999, 81) mukaan tilintarkastuksen yhteiskunnallinen tehtävä toteutuu vain sillä edellytyksellä, että tilintarkastus on riippumatonta. Riippumattomuus on kuitenkin todellisuudessa eräänlainen kompromissi, koska käytännön tilintarkastuksessa ei Sarjan (mt. 82) mukaan koskaan päästä absoluuttiseen riippumattomuuteen. Tätä ei pidetä edes tavoitteena, sillä riippumattomuusvaatimuksen sisällöllinen laajuus muotoutuu käytännön lainsoveltamisen kautta (mp.). Lorimer (1996, 131) kirjoittaa, että tilintarkastajia ei voida koskaan pitää täysin riippumattomina ja että he ajautuvat usein tilanteisiin, joissa heidän olisi paremmalla arvostelukyvyllä pitänyt jo ”viheltää pilliin”.

Näin tapahtuu erityisesti tilintarkastuksen standardien harmailla alueilla ja käsiteltäessä tilinpäätösten ristiriitaisia kohtia (mp.). Myös toimeksiantojen kilpailuttamisella on oma vaikutuksensa riippumattomuuden tarkasteluun. Onhan tilintarkastus pohjimmiltaan myös elinkeinotoimintaa. (Sarja 1999, 82.)

3 TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMA TARKASTUSTYÖ ELI LAILLISUUSVALVONTA

Tilintarkastus on lähtökohtaisesti laillisuusvalvontaa. Tilintarkastaja joutuu sekä tilejä että hallintoa tarkastaessaan ottamaan huomioon tarkastuskohdetta koskevat lainsäännökset, tarkastettavan yhteisön tai säätiön omat säännöt sekä asianomaisten hallintoelinten toimivaltansa puitteissa tekemät päätökset. Laillisuusnäkökulman painottuminen ilmenee erityisesti siinä, että tilintarkastusta koskevat säännökset ovat sisältyneet Suomen yhteisö- ja säätiölainsäädäntöön. Säännökset sisältyvät erityisesti tilintarkastuslakiin (1994/936), joka on yleislaki. (Ks. Riistama 2000, 11.) Saarikiven (2000, 25) mukaan lakisääteisellä tilintarkastuksella tarkoitetaan tilintarkastajan suorittamaa tarkastuskohteen tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastusta. Laillisuustarkastuksen tarkoituksena on saada aikaan riippumaton lausunto tarkastuskohteen kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon lainmukaisuudesta. (Mp.)

Arens & Loebbecke (1997, 4–5) erittelevät toisistaan tilinpäätöstarkastuksen (financial statement audit) sekä erilaisten sääntöjen, menettelytapojen ja säädösten noudattamisen tarkastuksen eli norminmukaisuustarkastuksen (compliance audit). Tilinpäätösten tarkastamisella varmistetaan tilinpäätösinformaation lainmukaisuus. Tilinpäätöstarkastuksessa tarkastettavaan informaatioon katsotaan yleisimmin kuuluvan tase, tuloslaskelma ja kassavirtalaskelma sekä niihin liittyvä muu materiaali. Norminmukaisuustarkastuksella puolestaan tarkoitetaan yksityiskohtaisempaa korkeampien auktoriteettien asettamien sääntöjen, menettelytapojen ja säädösten noudattamisen tarkastusta. Lakien lisäksi tilintarkastajan on siis tarkastettava monien hierarkkisesti alempitasoistenkin normien noudattamista. Norminmukaisuustarkastukseen kuuluvat esimerkiksi henkilöstön palkkausjärjestelmän

lainmukaisuuden tarkastaminen, laskentahenkilöstön sisäisten sääntöjen noudattamisen tarkastus sekä pankkien ja muiden rahoittajien kanssa tehtyjen sopimusten laillisuustarkastus. (Mp.)

3.1 Osakeyhtiön kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastus

Vuoden 1995 alusta voimaan tullut tilintarkastuslaki on ensimmäinen pelkästään tilintarkastusta sääntelevä laki Suomessa ja siihen on koottu aiemmin eri yhteisö- ja säätiölainsäädännössä olleet tilintarkastusta koskevat säännökset yhdeksi kokonaisuudeksi. Tilintarkastuslakia ei sovelleta julkisyhteisöjen tilintarkastukseen. (Sarja 1999, 25.) Aho ja Vänskä (1996, 64) määrittelevät lakisääteisen tilintarkastuksen yhteisön tai säätiön kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastukseksi. TTL 19 §:ssä säädetään kultakin tilikaudelta annettavan tilintarkastuskertomuksen sisällöstä. Lainkohdan mukaan tilintarkastuskertomuksen tulee sisältää lausunto:

- 1) siitä, onko tilinpäätös laadittu kirjanpitolain ja tilinpäätöksen laatimista koskevien muiden säännösten ja määräysten mukaisesti;
- 2) siitä, antaako tilinpäätös kirjanpitolaissa tarkoitetulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta;
- 3) tilinpäätöksen vahvistamisesta;
- 4) tuloksen käsittelystä hallituksen tai muun vastaavan toimielimen esittämällä tavalla; sekä
- 5) vastuuvapaudesta.

Tilintarkastajan tulee tilintarkastuskertomuksessaan TTL 19 §:n mukaan myös raportoida vastuuvollisen yhteisöä tai säätiötä koskevan lain, yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen tai sääntöjen vastaisesta toiminnasta sekä vastuuvollisen teosta tai laiminlyönnistä, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus. Em. lainkohdan mukaan tilintarkastajan tulee kertomuksessaan tarvittaessa täydentää tilinpäätöstietoja sekä antaa lisätietoja, jos tilintarkastaja katsoo sen olevan tarpeen.

Ahon ja Vänskän (ks. mp.) mukaan TTL 19 §:ssä säädettyihin kannanottoihin sisältyy lakisääteisen tilintarkastuksen tavoite: tilintarkastajan mielipide eli kannanotto tilinpäätöksestä ja hallinnosta. Tilintarkastuksen tehtävänä on varmistaa kirjanpitolain

(1997/1336) ja muiden tilinpäätöksen laatimista koskevien säännösten mukaisen informaation luotettavuus. Tilintarkastuksen tarkoituksena ei ole tehdä eri sidosryhmien puolesta johtopäätöksiä tilinpäätöksestä, vaan tilintarkastajan tehtävä on varmistaa, että kaikkien intressiryhmien käyttöön tuleva perusinformaatio antaa oikeat ja riittävät tiedot. Ensisijainen vastuu tilinpäätöksen lainmukaisuudesta ja oikeellisuudesta eli oikeiden ja riittävien tietojen antamisesta kuuluu kuitenkin tarkastettavan yhteisön johdolle. Tilinpäätöksen laatiminenhan on yhteisön lakisääteinen velvollisuus, josta esimerkiksi osakeyhtiöiden kohdalla osakeyhtiölain (1978/734) 11:1:ssä säädetään. OYL 11:1:n mukaan tilinpäätös on laadittava kirjanpitolain ja osakeyhtiölain 11 luvun säännösten mukaan. Tilintarkastajan vastuu on näin ollen toissijaista. Tilintarkastaja joutuu kuitenkin yhteisvastuuseen johdon kanssa virheellisen tai puutteellisen tilinpäätöksen esittämisestä, mikäli virheellisyyksien tai puutteellisuuksien jääminen tilinpäätökseen johtuu hyvän tilintarkastustavan noudattamatta jättämisestä. Tällainen tilintarkastajan toiminta on siis moitittavaa. (Ks. mt. 64–66.)

TTL 16 §:n mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa samaisen lain 1 §:ssä mainittuja tehtäviä suorittaessaan. Nämä tehtävät käsittävät TTL 1 §:n mukaisesti kirjanpitovelvollisen tilintarkastuksen sekä muun toiminnan, joka laissa tai asetuksessa säädetään tilintarkastajan tehtäväksi kirjanpitovelvollisessa yhteisössä tai säätiössä. Hyvää tilintarkastustapaa koskevia suosituksia on Suomessa antanut jo pitkään Kansainvälisen tilintarkastajaliiton (International Federation of Accountants) alaisen pysyvän toimikunnan IAPC:n (International Auditing Practices Committee) laatimien kansainvälisten ISA-standardien pohjalta KHT-yhdistys, jolla on keskeinen asema hyvän tilintarkastustavan kehittämisessä maassamme (KHT-yhdistys 2005, 5). Vuodesta 2002 lähtien IAPC:n tosin on korvannut IAASB (International Auditing and Assurance Standards Board), jonka tehtäviin kuuluu kansallisten ja kansainvälisten standardien yhdentymisen helpottaminen (IFAC 2006, <<http://www.ifac.org/IAASB/>>).

Tilintarkastusalan suositukset sisältävät tilintarkastuksen yleisten periaatteiden ohella ohjeita eräiden tase-erien tarkastamiseksi ja tarkastuksen suorittamiseksi tietyissä erityistilanteissa. KHT-yhdistyksen jäsenkunta on luonnollisesti velvoitettu noudattamaan suosituksia, mutta velvollisuus hyvän tilintarkastustavan noudattamiseksi koskee kaikkia muitakin tilintarkastuslain mukaista tilintarkastusta suorittavia. Hyväksytyjen tilintarkastajien ohella siis myös ns. maallikkotilintarkastajat ja

auktorisoimattomat ammattitilintarkastajat ovat velvollisia noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa, joka voidaan määritellä huolellisen ammattihenkilön toiminnassaan yleisesti noudattamaksi tavaksi. Se on siis jatkuvasti kehittyvää tapaoikeutta. Suositukset soveltuvat osakeyhtiöiden ohella myös muiden yhteisöjen ja säätiöiden tilintarkastuksen ohjeistukseksi. (Ks. Aho & Vänskä 1996, 81–82.)

Tilintarkastusalan suosituksissa tarkennetaan TTL 19 §:ssä säädettäviä lakisääteisen tilintarkastuksen tavoitteita. Suositusten mukaan tilintarkastuksen tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osin laadittu voimassaolevien säännösten ja määräysten mukaisesti sekä siitä, antaako tilinpäätös kirjanpitolaissa tarkoitettulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilintarkastajan tulee myös tarkastaa tarkastuskohteen hallinto ja antaa siitä lausunto. Hallinnon tarkastuksen tavoitteeksi mainitaan vastuuvollisten toiminnan lainmukaisuuden selvittäminen ko. yhteisölainsäädännön säännösten perusteella. (KHT-yhdistys 2005, 48.)

3.2 Tilintarkastajan muut lakisääteiset tehtävät osakeyhtiössä

Lähtökohtaisesti lakisääteisellä tilintarkastuksella tarkoitetaan siis kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastamista hyvän tilintarkastustavan mukaisesti (Riistama 2000, 69). Tilintarkastajalla on tilikausittain yhteisön tai säätiön kokouksen toimeksiannosta suoritettavien tilintarkastuksien lisäksi myös eräitä muita lakisääteisiä tehtäviä, joista on annettava lausunto (Riistama 1999, 379). Myös näiden edellä mainittujen tehtävien suorittamiseen sovelletaan lähtökohtaisesti tilintarkastuslakia. TTL 1:1.1:n 2 kohdan mukaan lakia sovelletaan muuhun toimintaan, joka laissa tai asetuksessa säädetään tilintarkastajan tehtäväksi kirjanpitovelvollisessa yhteisössä tai säätiössä. (Aho & Vänskä 1996, 15.) Tilintarkastajan muita lakisääteisiä tehtäviä tarkastellaan tätä kirjoitettaessa voimassa olevan osakeyhtiölain säännösten pohjalta. Hallituksen esityksessä Eduskunnalle uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi (HE 109/2005) tilintarkastajan tehtävät on säilytetty hyvin pitkälti muuttumattomina. Joihinkin tilintarkastajan tehtäviin hallituksen esityksessä kuitenkin ehdotetaan pieniä muutoksia. Ehdotettavat muutokset esitellään voimassa olevan lainsäädännön

mukaisten tehtävien käsittelyn yhteydessä. Uudistettu osakeyhtiölaki on tarkoitus saattaa voimaan 1.9.2006.

OYL 10:14:ssä säädetään erityisestä tarkastuksesta. Tilintarkastajan on annettava erityisestä tarkastuksesta lausunto eli käytännössä kertomus yhtiökokoukselle, jonka sisällöstä ei laissa ole annettu tarkempia säännöksiä. Kertomuksessa olisi tärkeää kuitenkin tehdä riittävästi selkoa tarkastuksen tavoitteesta, suoritetuista tarkastustoimenpiteistä, tarkastushavainnoista sekä johtopäätöksistä. (Ks. Riistama 1999, 380–381.)

OYL 14 luvussa säädetään osakeyhtiöiden sulautumisesta. Sulautumiseen osallistuvien yhtiöiden hallitusten on laadittava kirjallinen sulautumissuunnitelma. Sulautumissuunnitelman liiteasiakirjoihin kuuluu mm. tilintarkastajien ja hallintoneuvoston lausunto välitilinpäätöksestä, osavuosikatsauksesta ja hallituksen selostuksesta. Tilintarkastajien on lisäksi annettava OYL 14:6:ssä tarkoitettu lausunto sulautumissuunnitelmasta. Sulautumisen täytäntöönpanoon tarvitaan rekisteriviranomaisen lupa. Rekisteriviranomaiselle tehtävään ilmoitukseen on liitettävä tilintarkastajien todistus siitä, että sulautumisen rekisteröinnillä vastaanottava yhtiö saa täyden maksun määrästä, joka merkitään yhtiön omaan pääomaan vastikkeeksi annettavista osakkeista, optio-oikeuksista ja vaihtovelkakirjoista. Mikäli sulautumisen yhteydessä toimeenpannaan vastaanottavan yhtiön osakepääoman korottaminen, on korottamisesta tehtävä ilmoitus rekisteriviranomaisille. Ilmoitukseen on liitettävä tilintarkastajien todistus osakkeista suoritetusta täydestä maksusta. OYL 14:17:n mukaan sulautuvan yhtiön hallituksen ja toimitusjohtajan on annettava sulautuvan yhtiön osakkeenomistajien kokouksessa lopputilitys. Tilintarkastajien on tarkastettava edellä tarkoitettu lopputilitys. (Ks. mt. 381–384.)

Osakeyhtiön jakautuminen edellyttää osakeyhtiölain säännösten mukaan niin ikään tilintarkastustehtäviä. Jakautumista koskevat säännökset ovat lain 14a luvussa. Jakautuvan yhtiön hallituksen on laadittava jakautumissuunnitelma, johon sovelletaan soveltuvin osin, mitä 14 luvun 4–7 §:ssä säädetään kombinaatiosulautumisesta. Jakautumissuunnitelman liiteasiakirjoihin kuuluu siis jo edellä sulautumisen yhteydessä selostettu tilintarkastajien lausunto liiteasiakirjoista sekä OYL 14:6:ssä tarkoitettua tilintarkastajan lausuntoa vastaava lausunto jakautumissuunnitelmasta. Myös

jakautumisen täytäntöönpanoon on haettava rekisteriviranomaisen lupa ja rekisteriviranomaiselle on tehtävä ilmoitus jakautumisen täytäntöönpanosta. Tähän ilmoitukseen on liitettävä tilintarkastajien todistus siitä, että vastaanottava yhtiö tai yhtiöt ovat saaneet täyden maksun määrästä, joka merkitään omaan pääomaan. Jakautuvan yhtiön purkautuessa sen hallituksen ja toimitusjohtajan on annettava lopputilitys, johon sovelletaan, mitä tilintarkastuksesta säädetään. (Ks. mt. 384–385.)

Osakeyhtiölaissa säädetään tilintarkastajan tehtävistä selvitystilan alkaessa, sen aikana ja sen päättyessä. Selvitystilaan määräämistä tai rekisteristä poistamista tarkoittavan asian voi OYL 13:4b:n mukaan panna vireille myös tilintarkastaja. OYL 13:7a:n mukaan tilintarkastajien tehtävä ei lakkaa yhtiön joutuessa selvitystilaan. Lainkohdan mukaan myös mitä osakeyhtiölain 10 luvussa säädetään, on soveltuvin osin noudatettava selvitystilan aikana. Tilintarkastuskertomuksen tulee sisältää lausuma siitä, onko selvitystilaa tilintarkastajien mielestä tarpeettomasti pitkitetty. Kun osakeyhtiö on asetettu selvitystilaan, OYL 13:8.1:n mukaan hallituksen ja toimitusjohtajan on viivytyksettä laadittava tilinpäätös ja konsernitilinpäätös siltä selvitystilaa edeltäneeltä ajalta, jolta tilinpäätöstä ei vielä ole esitetty yhtiökokouksessa. Tilintarkastajan on tarkastettava em. tilinpäätökset. (Ks. mt. 385–386.)

Selvitystilan päättyessä selvitysmiesten tulee tehtävänsä suoritettuaan antaa OYL 13:13:n säännösten mukaisesti lopputilitys hallinnostaan, josta tilintarkastajien tulee kuukauden kuluessa antaa tilintarkastuskertomus. Tilintarkastuskertomukseen on liitettävä lausuma siitä, onko selvitystilaa tilintarkastajien näkemyksen mukaan tarpeettomasti pitkitetty. OYL 13:17:n mukaan yhtiökokouksen päätös selvitystilan lopettamisesta ja toiminnan jatkamisesta edellyttää niin ikään tilintarkastajien lausuntoa. Selvitystilan lopettaminen tehdään julistamalla yhtiö puretuksi riittämättömien varojen johdosta. Lopettamisen tekee selvitysmiesten ilmoituksesta tuomioistuin. Selvitysmiesten ilmoitukseen tulee liittää hyväksytyt tilintarkastajan antama todistus siitä, että kaikki tiedossa olevat velat on maksettu. (Ks. mt. 387–388.)

Tilintarkastajien on arvioitava hallituksen selostuksien ja selvitysten totuudenmukaisuus sekä tietojen riittävyys ja selkeys eli oikeiden ja riittävien tietojen ilmeneminen asiakirjoista. Osakkeenomistajat tarvitsevat tilintarkastajien lausuntoja asiakirjoista päätöksentekonsa tueksi, sillä asiakirjoista on saatava selville yhtiön

taloudellinen tila, erityisesti sen vahvistuminen tai heikkeneminen viimeisen vahvistetun tuloslaskelman ja taseen jälkeen, sekä muut olennaiset seikat. (KHT-yhdistys 2003, 189.) Hallituksen selostuksia tilintarkastaja arvioi osakeyhtiölain säännösten mukaan osakepääoman korotuksen ja alentamisen yhteydessä sekä omien osakkeiden hankinnan ja luovuttamisen yhteydessä.

Osakeyhtiölain säännökset edellyttävät tilintarkastajalta tietyissä tilanteissa riippumattoman asiantuntijan kirjallista lausuntoa. Hyväksytty tilintarkastaja antaa kirjallisen lausuntonsa yhtiökokoukselle tai yhtiön hallitukselle siinä tapauksessa, jos tällä on päätösvalta yhtiökokoukselta saamansa valtuutuksen nojalla. Lausuntonsa hyväksytty tilintarkastaja voi antaa toimiessaan asianosaisen yhtiön omana tilintarkastajana tai nimitettynä erityisesti kyseistä tehtävää varten. (Mt. 220.) Hyväksytyt tilintarkastajan tulee osakeyhtiölain säännösten mukaan antaa riippumattomana asiantuntijana apporttiomaisuutta ja jälkiapporttia koskeva lausunto (ks. Riistama 1999, 390). Riistaman (mt. 391) mukaan tilintarkastajien on otettava kantaa apporttiomaisuuden arvoon. Yksityisen osakeyhtiön muuttaminen julkiseksi osakeyhtiöksi edellyttää niin ikään riippumattomana asiantuntijana toimivan hyväksytyt tilintarkastajan lausuntoa. Lausunnossa tilintarkastaja ottaa kantaa siihen, onko yhtiön osakepääomalle ja muulle sidotulle omalle pääomalle täysi kate. (Ks. KHT-yhdistys 2003, 246–247.)

Hallituksen esityksessä uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi ehdotetaan lainsäädäntöä yksinkertaistettavaksi osakeyhtiömuodon muutostilanteissa pääoman katteen varmistamisen osalta. Erillisen riippumattoman asiantuntijan lausunto korvattaisiin rekisteri-ilmoitukseen liitettävällä hyväksytyt tilintarkastajan todistuksella. Todistuksen voisi antaa myös yhtiön oma tilintarkastaja, jos tämä on hyväksytty tilintarkastaja. Hallituksen esityksen mukaan todistusta ei tarvitsisi esittää yhtiökokoukselle. Poiketen voimassa olevasta lainsäädännöstä todistus kohdistuisi rekisteri-ilmoituksen tekohetkeen eikä asiasta päättävän yhtiökokouksen ajankohtaan. Tällöin myös muutoksen yhteydessä toteutettu osakepääoman korotus voitaisiin huomioida lausunnossa. Korotuksesta yhtiölle tulevan määrän tulisi hallituksen esityksen mukaan olla maksettuna rekisteri-ilmoitusta tehtäessä. (HE 109/2005, 178–179.)

Osakeyhtiön tilintarkastajan todistuksia rekisteriviranomaiselle osakeyhtiöiden sulautumisen ja jakautumisen täytäntöönpanon yhteydessä sekä tilintarkastajan ilmoitusta selvitystilan lopettamiseksi on käsitelty edellä tilintarkastajan tehtäviä sulautumis- ja jakautumistilanteissa sekä selvitystilaa käsittelevissä kappaleissa. Myös osakeyhtiön perustamisen yhteydessä tai osakepääomaa korotettaessa on annettava rekisteri-ilmoitus kaupparekisteriin. Rekisteri-ilmoitukseen on OYL 2:9:n sekä OYL 4:9:n mukaan liitettävä tilintarkastajien todistus siitä, että osakeyhtiölain säännöksiä osakepääoman maksusta on noudatettu. (KHT-yhdistys 2003, 247–248.)

3.3 Kunnan hallinnon ja talouden tarkastus

Yksityisen sektorin ja julkisen talouden tilintarkastuksen oikeudellinen normipohja on eriytetty. Vaikka tilintarkastuslain todetaankin olevan yleislaki, sitä ei sovelleta julkisyhteisöjen tilintarkastukseen. (Sarja 1999, 31.) Tämä johtuu Sarjan (mt. 25) mukaan osaltaan siitä, että tilintarkastuslain soveltamisala on kytköksissä kirjanpitolain mukaiseen kirjanpitovelvollisuuteen. Kuntien tilintarkastusjärjestelmä uudistettiin kuntalain (1995/365) vuonna 1997 voimaan tulleilla säännöksillä. Uudistuksessa tarkastus jaettiin ammattitilintarkastajien tekemään tilintarkastukseen ja tarkastuslautakunnan johdolla tapahtuvaan valtuuston asettamien tavoitteiden toteutumisen arviointiin. Ammattitilintarkastuksen tekemiseen vaaditaan julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajalautakunnan hyväksymä henkilö eli JHTT-tarkastaja. Uudistuksen yhteydessä kuntien tilintarkastus ulkoistettiin. Ulkoistamisella tarkoitetaan sitä, että kunnat ostavat tilintarkastuspalvelun kuntaorganisaation ulkopuolisilta tilintarkastajilta tai tilintarkastusyhteisöiltä, käytännössä siis JHTT-tilintarkastajilta tai -yhteisöiltä. (Martikainen ym. 2002, 9.)

Tilintarkastuksen tehtävänä kunnassa on tarkastaa ja arvioida tarkastuskohdetta sekä palvella ensisijaisesti valtuuston tiedontarpeita raportoimalla havainnoista. Tämän ohella tilintarkastajan tehtävänä on edistää julkisen hallinnon taloudenhoidon yleistä luotettavuutta ja tilivelvollisuuden asianmukaista toteuttamista. Koska kunnanvaltuusto joutuu tarkastelemaan toimintaa melko yleisellä tasolla ja osin toimivan organisaation ulkopuolelta, tilintarkastus palvelee sitä varmentamalla muiden tuottamaa seuranta- ja valvontatietoa sekä toimittamalla puolueettomasti analysoitua tietoa organisaation

sisältä. Nimenomaan tällä seuranta- ja valvontatiedon puolueettomalla analysoinnilla tilintarkastus lisää tiedon arvoa ylimmälle päätöksentekijälle. Analyysi saattaa tuoda aineistosta myös uusia piirteitä esiin eikä se pelkästään varmenna jo saatavissa olevaa tietoa. Myös kansalaisnäkökulma on kunnan tilintarkastuksessa tärkeä. Tilintarkastuksen tulee valvoa kuntalaisten etuja ja oikeuksia. Kuntalaisten tulee saada tietää, miten yhteisiä varoja on käytetty, onko toimittu laillisesti ja olisiko tavoitteiden saavuttamiseksi ollut käytettävissä parempia keinoja. (JHTT ry 1999, 4.)

Kuntalain 9 luvun 71–75 §:ssä säädetään hallinnon ja talouden tarkastuksesta. Lain 73 §:ssä säädetään kunnan tilintarkastajien tehtävistä. Lainkohdan mukaan tilintarkastajien on viimeistään toukokuun loppuun mennessä tarkastettava hyvän tilintarkastustavan mukaisesti kunkin tilikauden hallinto, kirjanpito ja tilinpäätös. KuntaL 73 §:n mukaan tilintarkastajien on tarkastettava:

- 1) onko kunnan hallintoa hoidettu lain ja valtuuston päätösten mukaisesti;
- 2) onko kunnan tilinpäätös ja konsernitase laadittu tilinpäätöksen laatimista koskevien säännösten ja määräysten mukaisesti sekä antavatko ne oikeat ja riittävät tiedot tilikauden toiminnasta, taloudesta, taloudellisesta kehityksestä ja taloudellisista vastuista;
- 3) ovatko valtionosuuksien perusteista ja käytöstä annetut tiedot oikeita; sekä
- 4) onko kunnan sisäinen valvonta järjestetty asianmukaisesti.

Tilintarkastajan tulee KuntaL 73 §:n mukaan myös noudattaa valtuuston ja tarkastuslautakunnan antamia erityisiä ohjeita, mikäli ne eivät ole ristiriidassa lain, kunnan johtosääntöjen tai hyvän tilintarkastustavan kanssa. Tilintarkastajien on niin ikään em. lainkohdan mukaan ilmoitettava viipymättä tarkastuslautakunnalle ja tarvittaessa myös kunnanhallitukselle havaitsemistaan epäkohdista.

Lakia julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista (1999/467, muutettu 3.6.2005/370) sovelletaan JHTT-tilintarkastajien ja JHTT-yhteisöjen hyväksymiseen ja valvontaan, joten se ei välittömästi vaikuta julkishallinnon tilintarkastajan tehtäviin. Lakia sovelletaan julkishallinnon ja -talouden tilintarkastukseen siltä osin kuin muussa laissa ei toisin säädetä. Laki kuitenkin edellyttää, että tilintarkastustehtävää suorittaessaan tilintarkastajan ja tilintarkastusyhteisön on noudatettava julkishallinnon hyvää tilintarkastustapaa.

Julkishallinnon hyvää tilintarkastustapaa koskevissa ohjeissa täsmennetään Kuntal 73 §:ssä säädettävien varsinaisten tarkastustehtävien sisältöä. Kirjanpidon ja tilinpäätöksen tarkastus koostuu julkishallinnon hyvän tilintarkastustavan mukaan yleensä toisiaan täydentävistä sisäisen tarkkailun ja järjestelmien kartoituksesta sekä aineistotarkastuksesta. Sisäisen valvonnan kartoituksella tilintarkastaja varmistaa laskentatoimen asianmukaisuuden sekä sisäisen tarkkailujärjestelmän tehokkuuden ja toimivuuden koko tarkastusperiodilla. Sisäisen valvonnan tarkastuksen tulokset otetaan huomioon suunniteltaessa aineistotarkastusta, joka sisältää yksityiskohtaista liiketapahtumien ja saldojen läpikäyntiä sekä tärkeiden suhdelukujen ja trendien selvittämistä. Aineistotarkastuksella tilintarkastaja selvittää laskentatoimen tuottamien tietojen luotettavuutta, tarkkuutta ja menettelytapojen lainmukaisuutta. Painotukseen aineistotarkastuksen ja sisäiseen valvontaan kohdistetun tarkastuksen välillä vaikuttavat sisäisen tarkkailujärjestelmän kartoituksesta saadut tulokset. Pääsääntönä voidaan todeta, että tehokas sisäinen tarkkailujärjestelmä vähentää tarvetta yksityiskohtaiselle aineistotarkastukselle. Hallinnon tarkastus puolestaan voidaan julkishallinnon hyvän tilintarkastustavan mukaan jakaa julkista hallintoa koskevien yleisten säännösten noudattamisen tarkastukseen ja tarkastettavaa yhteisöä tai asiakokonaisuutta koskevien erityisten säännösten noudattamisen tarkastukseen. (JHTT ry 1999, 11.)

Sarjan (1999, 11) mukaan kunta tilintarkastuksen kohteena voi olla vaikeampaa hahmottaa kuin esimerkiksi yksittäinen yhtiö. Tilintarkastuksen perusideaa kunnassa Sarja (mp.) kuitenkin kuvaa samanlaiseksi yksittäisen yhtiön tilintarkastuksen kanssa: organisaatio hoitaa tiettyjä tehtäviä käyttämällä varoja, ja tätä kokonaisuutta tarkastetaan tilintarkastuksessa. Vaikka yksityisen sektorin ja julkisen talouden tilintarkastuksen yksityiskohdat eroavatkin toisistaan, perusfunktio on hyvin pitkälti sama. Kaikki osatavoitteet palvelevat lopulta sekä kunnallisessa että tilintarkastuslain mukaisessa yksityisen sektorin tilintarkastuksessa luotettavuuden lisäämistä. (Mp.)

Julkishallinnon tilintarkastuksessa lähtökohtana on siis lainsäädännön sisältö (JHTT ry 1999, 5). Kunnan tilintarkastuksen tehtäväkenttä on ollut jatkuvan muutoksen kourissa kuntien tehtävien laajentumisen vuoksi. Tilintarkastuksen on pysyttävä mukana kehityksessä lainsäädännön ja sen tulkinnan muuttaessa kunnan toimialaa. (Sarja 1999, 11–12.) Tilintarkastuksessa tarkastusaiheita ovat mm. lakien ja sovitujen

toimintaperiaatteiden noudattaminen, talousarvion toteutumisen seuranta, johtamisen kannalta tärkeät näkökohdat, laskentatoimen taso ohjauksen tiedontarpeiden kannalta, varallisuuden ja velkojen hoitaminen, toiminnallisiin riskeihin varautuminen sekä toimintaympäristön muutoksiin reagoiminen. Tilintarkastajan tekemien tarkastusten pohjalta tuottaman informaation tulee olla olennaista, luotettavaa ja muodoltaan käyttökelpoista. (JHTT ry 1999, 5.)

Myöskään julkishallinnon tilintarkastukseen ei kuulu sitovien ohjeiden antaminen, vaan havaintoihin on mahdollisuuksien mukaan liitettävä ehdotuksia epäkohtien korjaamiseksi. Tarkastuskohteen johdolla on lopullinen vastuu asioiden korjaamisesta. Tilintarkastuksen on kuitenkin seurattava, onko aiemmin havaittujen epäkohtien korjaamiseksi ryhdytty toimenpiteisiin. Tilintarkastuksen voidaan katsoa parhaimmillaan luovan edellytyksiä tarkastuskohteen toimintaa korjaaville tai uutta suuntaa antaville ratkaisuille. Hallintotoimiin osallistuminen ei kuitenkaan kuulu julkishallinnon tilintarkastajan tehtäviin. (Mp.) Ahon ja Vänskän (1996, 66) mukaan yksityiselläkään sektorilla tilintarkastajan tehtävänä ei ole johtopäätöksien tekeminen eri sidosryhmien puolesta. Saarikivi (2000, 35) kirjoittaa, että osakeyhtiössä tilintarkastus tuottaa osakkeenomistajille informaatiota yhtiökokouksessa tehtäviä päätöksiä varten. Tilintarkastaja ei siis osallistu päätöksentekoon julkishallintoa tai osakeyhtiöitä tarkastettaessa.

4 TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMA KONSULTOINTITOIMINTA

Tilintarkastajien työnkuva on viime vuosina laajentunut voimakkaasti. Tilintarkastusvelvolliset yhteisöt haluavat yhä useammin hyödyntää tilintarkastajien laajaa asiantuntemusta varsinaisen tarkastustyön teettämisen ohella myös ostamalla erilaisia konsultointipalveluita. (Sarja 1999, 146.) Riistaman (1999, 38) mukaan tilintarkastajat ovat ensisijaisesti laskentatoimen asiantuntijoita, joiden osaamista halutaan käyttää hyväksi muissakin tehtävissä kuin tilintarkastuksessa. Konsultoinnin avulla asiakkaat pyrkivät siis saamaan tilintarkastukselle taloudellista lisäarvoa, koska

lakisääteisen tilintarkastuksen arvo katsotaan rajalliseksi (ks. Kärkkäinen 1998, 70). Mautz & Sharaf (1977, 212) kirjoittavat, että olemalla valppaana mahdollisuuksille tehdä ehdotuksia ja suorittaa neuvonantotoimintaa asiakkaan johdolle monilla osaamisaloillaan tilintarkastajat pyrkivät tekemään tilintarkastuksesta muutakin kuin ”vain tilintarkastusta”. Tilintarkastusvelvollisten yhteisöjen lisäksi siis myös tilintarkastajilla on ollut suuri intressi ottaa vastaan konsultointitoimeksiantoja. Tähän positiiviseen asennoitumiseen uudenlaisia työtehtäviä kohtaan ovat vaikuttaneet voimakkaasti taloudelliset intressit. (Ks. Sarja 1999, 146–148.) Toisaalta halu tuottaa mahdollisimman paljon palveluita asiakkaan hyväksi on täysin luonnollinen piirre jokaiselle ammatti-ihmiselle. Tilintarkastaja tietää, että hänen koulutuksensa, kokemuksensa ja arvostelukykynsä voivat auttaa asiakasta. Tämä yhdistettynä luonnolliseen haluun asettaa osaaminen asiakkaiden saataville on johtanut tilintarkastajien oheispalveluiden valtavaan kasvuun. (Mautz & Sharaf 1977, 218–219.)

Tilintarkastusyhteisö ei saa harjoittaa tilintarkastuksen ohella toimintaa, joka voi vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden tai tilintarkastuksen suorittamisen. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastusyhteisö voi harjoittaa vain tilintarkastusta ja siihen liittyvää toimintaa. Laki jättää kuitenkin tulkinnanvaraa sille, mitä tilintarkastukseen liittyvällä toiminnalla oikeastaan tulisi ymmärtää. TTL 1.1 §:n soveltamisalaan kuuluvat toiminnot eli lakisääteinen tilintarkastus ja muu toiminta, joka säädetään tilintarkastajan tehtäväksi kirjanpitovelvollisessa yhteisössä tai säätiössä, voivat kuitenkin aina kuulua tilintarkastusyhteisön tehtäväkenttään. (Ks. Aho & Vänskä 1996, 186–187.) Näin ollen KHT-yhteisöt voivat harjoittaa myös tilintarkastukseen liittyvää neuvonantotoimintaa. Tilintarkastuslain säännökset ovat tältä osin väljiä ja yhteisöjen neuvonantotoimintaa rajoittaa vain vaatimus siitä, ettei toiminta vaaranna hyväksytyin tilintarkastusyhteisön riippumattomuutta tai tilintarkastuksen harjoittamista. Yhteisöjen toiminnan täytyy aina olla myös tilintarkastuslain 6 luvun säännösten mukaisesti valvonnan alaista. (Ks. Saarikivi 1999, 374.) Aho & Vänskä (1996, 188–189) kirjoittavat, että konsultointitoiminnot kuuluvat valvonnan piiriin siltä osin kuin tilintarkastusyhteisö ylipäätään katsoo voivansa niitä suorittaa. Tilintarkastuslaki asettaa lähtökohdaksi kaikelle tarkastusyhteisön toiminnalle sen, että toimintaa on voitava valvoa tilintarkastuslain nojalla. Tämä luonnollisesti lisää asiakkaiden luottamusta tarkastusyhteisöjä kohtaan. Huomattavasti vaikeampaa on arvioida yhteisöissä tilintarkastajan ominaisuudessa harjoitettavaa muuta toimintaa. Selvää

kuitenkin on, että vain läheisesti tilintarkastustoimintaan liittyvä konsultointi voi kuulua tilintarkastusyhteisön toimialaan. (Ks. mt. 187.)

Yksittäisillä hyväksytyillä tilintarkastajilla tilanne on haastavampi kuin hyväksytyillä yhteisöillä, sillä on pystyttävä erittelemään toisistaan tarkastajan toiminta hyväksytyyn tilintarkastajan ominaisuudessa ja vastaavasti toiminta muussa ominaisuudessa. Tämän erittelyn tekeminen on tärkeää sen vuoksi, että vain hyväksytyyn tilintarkastajan ominaisuudessa tehty konsultointi kuuluu TTL 1.2 §:n nimenomaisen säännöksen nojalla valvonnan piiriin. Muussa ominaisuudessa tapahtuva konsultointi ei siis kuulu valvonnan piiriin. (Ks. mt. 188.) Saarikivi (ks. 1999, 371) kirjoittaa, että TTL 1.2 §:ssä tarkoitettuun toimintaan sovelletaan tilintarkastuslakia vain rajoitetusti. TTL 1 §:n soveltamisalaan kuulumaton toiminta ei ole Saarikiven (ks. mp.) mukaan tilintarkastuslain mukaisesti säänneltyä, eikä se näin ollen kuulu yleensä myöskään valvonnan alaan. Hyväksytyjen tilintarkastajien toiminnan luottamuksellisuuden valvontaan ei näin ollen ole tällaisen toiminnan kohdalla ollut intressiä (mp.). Juuri tämän rajanvedon tekeminen valvottavien ja ei-valvottavien toimintojen välille saattaa aiheuttaa ongelmia nimenomaan niiden tilintarkastajien kohdalla, jotka toimivat yksin. Rajanvetoon ei kuitenkaan vaikuta olennaisesti se, allekirjoitetaanko raportit hyväksytyyn tilintarkastajan ominaisuudessa. Merkitystä on pikemminkin sillä, suoritetaanko toimintoja omalle tilintarkastusasiakkaalle. (Ks. Aho & Vänskä 1999, 188.) Saarikiven (1999, 370) mukaan TTL 1.2 §:ssä tarkoitettulla toiminnalla eli ”hyväksytyyn tilintarkastajan tässä ominaisuudessaan harjoittamalla muulla toiminnalla” viitataan erityisesti tilintarkastajan neuvonantotehtäviin. Lainkohtaa voidaan soveltaa tyypillisissä tilintarkastajan tehtävissä tai toimeksiannoissa, jotka on annettu tarkastajalle tiedostaen tämän asema hyväksyttynä tilintarkastajana. Lisäksi tilintarkastajan aseman tai ammatin on oltava tehtäviä suoritettaessa huomiota herättävä piirre. (Ks. mt. 371.)

Myös kuntien ammattitilintarkastajat ovat alkaneet tarjota varsinaisen tilintarkastuksen lisäksi erilaisia konsultointi- ja neuvontapalveluja (Martikainen ym. 2002, 38). Kaasalainen (1989, 18) määrittelee konsultoinnin keskusteluksi toiminnasta vastaavien viranhaltijoiden ja luottamushenkilöiden kanssa. Kaasalaisen (mt. 28–29) mukaan konsulttoimalla pyritään jo ennakolta tapahtuvaan vaikuttamiseen, kun taas varsinainen tilintarkastus tapahtuu ajallisesti yleensä jälkikäteen. Tärkeää on tehdä ero käskyjen,

määräysten ja kieltojen sekä toisaalta puhtaan konsultointisuhteen välille. Tilintarkastajat eivät saa antaa tarkastettavan yhteisön hallintoa koskevia käskyjä, määräyksiä tai kieltoja, vaan kyseessä on oltava puhdas konsultointisuhde. Toimivan hallinnon on itse tehtävä päätökset ja annettava määräykset. Myös erilaisia lausuntoja antaessaan tilintarkastaja toimii konsultoivan asiantuntijan asemassa, sillä tilintarkastajat eivät kuulu linjaorganisaatioon. (Mt. 37–38.)

4.1 Konsultoinnin kohdealueet

Tilintarkastajan konsultointi voi luonnollisesti tapahtua vain hänen pätevyyteensä kuuluvilla alueilla. Näin ollen konsultoinnin painopiste on useimmiten laskentatoimeen liittyvillä alueilla, kuten taloudellisissa analyyseissä sekä laskentatoimen ja sisäisten kontrollijärjestelmien konsultoinnissa, mukaan lukien atk-perusteiset järjestelmät. Lisäksi tilintarkastajat suorittavat mm. veroneuvontaa ja tähän liittyvää tilinpäätössuunnittelua sekä avustavat asiakkaitaan erilaisissa yrityskauppatilanteissa. (KHT-yhdistys 1999, 38.) Myös erilaiset arvonmäärityspalvelut, tilintarkastusasiakkaiden avustaminen riita-asioissa sekä muut pääasiassa yhtiöoikeudellista ja sopimusoikeudellista asiantuntemusta vaativat lakipalvelut kuuluvat tilintarkastajien palvelutarjontaan (mt. 740–751). Riistaman (1999, 39) mukaan tilintarkastusyrietykset tai niiden määräysvallassa olevat asiantuntijayrietykset tarjoavat tilintarkastusasiakkaille oheispalveluina mm. liikkeenjohdollista ja verokonsultointia sekä tietojärjestelmien kehittämispalveluita. Saarikivi (2000, 386) mainitsee konsultoinnin kohdealueiksi pienissä yrityksissä laskentatoimen, verolainsäädännön ja yritys juridiikan perusosaamisalueeseen liittyvät toimeksiannot. Suuremmissa yrityksissä keskeisiä kohdealueita ovat erityisalueet, kuten informaatiojärjestelmät, taloushallinnon johtaminen ja yritys järjestelyt (mp.). Yksittäisten tilintarkastajien ja näiden edustamien yhteisöjen suorittama konsultointi vaihtelee laajuudeltaan ja luonteeltaan suuresti lähinnä erilaisten kokemusten ja asiakasrakenteiden vuoksi. Monet tilintarkastajat erikoistuvat konsultointipalveluja tarjotessaan jonkin tietyn toimialan palvelemiseen tai johonkin tiettyyn alueeseen, kuten atk-menetelmiin, verotukseen tai laskentatoimen suunnitteluun. (KHT-yhdistys 1999, 38.)

Riippumattomuusvaatimuksen täyttymisen huomioiminen konsultoinnin kohdealueita tarkasteltaessa on tärkeää. Peruseriaatteen mukaan tilintarkastaja ei saa tarjota tarkastuskohteelle mitään riippumattoman ja puolueettoman tarkastuksen vaarantavia muita palveluja. (Sarja 1999, 148–149.) Tilintarkastajan tarjoamien tilintarkastukseen kuuluvien muiden palveluiden määrittelyä Sarja (mt. 150–151) käsittelee mm. lainsäädännön ja tilintarkastusalan suositusten pohjalta. Lainsäädännössä tilintarkastukseen kuuluvan palvelun määrittelyyn ei oteta juurikaan kantaa. Tilintarkastuslaki ei varsinaisesti kiellä muiden palvelujen tarjoamista tilintarkastusasiakkaalle, mutta se korostaa tilintarkastajan riippumattomuuden säilyttämisen merkitystä harjoitettaessa tilintarkastukseen liittyvää toimintaa. (Mp.) TTL 4.1 §:n 2 kohdassa säädetään KHT-tilintarkastajan hyväksymisvaatimuksista. Kosäädöksen mukaan hyväksymistä hakeva henkilö ei saa harjoittaa tilintarkastustoiminnan kanssa muuta toimintaa, joka on omiaan vaarantamaan tilintarkastajan riippumattomuuden tai tilintarkastuksen suorittamisen. Vaatimuksen on täytyttävä koko hyväksymisen ajan. Kielto tarkastustoiminnan kanssa ristiriidassa olevan toiminnan harjoittamisesta on varsin yleinen. Hyväksymisvaatimukset eivät siis luettele tarkemmin tiettyjä tehtäviä, joiden tarjoaminen olisi tilintarkastajalta kielletty, vaan tulkinta vaatii tapauskohtaista arviointia. (Ks. Saarikivi 1999, 368–369.)

Yksityisen tilintarkastajan harjoittama konsultointitoiminta hyväksytyin tilintarkastajan ominaisuudessa kuuluu TTL 1.2 §:n säännöksen nojalla valvonnan piiriin. Muussa ominaisuudessa harjoitettu konsultointi puolestaan ei kuulu valvonnan piiriin. Rajanveto valvottavien ja valvonnan ulkopuolisten toimintojen välillä saattaa olla vaikeaa. Tilintarkastajan ominaisuudessa tehdyiksi toiminnoiksi ja siten valvonnan piiriin kuuluviksi voidaan katsoa viranomaisille annettavat yhteisöä koskevat lausunnot, yrityksen arvonmäärittämiseen liittyvä neuvonta, tilintarkastusasiakkaalle suoritettava verokonsultointi sekä sopimuksiin perustuvat, ei-lakisäätteiset tarkastukset, kuten välitilinpäätöksen tarkastus ja konkurssipesän hallinnon avustamiseksi tehdyt tarkastukset. (Ks. Aho & Vänskä 1996, 188.)

TTL 5.1 §:ssä säädetään KHT-yhteisöjen auktorisoinnin edellytyksistä ja kyseisen säännöksen 1 kohdassa säädetään, että yhteisön yhtiöjärjestyksessä tai yhtiösopimuksessa yhtiön toimialaksi on ilmoitettava tilintarkastus ja siihen liittyvä toiminta. (Ks. Sarja 1999, 150–151.) Vaatimuksen mukaan hyväksytty

tilintarkastusyhteisö ei saa harjoittaa muuta toimintaa kuin tilintarkastusta ja siihen liittyvää toimintaa. Tilintarkastusyhteisön hyväksyneen toimielimen eli Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan tehtävänä on valvoa vaatimuksen toteutumista. (Ks. Saarikivi 1999, 372–373.) Ilmaisuu auktorisoitujen tilintarkastusyhteisöjen toimialasta on jätetty varsin tulkinnanvaraiseksi ja säännöksen perusteluissakin hyväksyttävä toimiala tyydytään rajaamaan lakisääteisiin tilintarkastustehtäviin, joista säädetään TTL 1 §:ssä. TTL 6.1 §:n 2 kohdassa toimialaa rajataan vielä siten, ettei yhtiö saa harjoittaa tilintarkastuksen kanssa muuta toimintaa, joka on omiaan vaarantamaan tilintarkastajan riippumattomuuden tai tilintarkastuksen harjoittamisen. (Ks. Sarja 1999, 150–151.) Saarikivi (ks. 1999, 373) tulkitsee TTL 5.1 §:n viittaavan samaan asiaan, sillä lainkohdan mukaan hyväksymistä hakevalla yhtiöllä on oltava ”edellytykset toimia riippumattomana tilintarkastusyhteisönä tämän lain mukaisesti”.

Kuntalaki ja valtiovarainministeriön asetus (1051/2005) julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajan tutkinnosta ja tutkintoon vaadittavista opinnoista eivät suoranaisesti ota lainkaan kantaa kysymykseen hyväksyttävästä toimialasta. Laissa julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista kuitenkin säädetään tilintarkastajan ja tilintarkastusyhteisön riippumattomuudesta ja virkavastuusta. Lain 4 §:n (muutettu 3.6.2005/370) mukaan tilintarkastajalla ja tilintarkastusyhteisöllä on oltava edellytykset riippumattomaan tilintarkastukseen. Lainkohdassa täsmennetään vielä, että edellytysten puuttuessa tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön on kieltäydyttävä tehtävän vastaanottamisesta tai luovuttava siitä. Kaasalaisen (1989, 14) mukaan tilintarkastajan tulee olla riippumaton ulkopuolisista ohjeista, painostuksesta ja itse tarkastuskohteesta. Tilintarkastajat valitsee kunnan ylin päättävä elin, valtuusto. Kunnanhallituksen ei tulisi tehdä ehdotusta tilintarkastajiksi, jotta tarkastajat eivät joudu riippuvuussuhteeseen niistä, joiden toimintaa he tarkastavat. (Mp.) Tilintarkastajan toimialaa rajataan siis JHTT-laissa hyvin samankaltaisesti kuin tilintarkastuslaissakin. Näin ollen myös JHTT-tarkastajien ja -yhteisöjen toimiala on jätetty lainsäädännössä varsin tulkinnanvaraiseksi.

Kaasalaisen (1989, 14) mukaan tilintarkastukseen kuuluu valtuuston hyväksymän tilintarkastussäännön tarkoittamassa laajuudessa neuvontaa ja ohjausta. Kaasalainen (mp.) kuitenkin korostaa, että muutoin tarkastaja ei saa antaa tarkastettavalle yhteisölle

konsultoinniksi katsottavia palveluja, koska hän menettäisi mahdollisuutensa arvioida asiaa myöhemmin tilintarkastuksen näkökulmasta. Käytännössä JHTT-yhteisöt tarjoavat kunnille varsinaisen JHTT-tarkastuksen lisäksi mm. erilaisia kunnan taloushallintoon ja toiminnan kehittämiseen liittyviä konsultti- ja neuvontapalveluja sekä laskentatoimen ja kirjanpidon vaativiin tehtäviin liittyviä konsultointi- ja koulutuspalveluja (Martikainen ym. 2002, 38–39).

Tilintarkastusalan suosituksetkaan eivät anna yksiselitteistä vastausta tilintarkastukseen kuuluvan palvelun määrittelemiseksi. Suosituksissa puhutaan varmennustoimeksiannosta ja varmennustoimeksiantoasiakkaalle tarjottavista muista kuin varmennuspalveluista. Ensin mainittuun katsotaan kuuluvan esimerkiksi seuraavanlaisia toimeksiantoja tai niiden yhdistelmiä: vahvistustoimeksiantoja, välittömiä raportointitoimeksiantoja, korkeaa tai kohtuullista varmuutta tavoittelevia toimeksiantoja sekä useista varmennettavista taloudellista ja ei-taloudellista informaatiota sisältävistä kohteista annettavaan kertomukseen tähtääviä toimeksiantoja. Tavallisina tilintarkastajan yleisesti suorittamina muina toimeksiannot mainitaan mm. johdon konsultointi, veroilmoitusten valmistelu ilman johtopäätöksiä, verokonsultointi sekä muut asiantuntija- ja neuvontapalvelut. (KHT-yhdistys 2005, 19–20.) Edellisen perusteella huomataan, että tilintarkastuslain tarkoittaman ”tilintarkastukseen liittyvän toiminnan” käsitteellinen merkitys jää myös suositusten pohjalta avoimeksi. Sarjakin (1999, 153) toteaa, etteivät tilintarkastusalan suosituksetkaan tuo lopullista selvyyttä kysymykseen, mitä pidetään tilintarkastukseen liittyvänä toimintana. Sarja (mp.) kirjoittaa, että suositusten mukaan esimerkiksi laskentatoimen ja verotuksen lisäksi myös muiden alojen tehtävät voidaan yhdistää tilintarkastustoimintaan edellyttäen, etteivät kyseiset tehtävät vaikuta haitallisesti tarkastajan itsenäisyyteen tilintarkastajana. Riistaman (1999, 39) mukaan tilintarkastukseen eivät kuulu tilintekovelvollisten omasta toiminnastaan tilinteon vastaanottajalle antamien tietojen luotettavuuden ja säädettyjen tai sovittujen sääntöjen mukaisuuden vahvistamisen lisäksi mitkään muut tehtävät, vaikka käytännössä tilintarkastajien saamat toimeksiannot eivät rajoitukaan tilintarkastustehtäviin.

4.2 Konsultoinnin tarpeellisuus

Tilintarkastusalan suositusten mukaan tilintarkastusyhteisöt ovat perinteisesti tarjonneet varmennustoimeksiantoasiakkailleen useita muita kuin varmennuspalveluja taitojensa ja asiantuntemuksensa mukaisesti. Varmennustoimeksiantoasiakkaat arvostavat tilintarkastusyhteisöiltä saatavia etuja, sillä yhteisöillä on hyvä liiketoiminnan tuntemus ja he tuovat näin tietonsa ja taitonsa muille osa-alueille. (KHT-yhdistys 2005, 739.) Sarjan (1999, 146) mukaan tilintarkastusvelvollisilla yhteisöillä on mielenkiintoa tarjota tarkastajille varsinaisten tilintarkastustoimeksiantojen lisäksi muunkinlaisia toimeksiantoja, koska tilintarkastajat ovat pääsääntöisesti kokeneita ammattilaisia, joilla on laajaa asiantuntemusta muustakin kuin tilintarkastuksesta. Tilintarkastajilla on laaja-alaisen asiantuntemuksen ohella erityisen vankka tietämys nimenomaan tarkastuskohteesta, mistä on tarkastuskohteelle hyötyä myös neuvonantotoiminnassa. Tätä taustaa vasten tilintarkastaja on tarkastuskohteelle ulkopuolisia konsultteja houkuttelevampi vaihtoehto neuvonantopalvelun tarjoajaksi erityisesti toimeksiannon tehokkaan toteuttamisen näkökulmasta. (Saarikivi 2000, 386–387.) Riistama (1999, 38) korostaa, että tilintarkastajat ovat ennen kaikkea laskentatoimen asiantuntijoita, joiden asiantuntemusta halutaan hyödyntää laajemminkin. Fant (1994, 3) puolestaan kirjoittaa, että tilintarkastajien asiakkailla on selvästi tarvetta ja kiinnostusta käyttää hyväkseen konsultointipalveluita. Toisaalta tilintarkastajilla itsellään on intressi tarjota konsultointipalveluita (mp.). Tilintarkastajien koko ammattikunnan houkuttelevuuden kannalta Saarikivi (2000, 387) esittää mielenkiintoisen näkökulman neuvonantotoiminnan tarpeellisuustarkasteluun. Neuvonantotoiminta nimittäin tarjoaa tilintarkastajille myös mahdollisuuden kehittyä tilintarkastusammattissaan mahdollisimman monipuolisesti. Neuvonantotoiminta on samalla yksi keino saada tilintarkastusammatti entistä houkuttelevammaksi. (Mp.)

Yleisluonteisena selityksenä oheispalveluiden tarpeellisuudelle Fant (1994, 150) esittää muutokset yritysten ulkoisessa ja sisäisessä ympäristössä, jolloin vaatimukset tilintarkastukselle ja muille rutiineille tulevat monimutkaisemmiksi. Konkreettisempänä selityksenä oheispalveluiden tarpeellisuudelle voidaan pitää julkista sääntelyä ja ennen kaikkea verolainsäädäntöä (mp.). Jatkuvan julkisen sääntelyn uudistumisen lisäksi mm. uusien rahoitusmuotojen syntyminen, yritysjärjestelyt ja kilpailun kiristyminen lisäävät

yritysten toimintaedellytysten monimutkaisuutta (mt. 56). Tarkoituksenaan löytää optimaalisia ratkaisuja esimerkiksi julkisten maksujen, kuten verojen, aiheuttaman rasitteen minimoimiseen yritykset ovat osoittaneet kiinnostusta käyttää hyväkseen ulkopuolisten asiantuntijoiden osaamista. Yritykset odottavat tällaisista ulkopuolisilta asiantuntijoilta, siis tässä tapauksessa tilintarkastajilta, ostettavista palveluista saatavien hyötyjen ylittävän niistä aiheutuvat kustannukset. (Mt. 150.) Saarikiven (2000, 386) mukaan neuvonantopalveluille on yrityksissä luonnollista kysyntää. Kysynnän keskeisiksi syiksi Saarikivi (mp.) esittää elinkeinoelämän kehittymisen, yritystoiminnan kansainvälistymisen sekä lainsäädännössä ja yritysten taloushallinnossa tapahtuneet muutokset. Näiden muutosten myötä lainsäädännöstä ja taloushallinnosta on tullut aikaisempaa vaativampaa ja monipuolisempaa (mp.).

Myös pienempien yritysten keskittyminen omaan ydinosamiseensa vaikuttaa konsultointipalveluiden kysyntään. Yleensä ei nimittäin ole tarkoituksenmukaista, että pienillä tai keskisuurilla yrityksillä on monipuolista pätevyyttä oman toimialansa ulkopuolella. Niinpä ne käyttävät usein tilintarkastajaa neuvonantajanaan. (KHT-yhdistys 1999, 38.) Saarikivenkin (2000, 386) mukaan erityisesti pienissä yrityksissä on tyypillistä, että niistä puuttuu laskentatoimen, verolainsäädännön ja yritys juridiikan perusosaaminen. Suuremmissa yrityksissä puolestaan esimerkiksi yrityskauppa voi olla ainutkertainen tilanne, kun taas ammattimaiselle tilintarkastajalle on saattanut kertyä kokemuksia monista erilaisista yrityskauppatilanteista (KHT-yhdistys 1999, 38). Saarikivi (2000, 386) kirjoittaa, että suuremmissa yhtiöissä neuvonantopalvelujen kysyntä kohdistuu nimenomaan erityisalueille, kuten yritysjärjestelyihin, informaatiojärjestelmiin ja taloushallinnon johtamiseen.

Tilintarkastajan kannalta muiden kuin varmennuspalvelujen tarjoaminen lisää tietoa asiakkaan liiketoiminnasta, josta on apua varsinaista varmennustoimeksiantoa tehtäessä. Tiedon lisääntyessä varmennustoimeksiantoasiakkaan liiketoiminnasta tilintarkastaja ymmärtää paremmin asiakkaan menettelytapoja ja kontroleja sekä sen liiketoimintariskejä ja taloudellisia riskejä. (KHT-yhdistys 2005, 739.) Taloudelliset intressit vaikuttavat myös omalta osaltaan tilintarkastajien halukkuuteen ottaa vastaan konsultointitoimeksiantoja (Sarja 1999, 148). Saarikivi (2000, 387) kirjoittaa, että lakisääteisen tilintarkastuksen markkinoiden ollessa kypsässä vaiheessa liiketoiminnan kasvua on haettava muualta. Neuvonantotoiminta merkitsee tilintarkastajille

mahdollisuutta liiketoiminnan kasvuun ja lisätuloihin (mp.). Tilintarkastajien kannalta katsottuna oheispalveluiden tarjoaminen on siis taloudellisesti houkuttelevaa, ja toisaalta menestyksekkäästi harjoitettu konsultointi luo mahdollisuuksia tuleville tilintarkastus- ja konsultointitoimeksiannoille (Fant 1994, 150). Tätä perustellaan sillä, että tilintarkastajan maineen laadukkaiden oheispalveluiden tarjoajana muodostuessa asiakkaiden keskuudessa hyväksi, tulevat hänen tarjoamansa palvelut olemaan jatkossa kysytyjä (mt. 154). Laadukkaat oheispalvelut eivät siis lisää tilintarkastajan palveluiden kysyntää pelkästään vanhojen asiakkaiden keskuudessa, vaan maineen kiiriessä palveluista kiinnostuvat myös muut yritykset (mt. 57). Joka tapauksessa sekä yritysjohdolla että tilintarkastajalla on ilmiselvä molemminpuolinen intressi oman taloudellisen hyvinvointinsa maksimoimiseen käyttämällä konsultointipalveluita tai tarjoamalla niitä (mt. 59).

Kunnan taloussäännösten uusiminen on muuttanut kunnan kirjanpitoa ja laskentatoimea yhä haasteellisemmiksi ja lisännyt samalla näitä tehtäviä hoitavien viranhaltijoiden tiedollisia ja taidollisia vaatimuksia. Lisäksi erityisesti pieniä kuntia on koetellut taloudellinen ahdinko, joka on kasvattanut paineita kuntien hallinnon ja toiminnan kehittämiseen. Kirjanpidon ja laskentatoimen tehtävien muuttuminen sekä kuntasektorin taloudellinen ahdinko ovat luoneet tarvetta erilaisille konsultointi- ja koulutuspalveluille. Kasvaneen kysynnän myötä JHTT-yhteisöt ovat alkaneet tarjota kunnille näitä palveluja, jotka eivät suoranaisesti liity varsinaiseen tarkastustoimintaan. (Martikainen ym. 2002, 39.) Martikaisen ym. (mt. 60) kyselytutkimuksen tulosten mukaan nimenomaan konsultointi- ja neuvontapalveluilla olisi kysyntää sekä viranhaltijoiden että luottamushenkilöiden keskuudessa. Kaasalainen (1989, 17–18) katsoo konsultoinnin olevan tilintarkastajan yleisin vaikuttamismuoto. Hyvä tilintarkastustapa julkishallinnossa esittää tilintarkastajan harjoittaman konsultoinnin ja erilaisiin työryhmiin osallistumisen voivan olla keino parantaa tarkastustoiminnan vaikuttavuutta sekä lisätä tarkastustoiminnalle tärkeitä käytännön yhteyksiä hallintoon. Tämä edellyttää, että riippumattomuuden vaatimukset otetaan konsultoinnissa huomioon. (JHTT ry 1999, 7.) KHT-yhdistys puolestaan huomioi tilintarkastusalan suosituksissaan konsultointipalvelujen tarjoamisen vaikutuksen varsinaisen tilintarkastuksen harjoittamiseen esittämällä, että muiden kuin varmennuspalvelujen tarjoaminen lisää tietoa asiakkaan liiketoiminnasta, josta on apua varsinaista varmennustoimeksiannosta toteutettaessa (KHT-yhdistys 2005, 739).

5 TILINTARKASTAJAN HARJOITTAMAN KONSULTOINTITOIMINNAN JA TARKASTUSTYÖN VÄLISET RISTIRIITATILANTEET

Tilintarkastus ja konsultointi käsitteinä ovat varsin lähellä toisiaan. Laajennetun hallinnon tarkastuksen ja konsultoinnin välinen rajanveto saattaa tietyissä tilanteissa osoittautua varsin vaikeaksi, sillä tilintarkastaja joutuu esimerkiksi ottamaan kantaa veroasioiden hoitoon tarkastaessaan tilinpäätökseen kirjattujen verojen oikeellisuutta ja asettaa näin asiantuntemuksensa tarkastettavan yhteisön käyttöön. (KHT-yhdistys 1999, 37.) Fant (1994, 150–151) kirjoittaa, että tilintarkastajien vaikeudet käytännössä erottaa toisistaan tarkastaja- ja konsulttirooleja on huomioitu myös tarkastajia kohtaan suunnatussa kritiikissä. Tilintarkastajan riippumattomuutta on kyseenalaistettu jo vuosikymmenien ajan, eikä kyseessä ole suinkaan uusi ilmiö. Mautz & Sharaf (1977, 210) kirjoittivat jo 1960-luvulla, että joillakin on epäilyksiä riippumattoman tilintarkastajan tosiasiallisesta riippumattomuudesta tämän sitoutuessa muihin toimintoihin, vaikka nämä muut toiminnot olisivatkin perinteisesti kuuluneet tilintarkastajien toimialaan ja pätevyyden piiriin. Tätä Mautz & Sharaf (mp.) perustelevat sillä, että tilintarkastajien ammattikunta ei ole onnistunut luomaan mielikuvaa puolueettomuudesta, joka on edellytys kaikkien sidosryhmien mielissä luotettavalle ja tehokkaalle toiminnalle taloudellisen informaation varmistajana. Tilintarkastuksella ei ole esimerkiksi oikeuslaitoksen tavoin piirteitä, jotka vakuuttaisivat epäilijät tilintarkastusinstituution rehellisyydestä ja riippumattomuudesta. Oikeuslaitoksessa tuomarit eivät nimittäin ole millään tavoin taloudellisessa riippuvuussuhteessa asiakkaitensa kanssa. Lisäksi he ovat valtion nimittämiä. Tilintarkastuksessa tällaista mielikuvaa lähes täydellisestä puolueettomuudesta ei maallikon silmin synny. (Mp.)

Tilintarkastuksen ja neuvonantotoiminnan yhteensopivuudessa on Saarikiven (2000, 369–370) mukaan kysymys tilintarkastuskohteelle tarjotuista neuvonantopalveluista. Neuvonantotoiminnassa yleisellä tasolla puolestaan on kysymys neuvonantopalveluista,

joita tarjotaan muille kuin varsinaisille tilintarkastuskohteille. Merkittävä kysymys tilintarkastajan riippumattomuuden näkökulmasta on tilintarkastuskohteessa toteutetun neuvonantotoiminnan vaikutus varsinaisen tilintarkastustoiminnan riippumattomuuteen. (Mp.) KHT-yhdistyksen laatimissa eettisissä ohjeissa mainitaan, että tilintarkastajan harjoittaessa tilintarkastustyön kanssa samanaikaisesti muuta toimintaa, jonka takia hän ei pysty hoitamaan tilintarkastustehtäviään asianmukaisesti eettisiä periaatteita noudattaen, kyseessä on tilintarkastuksen kanssa yhteensopimaton toiminta. Samassa yhteydessä kuitenkin tähdennetään, että kahden tai useamman eri asiantuntijapalvelun samanaikainen tarjoaminen ei sinällään vaaranna riippumattomuutta. (KHT-yhdistys 2005, 761.)

Sarja (1999, 147) kirjoittaa, että arvioitaessa oheispalveluiden tarjoamisen vaikutuksia riippumattomuuteen olennaista on juuri niiden yhteys varsinaiseen tilintarkastustoimeksiantoon. Sarja (mp.) selventää tilintarkastajan tarjoamien muiden palveluiden vaikutuksia riippumattomuuteen niin ikään erottamalla toisistaan kaksi tilannetta: yhtäältä jo edellä mainitut tarkastuskohteelle tarjottavat tilintarkastukseen kuuluvat muut palvelut ja toisaalta muulle kuin tarkastuskohteelle tarjottavat muut kuin tilintarkastuspalvelut. Riippumattomuuden kannalta jälkimmäinen tilanne ei kuitenkaan pääsääntöisesti aiheuta ongelmaa, sillä tarkastussuhdetta ei ole edes olemassa. Näin ollen erityisen intressikonfliktitilanteen syntyminen ei ole mahdollista. (Mt. 154.) Tarkastuskohteelle tarjottavissa tilintarkastukseen kuuluvissa muissa palveluissa sen sijaan riippumattomuusvaatimusten täyttymisen edellytyksien tarkastelu on välttämätöntä (mt. 148–149). Tilintarkastajien riippumattomuus ja vastuu velkojia ja muita sidosryhmiä kohtaan korostuu ennen kaikkea tarjottaessa oheispalveluita yrityksille, joissa johto ja omistus ovat samoissa käsissä (Fant 1994, 57).

Tilintarkastuksen ja neuvonantotoiminnan yhteensopivuus on erityisesti Yhdysvalloissa ollut laajan keskustelun ja useiden selvitysten kohteena jo 1960-luvulta lähtien (Saarikivi 2000, 369–370). 2000-luvulla mm. yhdysvaltalaisissa suuryrityksissä tapahtuneiden väärinkäytösten takia keskustelu tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoamisesta tilintarkastusasiakkaille on vain kiihtynyt ja samalla motivoinut lukuisia tutkijoita tarkastelemaan ristiriitatilanteiden taustoja (Kinney, Palmrose & Scholz 2004, 561).

5.1 Riippumattomuuden vaarantuminen saman tilintarkastajan toimiessa tarkastaja- ja konsulttirooleissa

Yksinään työskentelevien tilintarkastajien toimiessa tarkastaja- ja konsulttirooleissa rajanvetoa riippumattomuusvaatimuksen täyttymisen ja riippumattomuuden vaarantumisen välillä voidaan Sarjan (1999, 149) mukaan pitää erityisen ongelmallisena, sillä tällöin ei ole mahdollisuutta edes minkäänlaiseen organisatoriseen eriyttämiseen, kuten tilintarkastusyhteisöissä on mahdollista tehdä. Yksinään toimivien tilintarkastajien oheispalveluiden tarjoaminen varsinaisen tarkastustyön rinnalla on riippumattomuuden kannalta varsin ongelmallista myös siksi, että nämä erilaiset roolit tulisi pystyä pitämään erillään toisistaan paitsi tilintarkastajan itsensä näkökulmasta myös ulkopuolisen tarkkailijan kannalta katsottuna. Tilintarkastajan oma arvio kyvystään pitää erilaiset roolit erillään ei siis välttämättä tarkoita riippumattomuuden vaatimuksen täyttymistä ulkopuolisen tarkkailijan silmissä. (Ks. mt. 146–148.) Myös tilintarkastusalan suosituksissa korostetaan harkitsevan ja kaikkeen asiaan liittyvään olennaiseen tietoon perehtyneen kolmannen osapuolen näkemyksen merkitystä arvioitaessa taloudellisten ja muiden suhteiden merkittävyyttä (KHT-yhdistys 2005, 709). Tilintarkastajan riippumattomuuden kannalta keskeistä on se, voidaanko neuvonantotoiminnassa ylipäätään erottaa selvästi puhdas neuvonantotoiminta ja päätöksenteko. Tätä ongelmaa selvittäessä joudutaan pohtimaan, missä vaiheessa yritysjohton päätöksentekoprosessia varsinainen päätöksenteko oikeastaan tapahtuu eli kuinka pitkälle tilintarkastaja voi prosessissa edetä samaistumatta liikaa yritysjohtoon ja osallistumatta varsinaiseen päätöksentekoon. Tilintarkastajan tuleekin riippumattomuusvaatimuksen noudattamisen takeeksi suunnitella neuvonantotoimeksiantonsa huolellisesti sekä noudattaa jatkuvaa harkintaa toimeksiantoa toteutettaessa. (Ks. Saarikivi 2000, 374–375.)

Jotta yleinen luottamus oheispalveluita tarjoavan tilintarkastajan riippumattomuuteen säilyisi, korostuu siis vaatimus tilintarkastajan konsultti- ja tarkastajaroolien onnistuneesta yhteensovittamisesta (Fant 1994, 150). Fantin (mt. 3) mukaan tilintarkastajan toimiessa samanaikaisesti konsultin ja tarkastajan rooleissa kasvaa se riski, että tilintarkastaja joutuu joko suoraan tai epäsuorasti tarkastamaan itse ehdottamiensa ratkaisujen taloudellisia vaikutuksia. Tämä voi johtaa tilanteeseen, jossa

tarkastajan ja yritysjohtoon suhde muodostuu liian läheiseksi ja tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu (mp.). Riippumattomuuden kannalta tärkeänä edellytyksenä voidaan näin ollen pitää sitä, ettei tilintarkastaja sitoudu tarkastettavan kohteen toiminnan päämäärien saavuttamiseen erilaisten oheispalveluiden tarjoamisen kautta (Sarja 1999, 148). Laajamittaisen konsultoinnin yhteydessä on myös tilintarkastusalan suositusten mukaan vaarana se, että tilintarkastaja samaistuu liikaa tarkastettavan yhteisön johtoon ja luopuu samalla riippumattomuudestaan tilintarkastajana (KHT-yhdistys 1999, 37). Saarikivikin (2000, 372) huomauttaa, että neuvonantotoiminnan ja tilintarkastuksen yhteensopimattomuutta on perusteltu sillä, että tarkastuskohteessa toteutettu neuvonantotoiminta saattaa vaarantaa tilintarkastajan objektiivisuuden. Väittämän taustalla on nimenomaan tilanne, jossa tilintarkastaja joutuu varsinaisessa tilintarkastuksessa tarkastamaan asioita, joihin hän on itse aiemmin antanut neuvoja (mp.). Nämä tilintarkastajan neuvonantotoiminnassaan aiemmin tekemät ratkaisut saattaisivat näin ollen myös Saarikiven (mp.) näkemyksen mukaan vaikuttaa tilintarkastajan päätöksentekoon varsinaista tilintarkastusta toteutettaessa. Saarikivi (mt. 376) esittää näkemyksensä tueksi tulkintoja tilintarkastajan roolista neuvonantajana. Tilintarkastajan rooli neuvonantajana eroaa tarkastajaroolista olennaisesti siten, että neuvonantajana tilintarkastajan henkilökohtaiset käsitykset muodostavat ikään kuin normiston tehtäville päätöksille, kun taas tilintarkastajana toimittaessa päätökset perustuvat mm. kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskeviin säännöksiin ja määräyksiin. Neuvonannossa omaksuttu rooli normiston muodostajana saattaa olla kriittinen riippumattomuusarvioinnin kannalta. Erityisesti tilanteissa, joissa tilintarkastaja pyrkii neuvonantajan roolissaan voimakkaasti ajamaan tilintarkastusasiakkaansa etuja ja joissa lainsäädännössäkin liikutaan tulkinnanvaraisella alueella, riippumattomuusvaatimus saattaa hyvinkin vaarantua. (Mp.)

Käytännössä tilintarkastajan osallistuminen tarkastettavaan toimintaan saattaa viime kädessä johtaa siihen, että tilintarkastaja ei raportoisi totuudenmukaisesti tilintarkastuksen yhteydessä mahdollisesti havaitsemiaan neuvonantotoiminnan virheitä. Toiminnallisesta näkökulmasta tarkasteltuna riippumattomuusvaatimuksen kriittisimpänä argumenttina voidaan pitää neuvonantotoiminnan johtamista väistämättömästi tarkastuskohteen päätöksentekoprosessiin osallistumiseen. (Mt. 373.)

Riippumattomuusvaatimuksen noudattamisen takaamiseksi auktorisoitujen tilintarkastajien intressiyhteisöt pyrkivät käytännössä säännöillä ja suosituksilla luomaan riittävän vahvan pohjan. Tällä pyritään samalla myös kohentamaan heikentyntä yleistä luottamusta tilintarkastusjärjestelmää kohtaan. (Fant 1994, 153–154.) Yhtenä syynä luottamuksen heikkenemiseen koko tilintarkastusjärjestelmän toimivuutta kohtaan voidaan Fantin (mt. 3) mukaan pitää riittämätöntä avoimuutta valvonta- ja tarkkailujärjestelmän päätöksenteossa. Jyrkimmät kannanotot puoltavat jopa tilintarkastajan tarkastuskohteessa tapahtuvan neuvonantotoiminnan kieltämistä kokonaan, koska tilintarkastajan riippumattomuus varsinaisessa tilintarkastuksessa vaarantuu ja koska samalla myös riippumattomuuden ulkoinen kuva vaarantuu (Saarikivi 2000, 371–372).

5.2 Riippumattomuuden vaarantuminen saman tilintarkastusyhteisön tarkastajien toimiessa tarkastaja- ja konsulttirooleissa tarkastuskohteessa

Aivan kuten yksittäisen tilintarkastajan, myös samassa tilintarkastusyhteisössä toimivien tilintarkastajien toteuttaman neuvonantotoiminnan ja tilintarkastuksen yhteensopimattomuutta voidaan perustella sillä, että tarkastuskohteessa toteutettu neuvonantotoiminta saattaa vaarantaa tilintarkastajan objektiivisuuden. Näin katsotaan olevan mahdollista tapahtua, vaikka neuvonantotoimintaa ja tilintarkastusta ei harjoitakaan sama yksittäinen tilintarkastaja. (Mp.)

Sarjan (1999, 149) mukaan voidaan pitää täysin selvänä, ettei tilintarkastusyhteisö voi samanaikaisesti toimia esimerkiksi sekä tilintarkastusyhteisönä että tilitoimistona. Ratkaisuna tilintarkastusyhteisön rooliristiriitatilanteeseen on esitetty tilintarkastus- ja oheispalveluiden organisatorista eriyttämistä yhteisön sisällä ja työnjakoa eri toiminnoissa. Tällöin saman yhteisön eri osastot voisivat riippumattomuutta vaarantamatta huolehtia eri toiminnoista, kuten verosuunnittelupalveluista ja tilintarkastuspalveluista. (Mp.) Trobergin & Viitasen (2001, 11–12) tutkimuksen mukaan suurimmissa tilintarkastusyhteisöissä konsultoinnin harjoittaja ei ole asiakkaan tilintarkastaja, vaan joku muu toimiston asiantuntijoista. Tilintarkastusyhteisöt katsovat

siis tällaisen eriyttämisen estävän riippumattomuuden vaarantumisen (mp.). Tällaista järjestelmää ei kuitenkaan Sarjan (1999, 149) mukaan voida pitää tyydyttävänä. Tätä voidaan perustella saman yhteisön sisällä vallitsevalla yhteenkuuluvuuden tunteella, henkilökohtaisilla suhteilla, lojaaliudella sekä eritoten oikeudellisilla ja taloudellisilla kytköksillä, jotka asettavat riippumattomuusvaatimuksen täyttymisen kyseenalaiseksi. Näin on siis syytä epäillä, vaikka yhteisö olisikin organisatorisesti eriytetty. (Mp.) Lorimer (1996, 131) tähdentää tilintarkastusyhteisön olevan yksi entiteetti, jonka osakkaat jakavat kaikilta yhteisön osastoilta saadut voitot. Organisatorisen eriyttämisen vaikutuksiin riippumattomuuteen vaikuttaa toki yhteisön koko, sillä suuremmissa tilintarkastusyhteisöissä eriytyminen on laajempaa ja esimerkiksi yhteenkuuluvuuden tunne pienempää. Tässäkin tapauksessa ulkopuolisen arvio tilanteesta on huomioitava, sillä pelkästään yhteisön omaa näkemystä eriytyminen riittävydestä ei voida pitää riittävänä. (Sarja 1999, 149.)

Mautz & Sharaf (1977, 213–214) näkivät riippumattomuusongelmia tilintarkastustoimialan keskittymisessä suurille yhteisöille jo vuosikymmeniä sitten. Suurissa tilintarkastusyhteisöissä tarkastajien tietämys tilintarkastusasiakkaan yksityiskohdista on huonompaa kuin pienten yksikköjen tiiviissä tarkastaja–asiakas-suhteissa. Vaikka suurten tilintarkastusyhteisöjen tarkastajilla olisikin toimivat sisäiset riippumattomuusnormistot, tasavertaisen riippumattomuussäännösten ylläpitäminen kaikkien yhteisön tilintarkastajien kesken voi tuottaa ongelmia. Ulkopuolisen silmin esimerkiksi aloittelevan tilintarkastajan pätevyys ja siten riippumattomuus saattavat olla kyseenalaisia. Näin ollen nimenomaan riippumattomuuden ulkoinen kuva asettuu kyseenalaiseen valoon. Tilintarkastusyhteisöjen kasvaessa yhä suuremmiksi myös niiden yleiskustannukset sekä velvollisuus pitää huomattava määrä henkilöstöä yhtenäisenä kasvavat. Nämä lisääntyneet kustannukset saattavat samalla luoda tarvetta lisätoimeksiannoille ja luoda ulkopuolisen silmissä kuvaa tilintarkastuksesta liiketoimintana riippumattomuutta korostavan ammatillisen toiminnan sijaan. (Mp.)

5.3 Riippumattomuuden vaarantuminen taloudellisen intressin vuoksi

Aloite tilintarkastajien oheispalveluiden hyödyntämiseen tulee Fantin (1994, 153) mukaan käytännössä ennen kaikkea yritysjohdolta. Tilintarkastaja saattaa omaksua

yritysjohdon kanssa samoja mielipiteitä ja näkemyksiä luodakseen mahdollisuuksia konsultointitoimeksiantojen saamiselle. Samanaikaisesti tarkastajan tulisi kuitenkin huolehtia riippumattomuudestaan, sillä riippumattomuuden vaarantuminen heikentäisi hänen taloudellista hyvinvointiaan. (Mt. 153–154.)

Muiden palveluiden kuin varsinaisen tilintarkastuksen tarjoamiseen liittyvä taloudellinen intressi saattaa muodostua niin olennaiseksi, että kattaessaan huomattavan osan tilintarkastajan tuloista oheispalvelut voivat johtaa riippuvuuteen tarkastusyhteisöstä (Sarja 1999, 148). Yhdysvaltalaisissa talousjulkaisuissa on oheispalveluista käytetty ilmaisia tuottoisat konsultointisopimukset (lucrative consulting contracts), mikä kuvastaa konsultoinnin tärkeyttä tilintarkastajien tulonlähteenä. Oheispalveluiden harjoittamisesta saatavien katteiden uskotaan olevan korkeampia kuin varsinaisesta tilintarkastuksesta saatavien. Valvontaelimet ovatkin ilmaisseet huolensa joistakin varmennustoimeksiannoista maksettavista alhaisista palkkioista, sillä tilintarkastajat voivat käyttää varmennustoimeksiantopalvelujen alhaista hinnoittelua hyväkseen saadakseen tuottoisampia konsultointisopimuksia. (Kinney ym. 2004, 565.) Saarikiven (2000, 383) mukaan halu säilyttää neuvonantotoimeksianto saattaa johtaa ristiriitojen välttämiseen tilintarkastuksen yhteydessä tarkastuskohteen johdon kanssa. Ristiriidat johdon kanssa saattaisivat nimittäin aiheuttaa neuvonantotoimeksiannon menettämisen ja siten myös lisätulojen menettämisen. Lisätuottojen menettämisen pelkoa ja taloudellisen riippuvuussuhteen uhkaa ei kuitenkaan voida pitää kestäväenä perusteena tilintarkastus- ja neuvonantotoiminnan yhteensopimattomuudelle. Nämä uhathan pätevät sinällään jo tilintarkastustoimintaan. (Mt. 383–384.)

Pyrkimys säilyttää toimeksianto voi koskea varsinaista tilintarkastustakin ilman minkäänlaista neuvonantosuhdetta asiakkaaseen, ja vastaavasti taloudellisen riippuvuussuhteen uhka voi syntyä jo pelkästään tilintarkastuksesta saatavien palkkioiden vuoksi. Neuvonantotehtävien taloudellisen vaikuttavuuden tarkastelussa onkin hyvä ottaa huomioon neuvonantotoimeksiantojen kertaluonteisuus. Kertaluonteisuutensa vuoksi em. toimeksiannot ovat taloudelliselta merkitykseltään tilintarkastajalle vähäisempiä kuin varsinainen tilintarkastus, joten tilintarkastajalla ei näin ollen olisi tarvetta vaarantaa riippumattoman tilintarkastuksen raportointia. Lisäksi on perusteltua ottaa tarkasteluun vielä tilintarkastajan toiminta kokonaisuutena.

Neuvonantotoimeksiannoista saatavien lisäkatteiden muodostaman palkkiorippuvuuden syntyminen tilintarkastajille, joilla on laaja asiakaskunta, on varsin epätodennäköistä. Tilintarkastajilla ei nimittäin tällaisissa tilanteissa ole syytä vaarantaa riippumattomuuttaan ja mainettaan yhdeltä asiakkaalta saatavien tuottojen vuoksi. Olennaista riippumattomuustarkastelussa on siis taloudellisen riippuvuussuhteen syntyminen yksittäiseen tilintarkastuskohteeseen. Mikäli tämä pystytään estämään, neuvonantotoimintaa tarkastuskohteessa ei voida pitää riippumattomuusvaatimuksen toteutumisen kannalta sen haitallisempana kuin varsinaisen tilintarkastuksen toteuttamistakaan. (Ks. mt. 384–386.)

Oman uhkansa riippumattomuudelle voivat muodostaa varmennustoimeksiantoasiakkaalta muusta kuin varmennuspalvelusta saatavat ehdolliset palkkiot. Ehdolliset palkkiot eli toimeksiannon lopputuloksen mukaan määräytyvät palkkiot riippuvat liiketoimen tai muun työn lopputuloksesta. Järjestelyjä, joissa muun kuin varmennustoimeksiannon palkkio sovitaan tai asetetaan ehdolliseksi varmennustoimeksiannon aikana ja sen toteutuminen riippuu varmennustoimeksiannon lopputuloksesta, ei KHT-yhdistyksen laatimien eettisten ohjeiden mukaan tule hyväksyä. Syynä tähän on se, että riippumattomuus uhkaa merkittävästi vaarantua. Muun tyyppisissä järjestelyissä muiden kuin varmennuspalvelujen tarjoamisessa ehdollisten palkkioiden muodostaman uhan merkittävyys riippuu mm. mahdollisten tulevien palkkioiden vaihteluvälin laajuudesta, vaihtelevuuden herkkyydestä, palkkion määräytymisperusteista, järjestelyn vaikuttavuudesta varsinaiseen varmennustoimeksiantoon sekä siitä, käykö joku riippumaton osapuoli läpi ehdollisen palkkion taustalla olleen liiketoimen lopputuloksen. Jos riippumattomuuden vaarantumisen uhka arvioidaan edes jossain määrin merkitykselliseksi, tilintarkastajan tulisi harkita varotoimia. (KHT-yhdistys 2005, 755.)

5.4 Riippumattomuuden vaarantuminen tarjottaessa tiettyjä oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille

IFAC:n Code of Ethics for Professional Accountants'in pohjalta KHT-yhdistyksen antamien eettisten ohjeiden osassa B on esitetty esimerkkejä riippumattomuuden vaarantumisesta tarjottaessa tilintarkastusasiakkaalle muita kuin varmennuspalveluita

(KHT-yhdistys 2005, 5). Liiketoiminnan ja rahoitusmarkkinoiden kehitys, informaatioteknologiassa tapahtuvat nopeat muutokset sekä niiden vaikutukset johtamiseen ja valvontaan aiheuttavat sen, että on käytännössä mahdotonta laatia kattavaa listaa kaikista niistä tilanteista, jotka saattavat vaarantaa tilintarkastuksen riippumattomuuden tarjottaessa muita kuin varmennuspalveluita varmennustoimeksiantoasiakkaalle. Seuraavissa alaluvuissa on annettu esimerkkejä sellaisten muiden kuin varmennuspalveluiden tarjoamisesta varmennustoimeksiantoasiakkaalle, joista saattaa aiheutua uhkia riippumattomuudelle. Näiden jäljempänä esitettävien esimerkkien lisäksi myös käyttöoikeuden tai hallintaoikeuden saaminen varmennustoimeksiantoasiakkaan varoihin, varmennustoimeksiantoasiakkaan toimihenkilöiden tavanomaisten tehtävien esimiesvalvonta sekä liiketapahtumia todentavien lähdeasiakirjojen tai alkuperäistietojen laatiminen saattavat muodostaa riippumattomuuden vaarantavan uhan. (Mt. 740–741.)

Joitakin tehtäviä, jotka muodostavat tavallisesti merkittäviä oman intressin tai oman työn tarkastamisen uhkia, voidaan myös mainita. Näistä tehtävistä tilintarkastajan tulisi kieltäytyä tai niitä tulisi välttää, jotta tehtävien aiheuttama uhka tilintarkastajan riippumattomuudelle vähenisi hyväksyttävälle tasolle. Tällaisina tehtävinä voidaan pitää varmennustoimeksiantoasiakkaan merkittävän liiketoimen toteuttamiseen valtuuttamista, liiketoimen toteuttamista tai muuten varmennustoimeksiantoasiakkaan puolesta toimimista. Myös päättämistä siitä, mitä tilintarkastusyhteisön antamista suosituksista tulisi noudattaa, sekä raportointia johdon roolissa päätöksenteosta ja valvonnasta vastaavalle taholle voidaan pitää merkittävän uhan muodostavina tehtävinä. (KHT-yhdistys 2005, 740–741.)

SEC:n vuonna 2000 uudistetussa riippumattomuussäädöksessä on lueteltu oheispalveluita, joiden toteuttaminen tilintarkastusasiakkaalle vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden. Seuraavissa alaluvuissa on käsitelty riippumattomuuden vaarantavia palveluita IFAC:n ja KHT-yhdistyksen jaottelun mukaan. SEC:n jaottelu on hyvin pitkälti näiden eurooppalaisten versioiden kaltainen, ja se luettelee tilintarkastuksen riippumattomuuden vaarantaviksi palveluiksi tilintarkastusasiakkaalle toteutetut asiakkaan tilinpäätökseen vaikuttavat kirjanpito- ja muut palvelut (bookkeeping or other services related to the audit client's accounting records or

financial statements), taloudellisten informaatiojärjestelmien suunnittelu- ja käyttöönottopalvelut (financial information system design and implementation services), arvonmäärityspalvelut (appraisal or valuation services or fairness opinions), aktuaaripalvelut (actuarial services), sisäisen tarkastuksen palvelut (internal audit services), johtamistoiminnot eli toimimisen asiakkaan johtotehtävissä (management functions), henkilöstöpalvelut (human resources), pörssimeklaripalvelut (broker-dealer services) sekä lakipalvelut (legal services). (SEC 2000, FRR N:o 56.) Myös Euroopan yhteisöjen komission suosituksessa tilintarkastajan riippumattomuuden peruseriaatteiksi EU:ssa (2002/590/EY, EU-suositus) on esitetty esimerkkejä erityistilanteista tarjottaessa tilintarkastuksen oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille. Suosituksen kohdissa 7.2.1–7.2.6 on eritelty riippumattomuuden mahdollisesti vaarantavina palveluina kirjanpitoaineiston ja tilinpäätöksen valmistelu, tilinpäätöstietojärjestelmien suunnittelu ja toteutus, arvonmäärityspalvelut, osallistuminen tilintarkastusasiakkaan sisäiseen tarkastukseen, tilintarkastusasiakkaan edustaminen riita-asiassa sekä ylemmän johdon rekrytointi.

Kinney ym. (2004, 584–586) tarkastelivat tutkimuksessaan taloudellisen raportoinnin laadun heikkenemistä vuosina 1995–2000 tilintarkastusasiakkaille suoritettujen SEC:n myöhemmin kieltämien oheispalveluiden takia. Taloudellisen raportoinnin laadun heikkenemisen tulkittiin johtuvan osittain tilintarkastajan riippumattomuuden vaarantumisesta (mt. 561). Tutkimustulosten mukaan taloudellisten informaatiojärjestelmien suunnittelu- ja käyttöönottopalveluista sekä sisäisen tarkastuksen palveluista tilintarkastajille maksetut palkkiot eivät vaikuttaneet taloudellisen raportoinnin laatuun ja näin ollen tilintarkastuksen riippumattomuuteen. Sen sijaan varsinaisesta tilintarkastuksesta maksetut palkkiot, tilintarkastukseen liittyvät palkkiot ja joistain määrittelemättömistä oheispalveluista maksetut palkkiot saattavat tutkimustulosten mukaan aiheuttaa tilintarkastajan taloudellista riippuvuutta tilintarkastusasiakkaasta sekä vaarantaa riippumattoman tilintarkastuksen harjoittamisen. Veropalveluiden harjoittamisen tilintarkastusasiakkaalle ei puolestaan havaittu vaarantavan riippumattomuutta, vaan pikemminkin niiden katsottiin parantavan taloudellisen raportoinnin laatua. (Mt. 584–585.)

5.4.1 Kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen

KHT-yhdistyksen antamien eettisten ohjeiden kohdissa 8.163–8.170 käsitellään tilintarkastusasiakkaan avustamista kirjanpidon hoitamisessa ja tilinpäätöksen laatimisessa (KHT-yhdistys 2005, 742–745). Alkuperäisessä IFAC:n Code of Ethics’issä tilintarkastusasiakkaan kirjanpidon hoitamista ja tilinpäätöksen laatimista (preparing accounting records and financial statements) tilintarkastajan toimesta käsitellään kohdissa 290.166–290.173 (IFAC 2006, 176–179).

Kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen saattavat muodostaa oman työn tarkastamisen uhan, jos tilintarkastusyhteisö myös tarkastaa asiakkaan tilinpäätöksen. Tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön henkilöiden avustaessa asiakasta kirjanpidossa, sen valvonnassa tai tilinpäätöksen laatimisessa tilintarkastajat saattavat joutua tekemään tarkastuskohteen johdolle kuuluvia päätöksiä. Tällaisissa tilanteissa muodostunutta oman työn tarkastamisen uhkaa ei ole mahdollista vähentää hyväksyttävälle tasolle millään varotoimilla, sillä kirjanpitoon ja sen valvontaan sekä tilinpäätöksen laatimiseen kuuluvat päätökset ovat asiakkaan johdon vastuulla. Tällaisia johdolle kuuluvia päätöksiä ovat mm. kirjanpitokirjauksista tai muun kirjanpitoaineiston luokittelusta päättäminen, niiden muuttaminen ilman tilintarkastusasiakkaan lupaa, liiketapahtumien hyväksyminen tai valtuuttaminen sekä lähdeasiakirjojen laatiminen, alkuperäisinformaation tuottaminen ja näiden muuttaminen. (KHT-yhdistys 2005, 742.)

Tilintarkastusprosessiin kuuluvat tilintarkastusasiakkaan tekninen neuvonta mm. tilinpäätöstietojen julkistamiseen ja valvonnan asianmukaisuuteen liittyen sekä neuvot tilintarkastusasiakkaiden laskentaperiaatteista eivät yleensä uhkaa tilintarkastusyhteisön riippumattomuutta, sillä tämän luonteisten neuvojen tarjoaminen on tarkoituksenmukainen keino tilinpäätösten oikeellisuuden edistämiseksi. Myöskään mm. asiakkaan avustaminen täsmäytysongelmissa, säännöllisten raportointia koskevien tietojen analysoinnissa ja keräämisessä, konsernitilinpäätöksen laatimisessa, tilinpäätöstietojen luonnostelemisessa sekä kirjanpitokirjausten muutosten ehdottamisessa eivät normaaleissa olosuhteissa uhkaa tilintarkastuksen riippumattomuutta, sillä em. tehtäviä pidetään tavanomaisena osana varsinaista tilintarkastustehtävää. (Mt. 743.)

Eettisissä ohjeissa on eritelty omiksi kohdiksi kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen listatuille (kohta 8.168) sekä ei-listatuille (kohta 8.167) tilintarkastusasiakkaille. Ohjeiden mukaan tilintarkastusyhteisö saa tarjota ei-listatuille tilintarkastusasiakkailleen rutiininomaisia tai mekaanisluontoisia laskenta- ja kirjanpito palveluita edellyttäen, että oman työn tarkastamisen uhka vähennetään hyväksyttävälle tasolle. Sen sijaan tilintarkastusasiakkaina oleville listatuille yhtiöille tarjottavat laskenta- ja kirjanpito palvelut saattavat heikentää tai ainakin näyttävät heikentävän tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön riippumattomuutta. Tämän vuoksi ainoastaan tällaisten palveluiden tarjoamisesta pidättäytyminen voi vähentää oman työn tarkastamisen uhan hyväksyttävälle tasolle. Poikkeuksina pääsäännölle on kuitenkin mainittu rutiininomaisten tai mekaanisluontoisten laskenta- ja kirjanpito palveluiden tarjoaminen tilintarkastusasiakkaina olevien listattujen yhtiöiden divisioonille tai tytäryhtiöille tiettyjen ehtojen täytyessä. Lisäksi laskenta- ja kirjanpito palveluiden tarjoamisen tilintarkastusasiakkaalle hätätapauksessa ja muissa epätavallisissa tilanteissa ei katsota vaarantavan riippumattomuutta. Edellytyksenä riippumattomuuden säilymiselle em. tilanteissa on, että tilintarkastusyhteisö tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluva yhteisö ei tee johdolle kuuluvia päätöksiä, asiakas ottaa vastuun ja hyväksyy työn tulokset sekä palvelua tarjoavat henkilöt eivät ole varmennustoimeksiantotiimin jäseniä. (Mt. 743–745.)

5.4.2 Arvonmäärittäminen

IFAC:n Code of Ethics'in kohdissa 290.174–290.179 säädetään arvonmäärittäminen palveluiden (valuation services) tarjoamisesta tilintarkastusasiakkaalle (IFAC 2006, 179–180). Näiden kohtien pohjalta KHT-yhdistys on laatinut omat tilintarkastajan tilintarkastusasiakkaalleen tarjoamia arvonmäärittäminen palveluita koskevat eettisten ohjeiden kohdat 8.171–8.176 (KHT-yhdistys 2005, 745–747).

Eettisten ohjeiden mukaan arvonmäärittäminen kuuluu tulevaisuuden kehitykseen liittyvien taustaoletusten tekeminen, tiettyjen menetelmien soveltaminen sekä niiden yhdisteleminen omaisuuserän, vastuun tai koko liiketoiminnan arvon tai sen

suuruusluokan määrittämiseksi. Esitettäessä arvonmäärityksen, jonka on tilintarkastusasiakkaalleen toteuttanut tilintarkastusyhteisö tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluva yhteisö, kohde tilintarkastusasiakkaan tilinpäätöksessä saattaa muodostua oman työn tarkastamisen uhka. Uhan tulkitaan olevan huomattava tapauksissa, joissa arvonmääritys kohdistuu tilinpäätöksen kannalta olennaisiin eriin ja arvonmääritys on merkittävän subjektiivinen. Tällaisissa tapauksissa arvonmäärityspalvelua ei tulisi suorittaa tai tilintarkastustoimeksiannosta tulisi luopua. (Mp.)

Eettisissä ohjeissa mainitaan, että joissain tapauksissa arvonmäärityspalvelut eivät yksinään tai yhdessä toteutettuina ole olennaisia tilinpäätöksen kannalta, eivätkä ne myöskään ole merkittävän subjektiivisia. Tällaisissa tapauksissa arvonmäärityspalvelut saattavat vaarantaa tilintarkastuksen riippumattomuuden, mutta tämä oman työn tarkastamisen uhka voidaan näissä tapauksissa kuitenkin vähentää hyväksyttävälle tasolle tietyillä varotoimilla. Verotuksen toimittamista varten tilintarkastusasiakkaalle suoritettut arvonmäärityspalvelut eivät sen sijaan muodosta merkittävää uhkaa riippumattomuudelle, koska arvonmäärityksen käy tavallisesti läpi myös ulkopuolinen taho, kuten veroviranomainen. (Mp.)

5.4.3 Veroneuvonta

Kohta 290.180 IFAC:n Code of Ethics'ssä käsittelee veroneuvontaa tilintarkastusasiakkaille (provision of taxation services to financial statement audit clients) (IFAC 2006, 181). KHT-yhdistyksen julkaisemien eettisten ohjeiden kohdan 8.177 mukaan tilintarkastusasiakkaat pyytävät tilintarkastusyhteisöltä usein neuvoa veroasioissa. Veroneuvontapalvelut käsittävät mm. ohjeita verolainsäädännön noudattamiseen, verosuunnittelua, verotusta koskevien lausuntojen antamista sekä avustamista verovalituksissa. Eettisten ohjeiden mukaan tällaisten palveluiden tarjoaminen tilintarkastusasiakkaalle ei yleensä muodosta uhkaa riippumattomalle tilintarkastukselle. (KHT-yhdistys 2005, 747.)

5.4.4 Sisäisen tarkastuksen palvelut

IFAC:n Code of Ethics käsittelee sisäisen tarkastuksen palveluiden tarjoamista tilintarkastusasiakkaille (provision of internal audit services to financial statement audit clients) kohdissa 290.181–290.186 (IFAC 2006, 181–182). KHT-yhdistyksen eettisten ohjeiden kohdat 8.178–8.183 vastaavat IFAC:n ohjeiden em. kohtia (KHT-yhdistys 2005, 747–748).

Eettisten ohjeiden mukaan sisäisen tarkastuksen palvelut voivat käsittää hyvän tilintarkastustavan mukaisen tilintarkastuksen laajentamista, asiakkaan avustamista sisäisessä tarkastuksessa tai sisäisen tarkastuksen ulkoistamista. Oman työn tarkastamisen uhka saattaa muodostua sisäisen tarkastuksen palveluista, jotka kohdistuvat operatiivisiin toimintoihin sisäisen laskennan kontrollien, tilinpäätösten ja tilinpäätöksiin tietoa tuottavien järjestelmien sijaan. Riippumattomuus saattaa vaarantua myös suoritettaessa merkittävä osa tilintarkastusasiakkaan sisäisestä tarkastuksesta. Riippumattomuuden ei kuitenkaan katsota vaarantuvan, kun tilintarkastusyhteisö tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluva yhteisö ei toimi eikä näytä toimivan tilintarkastusasiakkaan johdolle kuuluvissa tehtävissä. (Mp.)

5.4.5 Tietojärjestelmäpalvelut

Tietojärjestelmäpalveluiden tarjoaminen tilintarkastusasiakkaille (provision of IT systems services to financial statement audit clients) saattaa muodostaa oman työn tarkastamisen uhan. IFAC:n Code of Ethics'ssä on käsitelty näitä uhkia kohdissa 290.187–290.191. (IFAC 2006, 182–183.) KHT-yhdistyksen eettisissä ohjeissa näitä tietojärjestelmäpalveluiden tarjoamisen muodostamia uhkia käsitellään kohdissa 8.184–8.188 (KHT-yhdistys 2005, 748–749).

Eettisten ohjeiden mukaan riippumattomuus saattaa vaarantua sellaisten tietojärjestelmäpalveluiden, joilla valmistellaan tilintarkastusasiakkaan tilinpäätökseen sisältyviä tai tilinpäätöksen muodostamia tietoja, suunnittelusta ja toteuttamisesta. Tiettyjä asianmukaisia keinoja soveltaen oman työn tarkastamisen uhka voidaan kuitenkin poistaa tai vähentää hyväksyttävälle tasolle. Sisäisen laskennan ja

riskienhallinnan kontrollien arvioinnin, suunnittelun ja toteutuksen yhteydessä suoritettujen palveluiden ei puolestaan katsota muodostavan uhkaa riippumattomalle tilintarkastukselle edellyttäen, että tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön henkilöstö ei hoida asiakkaan johdolle kuuluvia tehtäviä. (Mp.)

5.4.6 Henkilökunnan tarjoaminen tilapäisesti

IFAC:n Code of Ethics määrittelee myös henkilökunnan tarjoamisen tilapäisesti tilintarkastusasiakkaille (temporary staff assignments to financial statement audit clients) sellaiseksi palveluksi, joka saattaa muodostaa oman työn tarkastamisen uhan. Tällaisten palveluiden muodostamia uhkia tilintarkastuksen riippumattomuudelle käsitellään Code of Ethics'in kohdassa 290.192 (IFAC 2006, 183–184). KHT-yhdistyksen em. ohjeiden pohjalta laatimissa eettisissä ohjeissa käsitellään henkilökunnan tarjoamista tilapäisesti tilintarkastusasiakkaille kohdassa 8.189 (KHT-yhdistys 2005, 749–750).

Eettisten ohjeiden mukaan oman työn tarkastamisen uhka saattaa muodostua tilanteissa, joissa tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön tilintarkastusasiakkaalleen tilapäisesti lainaamalla henkilöllä on mahdollisuus vaikuttaa asiakkaan kirjanpitoon tai tilinpäätökseen. Käytännössä tällaista apua voidaan eettisten ohjeiden mukaan erityisesti hätätilanteissa antaa, mutta ainoastaan asiakkaan ja tilintarkastusyhteisön välillä vallitessa yhteisymmärryksen tietyistä seikoista. Tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön henkilöstö ei nimittäin saa osallistua johdolle kuuluvaan päätöksentekoon, sopimusten tai muiden vastaavien asiakirjojen hyväksymiseen tai allekirjoittamiseen eikä harkinnanvaraisen toimivallan käyttöön asiakkaan sitouttamiseksi. (Mp.)

5.4.7 Tilintarkastusasiakkaan avustaminen riita-asiassa

Tilintarkastusasiakkaan avustaminen riita-asiassa (provision of litigation support services to financial statement audit clients) saattaa IFAC:n Code of Ethics'in mukaan tietyissä tilanteissa muodostaa oman työn tarkastamisen uhan. Näiden palveluiden tarjoamista tilintarkastusasiakkaalle sekä niiden muodostamia uhkia riippumattoman

tilintarkastuksen suorittamiselle käsitellään Code of Ethics'in kohdissa 290.193–290.195. (IFAC 2006, 184.) KHT-yhdistyksen eettisissä ohjeissa em. aiheita käsitellään kohdissa 8.190–8.192 (KHT-yhdistys 2005, 750).

Tilintarkastusasiakkaan avustaminen riita-asiassa voi eettisten ohjeiden mukaan käsittää asiantuntijatodistajana toimimista, arvioitujen vahinkojen laskemista, oikeudenkäynnin tai muun kiistan tuloksena maksettavien tai saatavien korvausten laskemista, asiakirjojen hallinnoinnissa avustamista sekä kiistaan tai oikeudenkäyntiin liittyvien varojen takaisinsaannissa avustamista. Näiden palveluiden sisältäessä arviointia mahdollisesta lopputuloksesta ja tätä kautta vaikuttaessa tilinpäätöksessä esitettäviin lukuihin tai muihin tilinpäätöstietoihin saattaa oman työn tarkastamisen uhka muodostua. Tämän uhan merkittävyyttä tulisi palveluntarjoajan arvioida ja tarvittaessa käyttää varotoimia uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Uhan merkittävyys riippuu mm. erien olennaisuudesta, asiaan liittyvän subjektiivisuuden asteesta ja toimeksiannon luonteesta. Mikäli toimeksiantoon sisältyy tilintarkastusasiakkaan johdolle kuuluvaa päätöksentekoa, tulisi tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön pidättäytyä tarjoamasta tällaisia palveluita. (Mp.)

5.4.8 Lakipalvelut

Lakipalvelut käsittävät IFAC:n Code of Ethics'in mukaan laajan ja monipuolisen kirjon tilintarkastusasiakkaille tarjottavia yritys- ja liiketoiminnallisia palveluita. Näiden palveluiden tarjoaminen tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön toimesta tilintarkastusasiakkaille saattaa muodostaa sekä oman työn tarkastamisen että asian ajon uhkia. Code of Ethics'issä lakipalveluiden tarjoamista tilintarkastusasiakkaille sekä sen aiheuttamia uhkia tilintarkastuksen riippumattomuudelle käsitellään kohdissa 290.196–290.202. (IFAC 2006, 184–186.) KHT-yhdistyksen antamissa eettisissä ohjeissa tilintarkastusasiakkaille tarjottavia lakipalveluita käsitellään kohdissa 8.193–8.199 (KHT-yhdistys 2005, 751–752).

Eettisten ohjeiden mukaan lakipalveluita voivat tarjota henkilöt, jotka ovat kotivaltionsa lakien mukaan hyväksytyjä tarjoamaan lakipalveluita tai joilla on hyväksymismenettelyn puuttuessa riittävä juridinen koulutus. Lakipalveluihin katsotaan

kuuluvaksi erilaisia tehtäviä, joissa hyödynnetään mm. yhtiö- ja sopimusoikeuden kaltaista juridista asiantuntemusta asiakkaan tukemiseksi. Asiakas voi tarvita juridisen asiantuntemuksen apua esimerkiksi sopimusneuvotteluissa, riita-asioissa sekä yrityskauppaneuvotteluissa. Lakipalvelut voivat käsittää myös asiakasyhtiöiden omien lakiasianosastojen avustamisen. (Mp.)

Arvioitaessa lakipalveluiden tarjoamisen riippumattomuudelle aiheuttamaa uhkaa on otettava huomioon toimenpiteiden luonne, palvelun tarjoajan erillisyyden varmennuspalvelutiimistä sekä olennaisuus asiakasyhtiön tilinpäätöksen kannalta. Lakipalveluiden ei katsota aiheuttavan riippumattomuudelle erityistä uhkaa tilanteissa, joissa palveluiden kohteena olevilla asioilla ei katsota olevan olennaista vaikutusta tilinpäätökseen. Sen sijaan tilintarkastusasiakkaalle tarjotut lakipalvelut, jotka tukevat asiakkaan järjestelyiden täytäntöönpanoa, saattavat eettisten ohjeiden mukaan muodostaa oman työn tarkastamisen uhan riippumattomuudelle. Esimerkkejä tällaisista palveluista ovat sopimuksia koskeva neuvonta, juridinen neuvonta, legal due diligence sekä toiminnan uudelleenjärjestelyt. Tällaiset palvelut eivät kuitenkaan yleensä vaaranna riippumattomuutta, kun varmennustoimeksiantotiimin jäsenet eivät osallistu lakipalvelun suorittamiseen ja asiakas tekee juridisessa neuvonnassa lopulliset päätökset. Lisäksi palvelussa on oltava liiketoimien osalta kysymys asiakkaan päättämien seikkojen toimeenpanosta. (Mp.)

Tilintarkastusyhteisön ei tulisi eettisten ohjeiden mukaan suorittaa lainkaan sellaisia lakipalveluita, joissa avustetaan tilintarkastusasiakasta riita-asiassa tai oikeudenkäynnissä ja kun asiaan liittyvä taloudellinen intressi on tilintarkastusasiakkaan tilinpäätös huomioon ottaen olennainen. Tällaisissa tilanteissa oman työn tarkastamisen uhka tai asian ajon uhka saattaisivat muodostua niin suureksi, ettei uhkaa voitaisi vähentää hyväksyttävälle tasolle millään varotoimilla. Lisäksi kenenkään tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön palveluksessa toimivan henkilön ei tulisi ottaa tilintarkastusasiakkaassa vastaan tehtävää, jossa vastataan tilintarkastusasiakkaan lakiasioista. Tällaisessa tilanteessa sekä oman työn tarkastamisen uhka että asian ajon uhka muodostuisivat niin merkittäviksi, ettei mikään varotoimi voisi vähentää uhkia hyväksyttävälle tasolle. (Mp.)

5.4.9 Ylimmän johdon palvelukseenotto

IFAC:n Code of Ethics'in kohdassa 290.203 käsitellään tilintarkastusyhteisön toteuttamaa ylimmän johdon palvelukseenottoa (recruiting senior management) varmennustoimeksiantoasiakkaalle sekä tällaisten palveluiden tarjoamisen mahdollisesti muodostamaa välitöntä tai tulevaa oman intressin uhkaa, läheisyyden uhkaa ja painostamisen uhkaa (IFAC 2006, 186). KHT-yhdistyksen antamissa eettisissä ohjeissa ylimmän johdon palvelukseenottoa käsitellään kohdassa 8.200 (KHT-yhdistys 2005, 752).

Ylimmän johdon palvelukseenotolla voidaan tarkoittaa tilintarkastusyhteisön suorittamaa hakijoiden ammatillisen pätevyyden arviointia tai ehdotuksen antamista haastateltavista ehdokkaista varmennuspalveluasiakkaan määrittelemien kriteerien pohjalta. Eettisten ohjeiden mukaan esimerkiksi sellaisen henkilön, joka voi vaikuttaa varmennustoimeksiannossa varmennettavaan kohteeseen, palvelukseenotto varmennustoimeksiantoasiakkaalle saattaa muodostaa välittömän tai tulevaisuudessa muodostuvan oman intressin uhan, läheisyyden uhan tai painostamisen uhan. Uhan merkittävyys riippuu mm. palvelukseen otettavan henkilön tehtävistä ja palvelukseen otettavan luonteesta. Mahdollisen muodostuneen uhan merkittävyyttä tulisi arvioida ja tarvittaessa soveltaa varotoimia uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Tilintarkastusyhteisön ei tulisi kuitenkaan missään tapauksessa tehdä asiakkaan johdolle kuuluvia päätöksiä ja asiakkaan tulisi aina tehdä varsinainen valintapäätös valittaessa henkilöitä ylimmän johdon tehtäviin. (Mp.)

5.4.10 Yritysjärjestely- ja muut vastaavat palvelut

Yritysjärjestely- ja muiden vastaavien palveluiden (corporate finance and similar activities) suorittamista varmennustoimeksiantoasiakkaalle käsitellään IFAC:n Code of Ethics'in kohdissa 290.204–290.205 (IFAC 2006, 186–187). KHT-yhdistyksen em. ohjeiden pohjalta antamissa eettisissä ohjeissa yritysjärjestely- ja muita vastaavia palveluita käsitellään kohdissa 8.201 ja 8.202 (KHT-yhdistys 2005, 753).

Tilintarkastusyhteisön varmennustoimeksiantoasiakkaalleen suorittamat tietyt yritysjärjestelyihin liittyvät neuvonta- ja avustavat palvelut saattavat eettisten ohjeiden mukaan muodostaa asian ajon ja oman työn tarkastamisen uhan. Tällaisia palveluita ovat esimerkiksi varmennustoimeksiantoasiakkaan osakkeiden myynnin edesauttaminen, osakkeiden välittäminen tai markkinatakaajana toimiminen, varmennustoimeksiantoasiakkaan sitouttaminen liiketoimen ehtoihin sekä liiketoimen loppuun saattaminen asiakkaan puolesta. Em. palveluiden suorittamisesta tilintarkastusasiakkaalle tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön tulisi riippumattomuudelle mahdollisesti muodostuvan liian merkittävän uhan syntymisen estämiseksi kieltäytyä. (Mp.)

Asiakkaan avustaminen yritysstrategian laatimisessa tai asiakkaan määrittelemien kriteerien mukaisten pääoman lähteiden tunnistamisessa ja esittelemisessä sekä yritysrakenteiden määrittelypalveluiden suorittaminen ja asiakkaan avustaminen analysoitaessa aiottujen liiketoimien kirjanpidollisia vaikutuksia saattavat muodostaa asian ajon tai oman työn tarkastamisen uhan. Näiden palveluiden riippumattomalle tilintarkastukselle aiheuttamien uhkien vähentäminen hyväksyttävälle tasolle saattaa kuitenkin olla mahdollista tiettyjen varotoimien avulla. (Mp.)

6 KONSULTOINTITOIMINNAN JA TARKASTUSTYÖN VÄLISTEN RISTIRIITOJEN RATKAISEMINEN

Saarikiven (2000, 371) mukaan tilanteissa, joissa neuvonannon katsotaan olevan kiinteä osa riippumattomuutta, tilintarkastajan riippumattomuus ei vaarannu. Tällöin tilintarkastustehtävään sisältyvä neuvonanto ei olisi yhteensopimatonta tilintarkastuksen kanssa, vaan sen katsottaisiin luontaisesti kuuluvan tilintarkastustehtävän hoitamiseen. Käytännössä asia on kuitenkin ongelmallisempi, sillä käytännön toiminnassa tilintarkastaja saattaa esimerkiksi osallistua tarkastuskohteen tilinpäätöksen laatimiseen ja tätä kautta olla mukana tarkastusasiakkaan operatiivisessa toiminnassa. (Mp.)

Tarkasteltaessa taloudellisen riippuvuussuhteen syntymisen uhkaa neuvonantotoiminnan sallittavuutta voidaan puoltaa sillä, että tilintarkastajan tulopohjan laajentaminen oheispalveluilla vähentää taloudellista riippuvuutta yhdestä tilintarkastusasiakkaasta. Tätä väitettä ei kuitenkaan voida pitää täysin pitävänä, sillä erityisesti jatkuvaluonteinen neuvonantotoiminta saattaa lisätä mahdollisuutta taloudellisen riippuvuussuhteen syntymiseen. (Saarikivi 2000, 387–389.) Tässä kohtaa on kuitenkin tärkeää huomata, että tyypillisesti neuvonantotehtävät ovat kertaluonteisia (mt. 385). Neuvonantotoiminnan sallimista puoltavat perusteet sekä tarkastajan että toimeksiantajan näkökulmasta liittyvät kiinteästi neuvonantotoiminnasta saataviin toiminnallisiin hyötyihin. Näillä puoltavilla perusteilla ei kuitenkaan saa olla merkitystä tarkasteltaessa neuvonantotoimintaa tilintarkastajan riippumattomuuden kannalta. (Mt. 388.)

Toiminnallisia hyötyjä keskeisempänä perusteena neuvonantotoiminnan sallittavuuden puolesta voidaan pitää empiirisen näytön puutetta siitä, että riippumattomuus varsinaista tilintarkastusta suoritettaessa vaarantuisi neuvonantotoiminnan vuoksi. (Mt. 388.) Kärkkäinen (1998, 142) päätyy tutkimuksessaan siihen näkemykseen, että tilintarkastajan konsultointi saattaa vaarantaa riippumattomuuden, mutta tästä huolimatta tilintarkastajan tulee konsultoida, koska yritysjohto odottaa tilintarkastajan tekevän niin. Kinneyn ym. (ks. 2004, 566) mukaan on ainakin kolme syytä olettaa, että tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoaminen ei johda huonolaatuisempaan taloudelliseen raportointiin ja riippumattomuuden vaarantumiseen. Ensinnäkin oheispalvelut saattavat lisätä tilintarkastajan tietoutta esimerkiksi asiakkaan tietojärjestelmistä tai verolaskennasta sekä samalla parantaa tilintarkastuksen ja taloudellisen raportoinnin laatua. Toiseksi oheispalveluiden tarjoaminen saattaa parantaa tilintarkastajan mainetta asiakkaiden keskuudessa, ja maineen säilyttämisestä tulee tilintarkastajalle lisäksi hake perusteellisen tilintarkastuksen suorittamiselle ja riippumattomuuden säilyttämiselle. Kolmanneksi tilintarkastusvelvollisten ostaessa ammattitaitoisilta tilintarkastajilta tietojärjestelmiin, verotukseen ja sisäiseen tarkastukseen liittyviä oheispalveluita sisäiset kontrollit paranevat ja tietous veroasioista lisääntyy, mikä johtaa parantuneeseen taloudelliseen raportointiin. (Mp.) Saarikivi (2000, 397–398) puolestaan kirjoittaa, että ulkomailla noudatettu käytäntö ja käytännön argumentit puoltavat yleisellä tasolla tilintarkastajan neuvonantotoiminnan

sallittavuutta. Oheispalveluiden tarjoamisen puolesta puhuvia väitteitä on siis esitetty, mutta toisaalta väite taloudellisen riippuvuuden syntymisen uhasta on varsin vahva.

Yhdysvalloissa vuonna 2002 säädetyin Sarbanes-Oxley -lain olettamus, että jotkut konsultointipalvelut vaarantavat tilintarkastajan riippumattomuuden, ja tähän perustuva päätös kieltää näiden palveluiden tarjoaminen tilintarkastusasiakkaille on saanut lukuisat tutkijat erityisesti Yhdysvalloissa etsimään empiiristä näyttöä oletuksen tueksi. (Ks. Kinney ym. 2004, 561.) Frankel, Johnson & Nelson (2002, 98–100) löysivätkin tutkimuksessaan viitteitä siitä, että tilintarkastusasiakkaalle suoritettavat konsultointipalvelut ja asiakkaan hiukan yllätyksellisistä liikevoitoista raportointi olisivat yhteyksissä toisiinsa. Frankelin ym. (mp.) tutkimustulokset ovat yhdessä SOX 2002 säätämisen kanssa saaneet tutkijat etsimään lisänäyttöä väitteelle riippumattomuuden vaarantumisesta konsultointipalveluiden harjoittamisen vuoksi.

Viimeaikainen tutkimus Yhdysvalloissa tarkastelee tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoamisen ja huonontuneen taloudellisen raportoinnin suhdetta ja pyrkii tätä kautta selvittämään oheispalveluiden tarjoamisen vaikutuksia tilintarkastajan riippumattomuuteen. Huonolaatuisen taloudellisen raportoinnin mittarina tutkimuksissa on käytetty epänormaaleja jaksotuspäätöksiä, taipumusta saavuttaa analytiikkouennusteiden kaltaiset liikevoittotavoitteet, puutteellisia tilinpäätöksiä, SEC:n täytäntöön panemia toimia ja osakkeenomistajien nostamia ryhmäkanteita. (Ks. Kinney ym. 2004, 566–567.) Kinney ym. (mt. 561) tarkastelivat tutkimuksessaan tilintarkastajien eri palveluista saamien palkkioiden vaikutusta taloudellisen raportoinnin laatuun ja tilintarkastajan riippumattomuuteen. Huonolaatuista taloudellista raportointia Kinneyn ym. (mp.) tutkimuksessa mitattiin tilinpäätöksissä havaituilla puutteellisuuksilla. Tutkimuksen mukaan tilintarkastajille maksetut palkkiot tilinpäätösraportoinnin kannalta merkittävien laitteistojen tai ohjelmistojen suunnittelusta tai toimittamisesta sekä palkkiot sisäiseen tarkastukseen liittyen eivät ole suoranaisesti yhteydessä huonoon taloudelliseen raportointiin. Joidenkin varsinaiseen tilintarkastukseen kuulumattomien palveluiden todettiin kuitenkin mahdollisesti aiheuttavan taloudellisen riippuvuussuhteen tarkastusasiakkaaseen ja johtavan heikentyneeseen laatuun taloudellisessa raportoinnissa. Veropalveluita tilintarkastajilta hankkineiden, erityisesti suurempien, tilintarkastusvelvollisten puolestaan todettiin jopa mahdollisesti hyötyvän oheispalveluista taloudellisen raportoinnin paranemisen

ansiosta. Tämä antaisi ymmärtää, että taloudellisen raportoinnin laadun paranemisesta saadut hyödyt enemmän kuin kompensoisivat mahdollisen taloudellisen riippuvuussuhteen vaikutukset. (Mt. 584–586.)

Larcker & Richardson (2004, 625) tutkivat tilintarkastajille maksettujen tilintarkastuspalkkioiden ja muista palveluista saatujen palkkioiden suhdetta kirjanpidon jaksotuspäätöksiin. Tutkimuksen mukaan tilintarkastajat eivät mitä todennäköisimmin salli poikkeavia jaksotuspäätöksiä taloudellisilla mittareilla arvioiden suurimmilta tai taloudellisella riippuvuussuhteella mitattuna tärkeimmiltä tilintarkastusasiakkailtaan. Tätä perustellaan sillä, että tilintarkastajan huoli oman maineensa säilymisestä on tärkein käyttäytymistä määräävä tekijä tilintarkastajan arvioissa tilintarkastusasiakkaidensa poikkeavia jaksotuspäätöksiä. (Mt. 627.) Ashbaugh, LaFond & Mayhew (2003, 612–613) tarkastelivat tilintarkastukseen kuulumattomien palveluiden toimittamisen ja harkinnanvaraisten jaksotuspäätösten yhteyttä. Tutkimuksen mukaan riippumattomuuden vaarantavaa yhteyttä ei löydetty. Kyseisessä tutkimuksessa niin ikään tehtyjen liikevoittovertailujen perusteella pyrittiin löytämään tilintarkastukseen kuulumattomien palveluiden toimittamisesta saatavien palkkioiden ja analyytikkoennusteiden kaltaisten liikevoittotavoitteiden saavuttamisen välistä yhteyttä. Todistettavaa yhteyttä näidenkään muuttujien välillä ei löydetty. (Mp.)

Antle, Gordon, Narayanamoorthy & Zhou (2004, 4) sen sijaan kirjoittavat, että tilintarkastajien muiden palveluiden tarjoamisesta saamien palkkioiden vaikutus epänormaaleihin jaksotuspäätöksiin olisi jopa vähentävä. Antle ym. (mt. 26) päätyivät tällaiseen johtopäätökseen tutkittuaan Isossa-Britanniassa vuosina 1994–2000 toimineiden yritysten palkkiotietoja liittyen tilintarkastukseen ja oheispalveluihin. Korkeat tilintarkastuspalkkiot johtavat tutkimuksen mukaan epänormaalien jaksotuspäätöksien hyväksymisen yleistymiseen. Tämän väitteen taustalla on teoria, jonka mukaan tilintarkastajan ja asiakkaan välinen läheinen suhde voi saada aikaan yksittäisen tilintarkastajan suosimista ja puolueellisuutta. Toisaalta tutkimuksessa ei löydetty näyttöä tarkoituksenmukaisesta tilintarkastajan suosimisesta ja puolueellisuudesta tilintarkastuspalkkioihin liittyen. Näin ollen tarkastaja–asiakas-suhteen lähentyminen tapahtuu tilintarkastajan tiedostamatta tätä. Riippumattomuusvaatimuksen täyttymisen turvaamiseksi tulisi lisätä keinoja läheisten tarkastaja–asiakas-suhteiden syntyminen estämiseksi. Esimerkiksi tilintarkastajien

koulutuksen lisäämisellä voidaan parantaa tarkastajien valveutuneisuutta tiedostamattomasta puolueellisuudesta ja luoda samalla keinoja välttää sitä. Myös sääntelemällä lähestymistapoja voidaan estää läheiset suhteet tilintarkastajien ja asiakkaiden välillä. (Mp.)

Francis & Ke (2006, 26) kirjoittavat tutkimusraportissaan, että heidänkään tutkimuksensa perusteella ei voida todeta tilintarkastajien tarkastusasiakkailtaan saamien korkeiden oheispalvelupalkkioiden tosiasiallisesti vaarantavan tilintarkastajan riippumattomuutta. Sen sijaan sijoittajien keskuudessa oheispalvelupalkkioita suhteellisesti muita tilintarkastusvelvollisia enemmän maksaneet yritykset eivät tutkimuksen mukaan herättäneet suurta luottamusta. Sijoittajien luottamus tällaisten yritysten julkaisemien tilinpäätöksien luotettavuuteen oli alhainen, mikä puolestaan johti varaukselliseen suhtautumiseen yllättäviin liikevoittojen raportointeihin. (Mp.) Mikäli voidaan olettaa, että tilintarkastajan riippumattomuus tietyissä olosuhteissa vaarantuu pitävien todisteiden puutteesta huolimatta, Francis & Ke (mp.) katsovat aiheelliseksi kyseenalaistaa koko tilintarkastajien ammattikunnan uskottavuuden. SEC:n täytäntöön panemia toimia taloudellisen raportoinnin laadun mittarina käyttäneessä tutkimuksessa ei Kinneyn ym. (2004, 567) mukaan myöskään löydetty yhteyttä SEC:n toimien kohteeksi joutuneiden tilintarkastusvelvollisten ja korkeiden oheispalvelupalkkioiden välillä. Bajaj, Gunny & Sarin (2003, 19–20) tarkastelivat sellaisten yhtiöiden, joita vastaan osakkeenomistajat olivat kirjanpitoepäselvyyksien vuoksi nostaneet ryhmäkanteita, maksamia tilintarkastuspalkkioita ja tilintarkastuksen oheispalveluista tilintarkastajalleen maksamia palkkioita. Vaikka tässäkin tutkimuksessa selvää yhteyttä oheispalveluiden tarjoamisen ja riippumattomuuden vaarantumisen välille ei voitu havaita, kohdeyritysten tilintarkastajilleen maksamat palkkiot tilintarkastuksen oheispalveluista olivat selvästi vertailuryhmän yrityksiä suurempia. Toisaalta tutkimuksen kohdeyrityksillä on voinut olla täysin pätevät liiketaloudelliset syyt ostaa tilintarkastajiltaan enemmän konsultointipalveluita kuin vertailuyrityksinä käytetyillä saman toimialan saman kokoluokan muilla yhtiöillä. (Mp.)

Erityisesti Yhdysvalloissa 2000-luvun alkupuoliskolla tehdyissä tutkimuksissa ei siis ole pystytty joistain hajanaisista havainnoista huolimatta löytämään yhteyttä tarkastusasiakkaalle tarjottavien tilintarkastuksen oheispalveluiden ja huonolaatuisen

taloudellisen raportoinnin välillä. Näin ollen myöskään riippumattoman tilintarkastuksen vaarantumisesta oheispalveluiden tarjoamisen vuoksi ei ole saatu pitävää näyttöä. (Kinney ym. 2004, 568.) Saarikiven (2000, 389) mukaan käytännön syyt itse asiassa puoltavat tilintarkastajan neuvonantotoiminnan sallimista. Saarikivi (mt. 397–398) kirjoittaa, että neuvonantotoiminnan kokonaan kieltämisen haittavaikutukset olisivat oletettavasti suuremmat kuin siitä saatavat edut. Kieltämisen kohdistuessa myös muille kuin tilintarkastuskohteille suoritettuihin neuvonantoihin menettelyä voidaan pitää äärimmäisen voimakkaana riippumattomuuden turvaamiskeinona. Saarikivi näkee neuvonantotoiminnan rajoittamisen sallituksi vain muille kuin tilintarkastuskohteille yhtenä mahdollisuutena yhteensopivuusongelman poistamiseksi. (Mp.)

Arvioitaessa konsultoinnin sallittavuutta on Sarjan (1999, 212) mukaan lisäksi otettava huomioon, että tilintarkastuksen johtopäätösten esittämisen ja konsultoinnin raja ei ole täysin selkeä. Tilintarkastajan esittäessä lakisääteisiin raportointikeinoihinsa kuuluvassa tilintarkastuskertomuksessa toimeksiantajalleen opastavaa kritiikkiä alkaa ero konsultointiin olla häilyvä. Opastavan kritiikin antamisen voidaan kuitenkin katsoa olevan osa tilintarkastajan toimintaa, sillä onhan tilintarkastuksen tarkoituksena myös auttaa tarkastusasiakasta toimimaan asianmukaisesti ja tarvittaessa edesauttaa huonoksi havaittujen toimintatapojen muuttamista. (Mp.)

6.1 Ristiriitatilanteen ratkaiseminen yksittäisen tilintarkastajan tapauksessa

Yksittäisen tilintarkastajan ratkaistessa riippumattomuuskysymystä korostuu oman harkinnan merkitys. Kun tilintarkastajalle esitetään tai tarkastajalle itselleen syntyy epäily siitä, että tilintarkastuksen riippumaton harjoittaminen saattaa olla vaarassa, hän joutuu joko itse ottamaan kantaa riippumattomuuden tulkintaan konkreettisesti tilanteessa tai toimeksiantajan esittäessä epäilyksen tämä tekee ratkaisun tulkinnasta tilintarkastajan sijaan. Prosessin lopputuloksena tilintarkastaja joko jatkaa tehtävässään tai eroaa siitä. Toimeksiantajan esittäessä epäilyksen riippumattomuuden vaarantumisesta se tekee ratkaisun erottamisesta. Valitsijalla on aina oikeus erottaa tilintarkastaja syytä ilmoittamatta. (Mt. 211.)

Tilintarkastajalle itselleen syntyessä epäily oman riippumattomuuden vaarantumisesta ja sen joutuessa ottamaan konkreettisesti kantaa riippumattomuuskysymykseen on kyse tapauskohtaisen riippumattomuuden eli esteellisyyden arvioinnista. Arvioinnin ensimmäisessä vaiheessa tilintarkastaja havaitsee ongelmallisen tilanteen olemassaolon ja mieltää olosuhteet riippumattomuutta vaarantaviksi. Havaittuaan ongelmallisen tilanteen tilintarkastaja joutuu objektiivisesti arvioimaan, voidaanko päätyä sellaiseen lopputulokseen, jossa edellytyksiä riippumattoman tilintarkastuksen harjoittamiselle ei ole olemassa. Tällaisen objektiivisen arvion tekeminen edellyttää tilintarkastajalta tietoisuutta ennen kaikkea lainsäädännössä ja eettisissä ohjeissa todetuista kielletyistä tai ei-toivottavista sidoksista. Näin ollen kysymys on tilintarkastajan oman harkinnan merkityksen lisäksi myös koulutuksesta ja ammattitaidosta. (Mt. 211–212.)

Riippumattomuuden ja esteettömyyden arvioinnissa on Sarjan (mp.) mukaan aina kyse subjektiivisesta harkinnasta. Subjektiivisen harkinnan merkitys korostuu erityisesti tilanteissa, joissa sääntely on tulkinnanvaraista. Tällaisena tilanteena voidaan pitää nimenomaan tilintarkastajan tilintarkastusasiakkaalleen suorittamia erilaisia oheispalveluita, joita koskeva sääntely ei ole täysin yksiselitteistä. Tulkinnallisissa tilanteissa tilintarkastajan oma moraalinen korostuu ja viime kädessä kyse on päätöksentekoa ohjaavista intresseistä. Koska tilintarkastus on liiketoimintaa, päätöksentekoa ohjaavat intressit ovat ensisijaisesti taloudellisia. (Mp.)

Tilintarkastajan tarkastaja- ja konsulttiroolien yhdistäminen voi tilintarkastajan oman harkinnan ja tarkastettavan kohteen kannalta olla toimiva kokonaisuus, vaikka tilanne ulkopuolisen silmin saattaa näyttää aivan toiselta. Tällaisissa tilanteissa korostuu tilintarkastajien toiminnan valvonta, KHT-tilintarkastajilla Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan ja valtion tilintarkastuslautakunnan sekä kunnan JHTT-tilintarkastajilla JHTT-lautakunnan rooli. Valvontaelimet saavat mahdollisesta riippumattomuuden vaarantumisesta tiedon usein muualta kuin kyseisten organisaatioiden sisäältä, esimerkiksi kilpailevalta tilintarkastajalta tai yksittäiseltä osakkaalta. (Mt. 212–213.) Julkisella sektorilla voidaan Sarjan (mp.) mukaan tilintarkastajien kaksoisrooleihin suhtautua kriittisemmin kuin yksityisellä sektorilla, koska julkisen sektorin tilintarkastus vaikuttaa koko julkisen talouden toiminnan luottamuksellisuuteen kansalaisten mielissä. Toki myös yksityisellä sektorilla erityisesti sijoittajien

keskuudessa vallitsevalla luottamuksella on oleellista merkitystä, etenkin taloudellisesta näkökulmasta (mp.).

Sarja (mt. 215–218) on esittänyt muutamia konkreettisempiakin ehdotuksia yksittäisen tilintarkastajan riippumattomuusongelman ehkäisemiseksi. Ehdotusten voidaan katsoa edistävän tilintarkastajan riippumattomuutta myös suoritettaessa konsultointipalveluja tilintarkastusasiakkaille. Toimikausien rajoittamisella pyrittäisiin estämään liian läheisten henkilösuhteiden muodostuminen tilintarkastajan ja toimeksiantajan välille. Muiden kuin tilintarkastustehtävien kategorinen kieltäminen taas poistaisi epäselvyydet siitä, mitkä konsultointitehtävät oikeastaan ovat sallittuja ja mitkä kiellettyjä. Tilintarkastuspalkkiot puolestaan voisi määrätä jokin ulkopuolinen taho, jolloin palkkioilla ei voitaisi manipuloida tilintarkastajaa. (Mp.)

Saarikivi näkee, että neuvonantotoiminnan kokonaan kieltämisen aiheuttamat haitat olisivat todennäköisesti suuremmat kuin siitä saatavat hyödyt. Lähtökohtaisesti riippumattomuusongelma ei nimittäin synny neuvonantotoiminnassa, joka kohdistuu muuhun kuin tilintarkastuskohteeseen. (Saarikivi 2000, 397–398.) Neuvonantotoiminnan rajoittaminen sallituksi vain muille kuin tilintarkastuskohteille sen sijaan ratkaisisi neuvonantotoimintaan liittyvän uhan tarkastettavaan toimintaan osallistumisesta, muttei kuitenkaan poistaisi uhkaa taloudellisesta riippuvuudesta (mp.). Tilintarkastusasiakkaille harjoitettavan neuvonantotoiminnan kieltäminen saattaisi Saarikiven (mp.) mukaan kuitenkin vaikuttaa myönteisesti riippumattomuuden ulkoiseen uskottavuuteen.

Yhdysvalloissa päädyttiin neuvonantotoiminnan osittaiseen kieltämiseen ensin SEC:n uudistetuissa riippumattomuussäännöksissä vuonna 2000 ja kaksi vuotta myöhemmin säädetyssä Sarbanes-Oxley -laissa. Uudistetun riippumattomuussäännöksen täytäntöönpanoviranomaisten yhteenvedossa mainitaan, että tiettyjen oheispalveluiden kieltämiseen nimenomaan tilintarkastusasiakkailta päädyttiin monien vaihtoehtojen joukosta. Oheispalveluiden täydellisen kieltämisen ja toisaalta oheispalveluiden rajoittamattomuuden sijaan SEC päätti rajoittaa tilintarkastajien tiettyjen oheispalveluiden tarjoamista tilintarkastusasiakkaille, koska kaikki oheispalvelut eivät täytäntöönpanoviranomaisten mukaan aiheuta samanlaista uhkaa riippumattomalle tilintarkastukselle. (SEC 2000, FRR No. 56.) Saarikivi (2000, 400–401) perustelee

sääntelyn tarpeellisuutta sillä, että se täsmentää tilintarkastajan velvollisuuksia neuvonantotoiminnassa ja saattaisi myös auttaa poistamaan neuvonantotoimintaan kohdistuvia epäluuloja. Ongelmallista on kuitenkin määrittää sallitun ja kielletyn neuvonantotoiminnan raja ottaen riippumattomuusvaatimus huomioon. Tarkastuskohteen päätöksentekoon osallistuminen on kriteerinä selvä ja yksinkertainen, mutta samalla hyvin muodollinen. Näin ollen tilintarkastajan oma arviointi siitä, osallistuuko hän päätöksentekoon ja johtaako tietyn neuvon antaminen riippumattomuuden vaarantumiseen, korostuu. Päätöksentekoprosessin osalta riippumattomuusarviointi koskee siis myös toimenpiteitä ennen varsinaista päätöksentekoa. (Mp.)

6.2 Ristiriitatilanteen ratkaiseminen tilintarkastusyhteisössä

Tilintarkastusyhteisön tulisi harkita jo ennen varmennustoimeksiantoasiakkaalle toteutettavan muun kuin varmennuspalvelutoimeksiannon hyväksymistä, muodostaako palvelun tarjoaminen uhan riippumattomuudelle. Mikäli uhka ei ole selvästi merkityksetön tai varotoimilla ei pystytä poistamaan tai vähentämään uhkaa hyväksyttävälle tasolle, tulisi palvelun tarjoamisesta luopua. KHT-yhdistyksen laatimissa eettisissä ohjeissa on annettu esimerkkejä keskeisistä varotoimista uhkien vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle, kun tarjotaan varmennustoimeksiantoasiakkaalle muita kuin varmennuspalveluita. Varotoimena esitetään järjestelyä, jossa muita kuin varmennuspalveluja hoitavat henkilöt eivät osallistu varmennustoimeksiantoihin. Eettisissä ohjeissa ei kuitenkaan täsmennetä, tarkoitetaanko järjestelyssä saman tilintarkastusyhteisön palveluksessa toimivia henkilöitä vai ylipäätään vain eri henkilöitä. (KHT-yhdistys 2005, 741–742.) Sarja (1999, 149) nimittäin ilmaisee tyytymättömyytensä sellaisen varotoimen toimivuuteen, jossa saman tilintarkastusyhteisön sisällä käytetään organisatorista eriyttämistä tai työnjakoa esimerkiksi tilintarkastus- ja muihin palveluihin ratkaisuna muiden palveluiden tarjoamisesta syntyvien uhkien vähentämiseksi. Kantaansa Sarja (mp.) perustelee saman yhteisön sisällä mahdollisesti vallitsevalla yhteenkuuluvuuden tunteella, henkilökohtaisilla suhteilla, lojaaliudella sekä oikeudellisilla ja taloudellisilla kytkennöillä.

Saarikivi (2000, 402–403) puolestaan kirjoittaa, että pääongelma tilintarkastuskohteessa tapahtuvassa neuvonantotoiminnassa on uhka tarkastettavaan toimintaan osallistumisesta. Toimintojen eriyttämisellä ei tätä ongelmaa ratkaista, sillä riippumattomuusvaatimuksen kannalta on yhdentekevää, onko neuvonantaja tilintarkastaja itse, toinen saman tilintarkastusyhteisön tilintarkastaja vai samassa konsernissa työskentelevä henkilö. Kaikissa em. tilanteissa tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu tarkastettavaan toimintaan osallistumisen vuoksi, sillä yhtä lailla riippumattomuus vaarantuu toisen samassa tilintarkastusyhteisössä tai samaan konserniin kuuluvassa yrityksessä työskentelevän henkilön toimesta kuin tilintarkastajan itse osallistuessa tarkastettavaan toimintaan. (Mp.) Saarikiven (mp.) mukaan eriyttämisellä ei siis voida ratkaista tarkastuskohteessa tapahtuvaan neuvonantotoimintaan liittyvää riippumattomuusongelmaa, mutta sen voidaan katsoa kuitenkin vahvistavan tilintarkastajan riippumattomuutta.

Sarja (1999, 215–216) esittää riippumattomuuden edistämiseksi tilintarkastajien kierrättämistä, joka ehkäisisi toimeksiantosuhteiden lyhenemisen myötä liiallisen taloudellisen riippuvuussuhteen muodostumista yhdestä toimeksiantajasta. Käytännön ongelmana tilintarkastajien kierrättämisessä saman tilintarkastusyhteisön sisällä Sarja (mp.) pitää tilintarkastajien välisiä kontakteja ja suhteita, jotka voivat muuttaa kierrättämisen vain kosmeettiseksi kierroksi ilman sen suurempaa merkitystä riippumattomuuden takaamisessa.

Tilintarkastusyhteisöjen tilintarkastusasiakkaille tarjottavia oheispalveluita tarkasteltaessa on hyvä huomioida myös Lorimerin (1996, 131) näkökulma tilintarkastusyhteisöstä yhtenä entiteettinä, jonka osakkaat jakavat voitot siitä huolimatta, miltä osastolta ne ikinä tulevatkaan. Tilintarkastusosaston ja oheispalveluita tuottavien osastojen välillä saattaa vallita nimellinen riippumattomuus, mutta tosiallista ja täydellistä riippumattomuutta tällaisella eriyttämisellä ei pystytä saavuttamaan (mp.).

6.3 Julkinen valvonta riippumattomuuden takeena

Tilintarkastajien valvonta kohdistuu hyväksytyyn tilintarkastajan menettelyyn sekä toisaalta hyväksymisen edellytysten toteamiseen hyväksytyyn tilintarkastajan aloitettua

toimintansa (Sarja 1999, 169–170). Tilintarkastajien valvonnasta säädetään tilintarkastuslain 6 ja 7 luvuissa. TTL 28 §:n mukaan kauppaja- ja teollisuusministeriön yhteydessä on valtion tilintarkastuslautakunta (VALA), jonka tehtävänä on antaa ohjeita ja lausuntoja tilintarkastuslain ja sen nojalla annetun asetuksen soveltamisesta, tehdä esityksiä ja aloitteita tilintarkastusta koskevien säännösten kehittämisestä sekä huolehtia tilintarkastuksen yleisestä ohjauksesta, kehittämisestä ja valvonnasta. Ahon & Vänskän (1996, 197) mukaan VALA:n ohjaus- ja kehittämistehtävää voidaan kuvata avustamiseksi tilintarkastuslain tavoitteiden tulkinnassa. Ohjaus- ja kehittämistehtävää suorittaessaan tilintarkastuslautakunta seuraa käytännön tilintarkastusoloja, selvittää yleisellä tasolla mahdollisia epäkohtia ja antaa yleisiä ohjeita (mp.).

TTL 34.1 §:n mukaan Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) valvoo ja ryhtyy tarpeellisiin toimenpiteisiin, jotta sen hyväksymät tilintarkastajat (KHT) ja tilintarkastusyhteisöt (KHT-yhteisöt) säilyttävät ammattitaitonsa ja muut hyväksymisen edellytykset sekä toimivat tilintarkastuslain ja sen nojalla annettujen säännösten mukaisesti. Aho & Vänskä (1996, 203) kirjoittavat, että valvonta ei näin ollen rajoitu vain ammattitaidon säilymisen ja muiden hyväksymisen edellytysten muodolliseen arviointiin, vaan valvonta kattaa myös tilintarkastajien toiminnan. TTL 34.2 §:n mukaan TILA huolehtii myös tilintarkastajien hyväksymiseen ja hyväksytyjen tilintarkastajien toiminnan valvontaan liittyvästä ohjauksesta ja kehittämisestä.

JHTT-lautakunta eli Julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuslautakunta puolestaan valvoo, että JHTT-tilintarkastajat säilyttävät ammattitaitonsa ja edelleen täyttävät JHTT-lain mukaiset hyväksymisen edellytykset sekä toimivat JHTT-lain ja muiden tarkastuksesta annettujen säännösten mukaisesti. Lautakunnan tehtävistä säädetään tarkemmin JHTT-lain 13 §:ssä. JHTT-tilintarkastajien tulee joka kolmas vuosi antaa lautakunnalle selvitys edellisen kauden toiminnastaan. Mikäli tämä lautakunnan edellyttämässä muodossa ja aikana annettava toimintaselvitys hyväksytään, säilyy tarkastajan JHTT-luettelomerkintä, ja auktorisointi on voimassa seuraavat kolme vuotta. JHTT-lautakunta on antanut erilliset JHTT-tilintarkastajan hyväksymis- ja valvontaohjeet 27.11.2000 sekä JHTT-yhteisöjen hyväksymis- ja valvontaohjeet, jotka astuivat voimaan 1.6.2006. (Julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuslautakunta: valvonta <<http://www.jhtt-lautakunta.fi/04/>>)

Sarja (1999, 171) kirjoittaa, että edellä kuvatuilla valvontaelimillä on varsin suuri merkitys tilintarkastuksen riippumattomuuden kannalta. Tilintarkastajia koskevat valvonta-asiat tulevat nimittäin usein vireille kantelun johdosta, joten myös riippumattomuuskysymykseen reagointi on pitkälti kantelusidonnaista. Valvontaelimet voivat toki ottaa asioita käsiteltäväksi myös omatoimisesti. (Mp.) VALA:n TTL 28.1 §:n 1 kohdan mukaisia ohjeita ja lausuntoja tilintarkastuslain ja -asetuksen soveltamisesta pidetään Sarjan (ks. mp.) mukaan merkittävänä, koska tilintarkastuslakiin on koottu yleislaiksi aiemmin eri yhteisöjä koskevissa erillislaeissa olleet tilintarkastusta koskevat säännökset. Sarja (ks. mp.) jatkaa, että tilintarkastuslain perusteluissa on kiinnitetty erityishuomiota hyvää tilintarkastustapaa, riippumattomuutta ja esteellisyyttä koskeviin säännöksiin sekä niiden tulkintaan. Myös TILA:n käytännön toiminnan valvonnassa korostetaan erityisesti hyvän tilintarkastustavan noudattamisen valvontaa (ks. mp.).

Euroopan yhteisöjen komission suosituksen riippumattomuuden peruseriaatteiksi EU:ssa (2002/590/EY, EU-suositus) 32 artiklassa säädetään lakisääteisten tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen julkisen valvonnan periaatteista. Em. artiklan 1 kohdan mukaan jäsenvaltioiden on luotava tehokas julkisen valvonnan järjestelmä. 2 kohdan mukaan julkisen valvonnan alaisia ovat kaikki lakisääteiset tilintarkastajat ja tilintarkastusyhteisöt. 32 artiklan 3 kohdassa säädetään julkisen valvonnan järjestelmän johdon kokoonpanosta. Johdossa on oltava em. kohdan mukaan lakisääteiseen tilintarkastukseen liittyvien alojen asiantuntijoita, jotka eivät toimi lakisääteisinä tilintarkastajina. Lakisääteisillä tilintarkastajilla voi kuitenkin olla vähemmistöedustus julkisen valvonnan järjestelmän johdossa, johon valitaan riippumattoman ja avoimen nimitysmenettelyn mukaisesti.

Tilintarkastusdirektiivin (Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY) 32 artiklan 4 kohdan mukaan julkisen valvonnan järjestelmä on viime kädessä vastuussa mm. ammattietiikkaa, tilintarkastusyhteisöjen sisäistä laadunvalvontaa ja tilintarkastusta koskevien normien antamisen valvonnasta sekä jatkuvan koulutuksen, laadunvarmistuksen ja kurinpitäjärjestelmien valvonnasta. 5 kohdan mukaan järjestelmän avulla on voitava tarvittaessa tutkia lakisääteisten tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen toimintaa sekä ryhtyä asianmukaisiin toimenpiteisiin.

6.4 Lainsäädännön ja eettisten ohjeiden keinovalikoimasta ristiriitatilanteen ratkaisemiseksi

TTL 23 §:ssä säädetään tilintarkastajan riippumattomuudesta. Lainkohdassa ei kuitenkaan suoranaisesti oteta kantaa oheispalveluiden tarjoamisen aiheuttamiin uhkiin riippumattomuudelle sen paremmin kuin näiden uhkien ehkäisemiseen. TTL 23.1 §:ssä tyydytään toteamaan, että tilintarkastajalla on oltava edellytykset riippumattoman tilintarkastuksen toimittamiseen. Samaisessa lainkohdassa täsmennetään vielä, että riippumattoman tarkastuksen edellytysten puuttuessa tilintarkastajan on kieltäydyttävä vastaanottamasta tehtävää tai luovuttava siitä.

Kansainväliset ja kansalliset tilintarkastajajärjestöt ovat kuitenkin laatineet yksityiskohtaisempia riippumattomuussäännöksiä, joissa kiinnitetään tarkempaa huomiota myös tilintarkastusasiakkaalle tarjottavien oheispalveluiden ja varsinaisen tilintarkastuksen harjoittamisen aiheuttamiin uhkiin riippumattomuudelle sekä ratkaisumalleihin näiden roolien yhteensovittamiseksi. Seuraavissa alaluvuissa käsitellään tarkemmin eurooppalaisen IFAC:n, kotimaisen KHT-yhdistyksen sekä amerikkalaisen SEC:n tarkempia säännöksiä riippumattomuuden vaarantumisesta tarjottaessa oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille sekä keinoista näiden ristiriitatilanteiden ratkaisemiseksi. Myös Euroopan parlamentin ja neuvoston uudistetun tilintarkastusdirektiivin riippumattomuussäännöksiä tarkastellaan lähinnä tilintarkastusasiakkaille tarjottavia oheispalveluita koskevilta osin.

Suomessa uudessa tilintarkastuslakiehdotuksessa on huomioitu voimassaolevan TTL 23 §:n lisäksi tilintarkastusdirektiivin 22 artikla sekä komission suositus riippumattomuuden peruseriaatteiksi EU:ssa. Lisäksi tilintarkastuslakiehdotuksen yksityiskohtaisten perusteluiden mukaan riippumattomuutta arvioidaan aina tapauskohtaisesti ja tässä arvioinnissa keskeisiä ovat tilintarkastusalan hyvää tilintarkastustapaa ja erityisesti riippumattomuutta koskevat kansalliset sekä mm. EU:n ja IFAC:n kansainväliset suositukset. Tilintarkastuslakiehdotuksen 23.3 §:n 2 kohdan mukaan riippumattomuuden turvaaviin toimenpiteisiin on ryhdyttävä ainakin silloin, kun tarkastettavana on tilintarkastajan oma toiminta. Yksityiskohtaisten perustelujen mukaan oma toiminta saattaa olla tarkastettavana esimerkiksi silloin, kun

tilintarkastajan aiemmin suorittaman tehtävän, kuten neuvonannon, lopputulos joutuu toimeksiannon yhteydessä arvioitavaksi. Arvioinnissa tulisi kiinnittää huomiota neuvonannon luonteeseen, sillä mitä ohjaavampaa neuvonanto on, sitä enemmän se lähestyy osallistumista päätöksentekoon ja edellyttää näin ollen suurempaa vaikuttavuutta riippumattomuuden turvaavilta toimenpiteiltä. Varsinaiseen lakitekstiin ei kuitenkaan ole katsottu tarpeelliseksi ottaa yksityiskohtaisempia säännöksiä esimerkiksi riippumattomuuden vaarantumisesta harjoitettaessa oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille. (Kauppa- ja teollisuusministeriö: Tilintarkastuslakiehdotuksen yksityiskohtaiset perustelut <http://www.ktm.fi/files/16490/perustelut__liite_2_.pdf>)

6.4.1 IFAC:n Code of Ethics ja KHT-yhdistyksen eettiset ohjeet

Tässä tutkielmassa käytetään lähdeaineistona KHT-yhdistyksen eettisiä ohjeita vuodelta 2005 niiden ollessa tätä kirjoitettaessa uusin ilmestynyt versio. Sen sijaan IFAC:n Code of Ethics’istä tarkastellaan 30.6.2006 voimaan tullutta säännöstöä (IFAC 2006, 109). Säännöstöjen ollessa kuitenkin oheispalveluiden tarjoamista koskevilta osin pääpiirteittäin varsin lähellä toisiaan keskitytään tarkastelussa KHT-yhdistyksen eettisiin ohjeisiin vuodelta 2005.

IFAC:n Code of Ethics’in pohjalta KHT-yhdistyksen laatimat eettiset ohjeet sisältävät toiminta- ja käyttäytymisohjeet sekä ne pääperiaatteet, joita tilintarkastajan tulisi noudattaa ammattikunnalle annettujen yleisten tavoitteiden saavuttamiseksi (KHT-yhdistys 2005, 693). Muiden kuin varmennuspalvelujen tarjoaminen saattaa eettisten ohjeiden mukaan muodostaa uhkia tilintarkastusyhteisön, sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön tai varmennustoimeksiantotiimin jäsenten riippumattomuudelle. Mahdolliset uhat riippumattomuudelle syntyvät useimmiten tarjottaessa muita kuin varmennuspalveluja nimenomaan tilintarkastusasiakkaalle. Näissä tilanteissa uhan merkittävyyden arvioiminen on tarkoituksenmukaista. Joissakin tilanteissa uhan poistaminen tai vähentäminen hyväksyttävälle tasolle saattaa kuitenkin olla mahdollista käyttämällä varotoimia, toisissa taas varotoimia uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle ei ole käytettävissä. (Mt. 739–741.)

Varotoimia uhkien, jotka ovat syntyneet muun kuin varmennuspalvelun tarjoamisesta varmennustoimeksiantoasiakkaalle, vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle ovat mm. ohjeet ja menettelytavat johdolle kuuluvien päätösten tekemisen estämiseksi, varmennustoimeksiantoasiakkaan ohjeet sen valvontavastuusta tilintarkastusyhteisön tarjotessa muita kuin varmennuspalveluita sekä vahvistuksen hankkiminen varmennustoimeksiantoasiakkaalta sen vastuusta tilintarkastajan tekemästä työstä. Käyttökelpoinen varotoimi on myös riippumattomuusasioista keskusteleminen alan muiden toimijoiden kanssa. Käytännössä tämäntyyppisiä varotoimia ovat muiden kuin varmennuspalvelun tarjoamiseen liittyvistä riippumattomuusasioista keskusteleminen päätöksenteosta ja valvonnasta vastaavan tahon kuten tilintarkastuskomitean kanssa tai toisen tilintarkastajan ottaminen mukaan keskustelemaan mahdollisista vaikutuksista riippumattomuuteen. Toisen tilintarkastajan apua tarvitaan myös käytettäessä varotoimena tilintarkastusyhteisön ulkopuolisen tilintarkastajan mukaan ottamista varmennustoimeksiannon erityisluonteen korostamiseksi. Tilintarkastajan saamien palkkioiden luonteesta ja määrästä ilmoittamista päätöksenteosta ja valvonnasta vastaavalle taholle voidaan niin ikään pitää keskeisenä varotoimena vähennettäessä uhkia hyväksyttävälle tasolle. Sellaisia järjestelyjä, joissa muita kuin varmennuspalveluja hoitavat henkilöt eivät osallistu varmennustoimeksiantoihin, käytetään myös varotoimena uhkien vähentämiseksi. Kaikenkattavan listan laatiminen varotoimista on kuitenkin mahdotonta liiketoiminnan ja rahoitusmarkkinoiden kehityksen sekä informaatioteknologiassa tapahtuvien nopeiden muutoksien vuoksi. (Mp.) Varotoimia riippumattomuuden vaarantumisen uhkien vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle, kun harjoitetaan tiettyjä oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille, käsitellään tarkemmin tämän tutkielman luvussa 6.5.

6.4.2 SEC:n riippumattomuussäännökset ja Sarbanes-Oxley -laki

Yhdysvalloissa SEC uudisti tilintarkastajan riippumattomuussäännöksensä vuonna 2000 vastatakseen lisääntyneisiin huoliin mm. tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoamisen vaarantavista vaikutuksista riippumattomuudelle. Uudistetussa säännöksessä määritetään ne olosuhteet, joiden vallitessa tilintarkastusyhteisö voi tarjota taloudellisten informaatiojärjestelmien suunnittelu- ja käyttöönottopalveluita sekä asetetaan rahamääräiset rajat sisäisen tarkastuksen palveluista saataville

palkkioille. Lisäksi tilintarkastajia kielletään tarjoamasta tilintarkastusasiakkailleen tiettyjä oheispalveluita. Riippumattomuussäännökset edellyttävät myös tilintarkastusvelvollisten tilintarkastusyhteisöilleen varsinaisesta tilintarkastuksesta (audit), taloudellisten informaatiojärjestelmien suunnittelu- ja käyttöönottopalveluista (financial information system design and implementation services) sekä kaikista muista palveluista (all other services) maksettujen palkkioiden tuomista julki. Näin pyritään luomaan ulkopuolisille mahdollisuus tarkkailla tilintarkastusvelvollisten tilintarkastusyhteisöilleen maksamien palkkioiden laatua ja määriä. Lisäksi SEC:n tarkoituksena on säännösten avulla luoda pohjaa tutkimukselle tilintarkastuksesta ja oheispalveluista maksettujen palkkioiden sekä huonolaatuisen taloudellisen raportoinnin ja riippumattomuuden vaarantumisen välisistä yhteyksistä. (Ks. Kinney ym. 2004, 562–563.)

Yhdysvalloissa säädettiin suuryrityksiin Enroniin ja WorldComiin liittyneiden skandaalien sekä tilintarkastusyhteisö Arthur Andersenin kaatumisen vuoksi vuonna 2002 Sarbanes-Oxley -laki (Sarbanes-Oxley Act of 2002), joka kieltää tilintarkastusyhteisöjä tarjoamasta taloudellisten informaatiojärjestelmien suunnittelu- ja käyttöönottopalveluita, sisäisen tarkastuksen palveluita sekä tiettyjä muita palveluita tilintarkastusasiakkailleen (mp.). SOX 2002 kohdan 201 mukaan kiellettyihin palveluihin lukeutuvat:

1. asiakkaan tilinpäätökseen vaikuttavat kirjanpito- ja muut palvelut (bookkeeping or other services related to the accounting records or financial statements of the audit client),
2. taloudellisten informaatiojärjestelmien suunnittelu- ja käyttöönottopalvelut (financial information system design and implementation services),
3. arvonmäärityspalvelut (appraisal or valuation services, fairness opinions, or contribution-in-kind reports),
4. aktuaaripalvelut (actuarial services),
5. sisäisen tarkastuksen ulkoistamispalvelut (internal audit outsourcing services),
6. johtamistoiminnot eli toimiminen asiakkaan johtotehtävissä tai henkilöstöpalvelut (management functions or human resources),

7. pörssimeklari-, sijoitusneuvonta- ja investointipankkiiripalvelut (broker or dealer, investment adviser, or investment banking services)
8. lakipalvelut ja tilintarkastuksen ulkopuoliset asiantuntijapalvelut (legal services and expert services unrelated to the audit) sekä
9. kaikki muut palvelut, jotka Public Company Accounting Oversight Board säätää kielletyiksi.

SOX 2002 voimaantulon jälkeen jotkut tilintarkastusvelvolliset ovat vapaaehtoisesti estäneet omaa tilintarkastusyhteisöään tarjoamasta jopa sellaisia tilintarkastuksen oheispalveluita, jotka SOX 2002 mukaan olisivat sallittuja (Kinney ym. 2004, 561). Lain voidaan siis katsoa rajoittavan oheispalveluiden harjoittamista tilintarkastajien käytännön toiminnassa varsin olennaisesti.

6.4.3 Komission suositus riippumattomuuden peruseriaatteista EU:ssa sekä EY:n tilintarkastusdirektiivi

Euroopan yhteisöjen komissio kirjoittaa johdannossaan komission suositukseksi riippumattomuuden peruseriaatteiksi EU:ssa, että tilintarkastajien riippumattomuutta koskevat jäsenvaltioiden säännöt poikkeavat monessa suhteessa toisistaan. Säännöt poikkeavat mm. sen suhteen, millaisia tilintarkastuksen oheispalveluita tilintarkastusasiakkaalle voidaan tarjota ja millaisia varotoimia on otettava käyttöön. Tämän vuoksi on komission mukaan vaikea antaa sidosryhmille yhdenmukaisia takeita tilintarkastuksen riippumattomuudesta kaikkialla EU:ssa. Suosituksen A jakson 3 kohdan mukaan tilintarkastajan riippumattomuuteen kohdistuvien riskien arvioinnissa on otettava huomioon mm. tilintarkastusasiakkaalle suoritettut palvelut ja suhteet, joita tilintarkastusasiakkaaseen on lakisääteistä tilintarkastusta suoritettaessa. 4 kohdan mukaan riippumattomuutta uhkaavien tekijöiden vähentämiseksi tai niiden poistamiseksi on otettava käyttöön erilaisia varotoimia. Tällaisina varotoimina mainitaan kiellot, rajoitukset, muut ohjeet ja menettelytavat sekä tiedonannot. (2002/590/EY, EU-suositus.)

Komission suosituksen riippumattomuuden peruseriaatteista A jakson kohdassa 4.1.1 käsitellään tarkastuskohteen hallintorakenteen vaikutusta riskin arviointiin.

Tilintarkastajan on tutkittava tarkastuskohteen hallintorakenteeseen liittyviä varotoimia riippumattomuuteen kohdistuvien riskien pienentämiseksi. Tällaisia varotoimia ovat muiden kuin tilintarkastuskohteen johdon tekemä tilintarkastajan nimittäminen sekä tilintarkastajan tarkastuskohteelle tarjoamien palveluiden valvonta ja niistä tiedottaminen tarkastuskohteessa. Yleisen edun kannalta merkittävässä yhteisöissä tilintarkastajan on vähintään kerran vuodessa ilmoitettava hallintoelimelle kirjallisesti hänen itsensä, yhteisönsä ja tämän ketjun jäsenten tilintarkastusasiakkaalta ja sen sidosyrityksiltä palveluista veloittamien palkkioiden kokonaismäärä. Kokonaismäärä on vielä jaoteltava lakisääteisiin tilintarkastuspalveluihin, muihin varmennuspalveluihin, veroneuvontapalveluihin ja muihin tilintarkastuksen oheispalveluihin, jotka on tarvittaessa eriteltävä alaryhmiin. Komission suosituksen 4.3.2 kohdassa säädetään tilintarkastusyhteisön sisäisestä varotoimijärjestelmästä, johon kuuluvat mm. kirjalliset riippumattomuusohjeet, aktiivista tiedottamista ohjeista, ylemmän tason tilintarkastusammattilaisten vastuu järjestelmän toimivuudesta sekä kutakin tilintarkastusasiakasta koskevaa dokumentaatiota riippumattomuuden uhkista. (Mp.)

Komission suosituksen 5 kohdassa on esitetty tarkempia säädöksiä tilintarkastajan palkkioista, joilla pyritään tilintarkastajan taloudellisen riippuvuuden läpinäkyvyyden lisäämiseen. Tilintarkastajan tilintarkastusasiakkaalta saamat palkkiot on julkistettava ja palkkiotulot on jaoteltava neljään ryhmään: lakisääteisiin tilintarkastuspalveluihin, muihin varmennuspalveluihin, veroneuvontapalveluihin ja muihin tilintarkastuksen oheispalveluihin. Muista tilintarkastuksen oheispalveluista on tarvittaessa ilmentävä tilinpäätöstietotekniikkaan, sisäiseen tarkastukseen, arvonmääritykseen, riita-asioiden ratkaisemiseen tai rekrytointiin liittyvistä palveluista saadut palkkiot. (Mp.)

Tilintarkastuksen oheispalveluista on komission suosituksessa riippumattomuuden peruseriaatteiksi säädetty kohdassa 7. Suosituksen 7.1.1 kohdan mukaan tilintarkastajan, tilintarkastusyhteisön tai jonkun sen ketjun jäsenyhteisöistä tarjotessa tilintarkastusasiakkaalle tai jollekin sen sidosyrityksistä muita palveluita kuin lakisääteistä tilintarkastusta on huolehdittava tilintarkastajan yleisen varotoimijärjestelmän keinoin, että tilintarkastajat eivät osallistu asiakkaan päätöksentekoon ja että oheispalveluiden luonteesta tilintarkastuksen riippumattomuudelle kohdistuva riski pienennetään hyväksyttävälle tasolle. Suosituksen 7.1.2 kohdassa on lisäksi lueteltu varotoimia riippumattomuuteen

kohdistuvan uhan vähentämiseksi, vaikka tilintarkastaja ei osallistuisikaan päätöksentekoon asiakkaassa. Varotoimina esitetään mm. tehtävien ja tietojen eriyttäminen tilintarkastuksen oheistoimeksiintojen yhteydessä, rutiiniluonteinen ilmoittaminen kaikista tilintarkastustoimeksiannoista ja oheistoimeksiannoista riippumattomuuden turvaamisesta ja käynnissä olevan työn valvonnasta tilintarkastusyhteisössä vastaaville sekä lakisääteisen tilintarkastuksen läpikäynti. Läpikäynnin toteuttaa sellainen tilintarkastajapartneri, joka ei tarjoa palveluja tilintarkastusasiakkaalle tai sen sidosryityksille. Lisäksi ulkopuolisen tilintarkastajan toteuttamaa läpikäyntiä tai tilintarkastusalan sääntelyelimen neuvoja tulisi harkita varotoimina riippumattomuuteen kohdistuvan uhan vähentämiseksi. 7.1.3 kohdan mukaan asiakkaan ollessa yleisen edun kannalta merkittävä yhteisö tilintarkastajan on pyrittävä keskustelemaan mahdollisen hallintoelimen kanssa tilintarkastuksen oheispalveluiden tarjoamisesta tilintarkastusasiakkaalle tai sen sidosryhmälle. Kohdissa 7.2.1–7.2.6 esitetään muutamia esimerkkejä erityistilanteista tarjottaessa tilintarkastuksen oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille. (Mp.) Esimerkit noudattelevat hyvin pitkälti IFAC:n Code of Ethics'in mukaista jaottelua riippumattomuuden vaarantumisesta tiettyjä oheispalveluita tarjottaessa, joten komission suosituksen esimerkkeihin ei tässä yhteydessä ole tarkoituksenmukaista syventyä tarkemmin.

Tilintarkastuksen oheispalvelujen palkkioista on säädetty komission suosituksen kohdassa 8. Kohdan 8.1.2 mukaan riippumattomuus saattaa vaarantua, jos tilintarkastusasiakkaalle tai sen sidosryitykselle suoritettavien oheispalveluiden palkkiojärjestelyt ovat ehdollisia. Tällöin tilintarkastajan varotoimijärjestelmällä on varmistettava, että riippumattomuuteen kohdistuva riski arvioidaan ennen järjestelystä sopimista ja että käytettävissä on asianmukaisia varotoimia riskin pienentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Jos asianmukaisia varotoimia ei ole käytettävissä, tilintarkastajan on luovuttava lakisääteisestä tilintarkastuksesta tai kieltäydyttävä tarjoamasta tilintarkastuksen oheispalveluita tilintarkastusasiakkaalle. Tilintarkastuspalvelut tai tilintarkastusasiakkaalle tarjottavat oheispalvelut eivät myöskään saa luoda tai näyttää voivan luoda taloudellista riippuvuutta tilintarkastusasiakkaasta tai asiakokonaisuudesta. (Mp.)

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY eli ns. tilintarkastusdirektiivi hyväksyttiin ministerineuvoston kokouksessa 25.4.2006. Jäsenvaltioilla on kaksi vuotta

aikaa saattaa direktiivi voimaan harmonisoimalla kansallinen lainsäädäntö direktiivin kanssa. (Kauppa- ja teollisuusministeriö: Tilintarkastus <<http://www.ktm.fi/index.phtml?s=948>>) Direktiivin tarkoituksena on yhdenmukaistaa lakisääteistä tilintarkastusta koskevat vaatimukset jäsenvaltioissa.

Tilintarkastusdirektiivin 22 artiklassa säädetään riippumattomuudesta ja puolueettomuudesta. 22 artiklan 1 kohdassa kielletään tilintarkastajaa osallistumasta tarkastettavan yhteisön päätöksentekoon. 2 kohdan mukaan:

Jäsenvaltioiden on varmistettava, että lakisääteinen tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö ei suorita lakisääteistä tilintarkastusta, jos lakisääteisen tilintarkastajan, tilintarkastusyhteisön tai ketjun, myös muut oheispalvelut huomioon ottaen, sekä tarkastettavan yhteisön välillä on välitön tai välillinen taloudellinen, liike-, työ- tai muu sellainen suhde, jonka objektiivinen, harkitseva ja asioihin perehtynyt kolmas osapuoli voi päätellä vaarantavan lakisääteisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön riippumattomuuden.

Huomionarvoista tässä kohdassa on riippumattomuuden ulkoisen kuvan painottaminen. Tilintarkastusdirektiivin 22 artiklan mukaan toimeksiannosta pidättäytymiseen riittää riippumattomuuden ulkoisen kuvan vaarantuminen, vaikka siis ns. tosiasiallinen riippumattomuus ei olisikaan vaarantunut. Samaisen kohdan mukaan riippumattomuuteen kohdistuvien uhkien lieventämiseksi on sovellettava varotoimia tai uhkien muodostuessa liian merkittäviksi tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön on pidättäydyttävä tilintarkastuksen harjoittamisesta. 22 artiklan 3 kohta edellyttää tilintarkastajilta ja tilintarkastusyhteisöiltä lisäksi kaikkien riippumattomuuteen kohdistuvien merkittävien uhkien ja niiden lieventämiseksi tarkoitettujen toimenpiteiden kirjaamista tilintarkastukseen liittyviin työpapereihin. (Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY.)

Direktiivin 42 artiklassa säädetään yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen lakisääteisen tilintarkastuksen harjoittavien tilintarkastajien tai tilintarkastusyhteisöjen riippumattomuudesta. Em. artiklan 1b kohdan mukaan yleisen edun kannalta merkittävän yhteisön tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö ”ilmoittaa vuosittain tarkastusvaliokunnalle kaikista tarkastettavalle yhteisölle toimittamistaan lisäpalveluista”. Samaisen artiklan 1c kohdan mukaan yleisen edun kannalta

merkittävän yhteisön tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö ”neuvottelee tarkastusvaliokunnan kanssa lakisääteisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön riippumattomuuteen kohdistuvista uhista sekä kyseisten uhkien lieventämiseksi toteutetuista varotoimista...”. 41 artiklassa on tarkemmin säädetty jokaiselle yleisen edun kannalta merkittävälle yhteisölle pakollisesta tarkastusvaliokunnasta, sen kokoonpanosta ja tehtävistä. Huomionarvoista on, että em. artiklan 2d kohdan mukaan tarkastusvaliokunnan tehtäviin kuuluu lakisääteisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön riippumattomuuden ja erityisesti tarkastettavalle yhteisölle tarjottavien oheispalveluiden tarkkailu. (Mp.)

Merkittävänä keinona riippumattomuuden varmistamiseksi rooliristiriitatilanteiden näkökulmasta voidaan pitää myös tilintarkastusdirektiivin 42 artiklan 2 kohdan vaatimuksia yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen tilintarkastajien toimikausien rajoittamisesta. Em. kohdan mukaan:

Jäsenvaltioiden on varmistettava, että lakisääteisestä tilintarkastuksesta vastaava avainpartneria tai vastaavia avainpartnereita vaihdetaan viimeistään seitsemän vuoden kuluttua nimeämisaikakohdasta ja että hänen tai heidän sallitaan osallistua tarkastettavan yhteisön tilintarkastukseen uudelleen aikaisintaan kahden vuoden kuluttua.

Tilintarkastajien toimikauden rajoittamisella pyritään ehkäisemään tilintarkastajan ja tämän asiakkaan välisen suhteen muodostumista liian läheiseksi. (Mp.) Vastaavat toimikausien rajoittamista koskevat säännökset sisältyvät myös ehdotukseen uudesta tilintarkastuslaista Suomessa ja nimenomaan lakiehdotuksen 26 §:ään, joka tulisi koskemaan julkisen kaupankäynnin kohteena olevien yhteisöjen tilintarkastajia (Kauppa- ja teollisuusministeriö: Tilintarkastuslain pykäläehdotukset <http://www.ktm.fi/files/16489/pykalaehdotukset__liite_1_.pdf>).

Uudistetussa tilintarkastusdirektiivissä ei suoranaisesti oteta kantaa tilintarkastusasiakkaille tarjottavien oheispalveluiden tarkempaan jaotteluun riippumattomuuden vaarantaviin palveluihin ja toisaalta riippumattomuusvaatimuksen kannalta hyväksyttäviin palveluihin. Direktiivissä tyydytään yleisluonteiseen vaatimukseen oheispalveluiden huomioon ottamisesta lainsäädännössä mahdollisena riippumattoman tilintarkastuksen vaarantavana tekijänä. Riippumattomuutta turvaaviin varotoimiin on direktiivissä sen sijaan kiinnitetty tarkempaa huomiota.

Tarkastusvaliokunnan säätäminen yleisen edun kannalta merkittäville yhteisöille pakolliseksi sekä em. yhteisöjen vastaavien tilintarkastajien toimikausien rajoittaminen ovat tarpeellisia varotoimia riippumattomuuden turvaamisessa, ja tulevat varmasti vaikuttamaan ainakin riippumattomuuden ulkoiseen kuvaan. (Ks. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY.)

6.4.4 Hyvän kunnallisen tilintarkastuksen tulkinta

JHTT-lautakunnalta on pyydetty ratkaisua siitä, voidaanko pitää hyvän tilintarkastustavan mukaisena, että konsultointipalveluja luovuttanut kunnan tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö suorittaa konsultoinnin vaikutusaikana saman kunnan tilintarkastuksen. Vastatakseen pyyntöön JHTT-lautakunta päätti 21.5.2002 esittää kannanoton hyvän kunnallisen tilintarkastuksen tulkinnasta. (JHTT-lautakunta: Hyvän kunnallisen tilintarkastuksen tulkinta <http://www.jhtt-lautakunta.fi/05/05_01.shtml>) Lautakunta (mp.) toteaa kannanotossaan seuraavaa:

Tilintarkastuksen tarkoituksena on varmistaa, että tilityksissä esitetyt tiedot pitävät paikkansa eli ovat ”oikeita ja riittäviä” ja taloutta hoidetaan voimassa olevien säännösten ja periaatteiden mukaan. Tästä tarkoituksesta johtuen tilintarkastustehtävään luonnollisena osana kuuluu neuvojen kysyminen ja antaminen sellaisista asioista, jotka koskevat esim. sitä, miten lain tai hyvän kirjanpitolain mukaan on meneteltävä. Tällaiset tehtävät edistävät lakisääteisen tilintarkastuksen tarkoituksen toteutumista. Tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu silloin, jos tilintarkastaja suorittaa tehtäviä, joissa hän esim. valmistele suosituksia tai vaihtoehtoja päätöksenteon pohjaksi. Tällaiset tehtävät eivät kuulu tavanomaiseen lakisääteisen tilintarkastuksen toimeksiantoon ja edellyttävät erillistä toimeksiantoa.

JHTT-lautakunnan kannanotosta voidaan tulkita tilintarkastusasiakkaan päätöksentekoon osallistumisen olevan kriittinen tekijä arvioitaessa riippumattomuuden vaarantumista. Lautakunta esittää niin ikään kannanotossaan, että tilintarkastajan on huomioitava Hyvä tilintarkastustapa julkishallinnossa -suositus. Suosituksen yleisperiaatteena on, että omaa työtä ja sen vaikutuksia ei voi tarkastaa. Lautakunnan

mukaan tilintarkastajan on arvioitava ensisijaisesti itse riippumattomuutensa vaarantavat tilanteet ja tehtävät. Lisäksi lautakunta viittaa Euroopan yhteisöjen komission suositukseen tilintarkastajan riippumattomuuden peruseriaatteista EU:ssa ja toteaa sen olevan toimintaohje tilintarkastajille ja tilintarkastusasiakkaille sekä apuväline riippumattomuusvaatimusten tulkitsemisessa yksittäistilanteissa. (Mp.)

6.5 Varotoimia riippumattomuuden vaarantumisen uhan vähentämiseksi tarjottaessa tiettyjä oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille

Kuten tämän tutkielman 5. luvussa jo kerrottiin, IFAC:n Code of Ethics for Professional Accountants'in pohjalta KHT-yhdistyksen antamien eettisten ohjeiden osassa B on esitetty esimerkkejä riippumattomuuden vaarantumisesta tarjottaessa tilintarkastusasiakkaalle muita kuin varmennuspalveluita (KHT-yhdistys 2005, 5). Samaisessa eettisten ohjeiden osassa on esitetty myös esimerkkejä varotoimista, jotka saattavat olla keskeisiä vähennettäessä hyväksyttävälle tasolle varmennustoimeksiantoasiakkaalle tarjottavien tiettyjen muiden kuin varmennuspalvelun muodostamia uhkia (mt. 743–753). IFAC:n Code of Ethics'issä näitä varotoimia käsitellään niin ikään tilintarkastusasiakkaalle tarjottavia tiettyjä oheispalveluita ja riippumattomuuden vaarantumista käsittelevien lukujen yhteydessä (IFAC 2006, 178–187). KHT-yhdistyksen eettiset ohjeet vastaavat sisällöllisesti IFAC:n ohjeita myös varotoimien osalta.

6.5.1 Kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen

KHT-yhdistyksen eettisissä ohjeissa ja IFAC:n Code of Ethics'issä on eritelty omiksi kohdikseen kirjanpidon hoitaminen ja tilinpäätöksen laatiminen listatuille sekä ei-listatuille tilintarkastusasiakkaille (Mt. 177–179). Mikäli ei-listatun yhtiön kirjanpidon hoidossa tai tilinpäätösten laatimisessa avustamisen muodostama uhka riippumattomuudelle ei ole selvästi merkityksetön tulisi tarpeen mukaan käyttää varotoimia uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Eettisten ohjeiden (KHT-yhdistys 2005, 744) mukaan tällaisia varotoimia voisivat olla:

- sen varmistaminen, että varmennustoimeksiantotiimin jäsen ei suorita tällaisia palveluja;
- ohjeiden ja menettelytapojen voimaan saattaminen sen estämiseksi, ettei tällaisia palveluja tarjoava henkilö tee tilintarkastusasiakkaan johdolle kuuluvia päätöksiä;
- sen edellyttäminen, että kirjanpitolovien lähdeaineisto tulee tilintarkastusasiakkaalta;
- sen edellyttäminen, että taustaoletukset ovat tilintarkastusasiakkaan tekemiä ja hyväksymiä; tai
- tilintarkastusasiakkaan hyväksymisen hankkiminen kirjanpitolovienneistä tai muista tilinpäätökseen vaikuttavista muutoksista.

Laskenta- ja kirjanpitolovien tai tilinpäätöksen pohjana olevan taloudellisen informaation laatimiseen liittyvien palvelujen tarjoaminen tilintarkastusasiakkaalle, joka on listattu yhtiö, saattaa heikentää tai ainakin näyttää heikentävän tilintarkastajan riippumattomuutta. Varotoimena tällaisten palveluiden tarjoamisesta on pidättäydyttävä muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Jos tällaisia palveluja tarjotaan, tulisi käyttää tiettyjä varotoimia riippumattomuuden vaarantumisen uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Tilintarkastusyhteisö tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluva yhteisö ei saisi tehdä johdolle kuuluvia päätöksiä tai ottaa minkäänlaista johdon roolia asiaan liittyen eikä palveluita tarjoavien henkilöiden tulisi osallistua varsinaiseen tilintarkastukseen ko. asiakkaassa. Tilintarkastusasiakkaan puolestaan tulisi hyväksyä ja ottaa vastuu työn tuloksista. (Mt. 744–745.)

6.5.2 Arvonmäärityspalvelut

Eettisten ohjeiden mukaan arvonmäärityspalveluiden, jotka eivät ole olennaisia tilinpäätöksen kannalta tai merkittävän subjektiivisia, tilintarkastajalle muodostama oman työn tarkastamisen uhka voidaan varotoimien avulla vähentää hyväksyttävälle tasolle. Tarvittaessa varmennustoimeksiantotiimiin kuulumattoman tilintarkastajan tulisi käydä läpi tehty arvonmääritystyö ja antaa asiakkaalle neuvoja. Tilintarkastusasiakkaan olisi vahvistettava hyväksyvänsä arvonmäärityksen

taustaoletukset ja käytettävät menetelmät sekä toimitettava nimenomainen hyväksyntänsä vastuustaan tilintarkastajan tekemän työn tuloksista. Lisäksi arvonmäärityspalveluja suorittavien henkilöiden ei tulisi osallistua tilintarkastustoimeksiantoon. (Mt. 746.)

Varotoimien tehokkuutta riippumattomuuden vaarantumisen uhan ehkäisemisessä tulisi eettisten ohjeiden mukaan arvioida. Arvioinnissa tulisi huomioida mm. tilintarkastusasiakkaan tietämys ja kokemus arvonmäärityksessä keskeisistä kysymyksistä sekä kyky arvioida niitä. Arvonmääritykseen sisältyvä subjektiivisuuden määrä sekä perustietojen luotettavuus ja käytettävissä oleva määrä tulisi niin ikään huomioida. Huomioon otettavia seikkoja ovat myös arvonmäärityksen riippuvuus epävarmuutta aiheuttavista tulevaisuuden tapahtumista ja tilinpäätöksessä annettavien tietojen riittävyys ja selkeys. Tilintarkastajan tulisi lisäksi kiinnittää huomiota siihen, missä määrin yleisesti tunnettuja menetelmiä käytetään ja ammatillisia ohjeita noudatetaan tiettyä arvonmäärityspalvelua tarjottaessa. (Mp.)

6.5.3 Sisäisen tarkastuksen palvelut

Eettisten ohjeiden mukaan sisäisen tarkastuksen palveluiden muodostamien uhkien vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle tilintarkastajan tulisi varmistaa, että tilintarkastusasiakas on vastuussa sisäisen tarkastuksen toiminnoista ja että asiakas on tietoinen velvollisuudestaan luoda sisäinen valvontajärjestelmä sekä ylläpitää ja valvoa sitä. Tilintarkastajan tulisi varmistua, että tilintarkastusasiakas nimittää mieluiten ylimpään johtoon kuuluvan vastuuhenkilön sisäisen tarkastuksen toiminnoille ja että tilintarkastusasiakas, tilintarkastuskomitea tai muu hallintoelin hyväksyy sisäisen tarkastuksen laajuuden, riskin ja määrän. Tilintarkastusasiakkaan tulee vastata siitä, mitkä tilintarkastajan suosittamista seikoista toteutetaan. Lisäksi tilintarkastusasiakkaan tulee arvioida suorittamiensa sisäisen tarkastuksen toimenpiteiden riittävyttä ja tehtyjä havaintoja tilintarkastajien laatimien raporttien pohjalta. Sisäisen tarkastuksen havainnoista ja suosituksista on raportoitava tilintarkastuskomitealle tai muulle hallintoelimelle. Eettisten ohjeiden mukaan tilintarkastajien tulisi harkita, pitäisikö ainoastaan tilintarkastustoimeksiantoon kuulumattomien, esimerkiksi

tilintarkastusyhteisön eri osastolla työskentelevien henkilöiden tarjota tällaisia palveluja. (Mt. 748.)

6.5.4 Tietojärjestelmäpalvelut

Tilintarkastajan tulisi eettisten ohjeiden mukaan varmistaa, että tilintarkastusasiakas ymmärtää vastuunsa sisäisen valvontajärjestelmän luomisesta ja valvonnasta sekä nimittää mieluiten ylimpään johtoon kuuluvan vastuuhenkilön vastaamaan johdolle kuuluvasta laitteistojen tai ohjelmistojen suunnitteluun ja toteutukseen liittyvästä päätöksenteosta. Tilintarkastusasiakkaan tulee itse tehdä kaikki johdolle kuuluvat suunnittelu- ja käyttöönottoprosessiin liittyvät päätökset sekä arvioida järjestelmän suunnittelun ja toteutuksen sopivuus ja tulokset. Tilintarkastajan on varmistuttava, että asiakas tietää vastuunsa järjestelmän toiminnasta ja järjestelmässä käytetystä tai sen tuottamasta tiedosta. Lisäksi tilintarkastajien tulisi harkita, pitäisikö ainoastaan tilintarkastustoimeksiantoon kuulumattomien henkilöiden tarjota tällaisia palveluja. (Mt. 748–749.)

6.5.5 Henkilökunnan tarjoaminen tilapäisesti

Henkilökunnan tarjoaminen tilapäisesti tilintarkastusasiakkaalle saattaa muodostaa oman työn tarkastamisen uhan. Tämän uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle tulisi käyttää tiettyjä eettisissä ohjeissa esitettyjä varotoimia. Eettisten ohjeiden mukaan lainatulle henkilöstölle ei tulisi antaa tilintarkastusvastuuta missään tehtävässä tai toimessa, jota he ovat hoitaneet tai valvoneet tilintarkastusasiakkaassa tilapäisen tehtävänsä aikana. Tilintarkastusasiakkaan sen sijaan tulisi olla tietoinen velvollisuudestaan valvoa ja ohjata tilintarkastusyhteisön tai sen kanssa samaan ketjuun kuuluvan yhteisön tarjoamaa henkilöstöä. (Mt. 749–750.)

6.5.6 Tilintarkastusasiakkaan avustaminen riita-asiassa

Eettisten ohjeiden mukaan tilintarkastajien tulisi arvioida tilintarkastusasiakkaan riita-asiassa avustamisen muodostaman uhan merkittävyyttä ja tarpeen mukaan käyttää

varotoimia uhan vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Varotoimia voisivat olla esimerkiksi ohjeet ja menettelytavat, jotka estävät tilintarkastusasiakasta avustavaa henkilöä tekemästä johdolle kuuluvia päätöksiä, tai varmennustoimeksiantotiimiin kuulumattomien henkilöiden käyttäminen palvelun suorittamiseen. Varotoimena voidaan eettisten ohjeiden mukaan hyödyntää myös kolmansien henkilöiden kuten ulkopuolisten asiantuntijoiden mukaan ottamista. Mikäli toimeksiantoon sisältyy asiakkaan johdolle kuuluvaa päätöksentekoa, tulee toimeksiannosta kuitenkin pidättäytyä kokonaan. (Mt. 750.)

6.5.7 Lakipalvelut

Eettisten ohjeiden mukaan tilintarkastusyhteisön tulisi pidättäytyä kokonaan lakipalveluista, joissa avustetaan tilintarkastusasiakasta riita-asiassa tai oikeudenkäynnissä ja asiaan liittyvä taloudellinen intressi on olennainen ottaen huomioon tilintarkastusasiakkaan tilinpäätös. Kun asiaan liittyvän taloudellisen intressin ei voida katsoa olevan olennainen asiakkaan tilinpäätöksen kannalta, tilintarkastusyhteisön tulisi arvioida asian ajon ja oman työn tarkastamisen uhat sekä turvautua tarvittaessa varotoimiin. Varotoimina esitetään ohjeet ja menettelytavat sen varmistamiseksi, ettei tilintarkastusasiakasta avustava henkilö tee asiakkaan johdolle kuuluvia päätöksiä. Lisäksi palvelun suorittamiseen tulisi käyttää ainoastaan varmennustoimeksiantotiimiin kuulumattomia asiantuntijoita. (Mt. 751–752.)

6.5.8 Ylimmän johdon palvelukseenotto

IFAC:n Code of Ethics ja KHT-yhdistyksen eettiset ohjeet eivät suoranaisesti esitä konkreettisia varotoimia ylimmän johdon palvelukseenoton riippumattomuudelle muodostamien uhkien vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Code of Ethics'in kohdassa 290.203 kuitenkin mainitaan varotoimien käyttämisen mahdollisuudesta (IFAC 2006, 186). KHT-yhdistyksen eettisissä ohjeissa ko. asiasta mainitaan kohdassa 8.200. Eettisten ohjeiden mukaan ylimmän johdon palvelukseenottopalveluita suoritettaessa mahdollisen muodostuneen uhan merkittävyyttä tulisi arvioida ja, uhan ollessa jotain muuta kuin selvästi merkityksetön, tarvittaessa soveltaa varotoimia uhan

vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Johdolle kuuluvien päätösten tekemisestä tulisi kuitenkin ehdottomasti kieltäytyä ja asiakkaan tulisi aina tehdä henkilöiden valintapäätös. (KHT-yhdistys 2005, 752.)

6.5.9 Yritysjärjestely- ja muut vastaavat palvelut

Eettisten ohjeiden mukaan tietyissä yritysjärjestely- ja vastaavissa palveluissa, kuten osakkeiden välittäminen tai markkinatakaajana toimiminen, riippumattomuuden menettämisen uhka voi olla niin merkittävä, että palveluiden suorittamisesta on kieltäydyttävä kokonaan. Muutkin yritysjärjestely- ja vastaavat palvelut saattavat muodostaa asian ajon tai oman työn tarkastamisen uhan, mutta näissä tapauksissa saattaa olla käytettävissä varotoimia uhkien vähentämiseksi hyväksyttävälle tasolle. Varotoimiksi esitetään ohjeita ja menettelytapoja, jotta varmennustoimeksiantoasiakasta avustavat henkilöt eivät osallistu johdolle kuuluvaan päätöksentekoon. Lisäksi vain varmennustoimeksiantotiimin ulkopuolisia asiantuntijoita tulisi käyttää palveluiden suorittamiseen. Tilintarkastajat voisivat varotoimena myös varmistaa, että tilintarkastusyhteisö ei sido varmennustoimeksiantoasiakasta minkään liiketoimen ehtoihin tai suorita liiketoimintaa asiakkaan puolesta. (Mt. 753.)

7 HAASTATTELUTUTKIMUS OSAKEYHTIÖIDEN KHT-TILINTARKASTAJILLE JA KUNTIEN JHTT-TILINTARKASTAJILLE

Haastattelututkimuksen tarkoituksena on selvittää osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan ja kunnan JHTT-tilintarkastajan tilintarkastusasiakkailleen suorittamien oheispalveluiden kohdealueita ja tarpeellisuutta, näiden vaikutuksia riippumattomaan tilintarkastukseen sekä varotoimia riippumattomuuden uhan vähentämiseksi. Haastattelututkimuksessa pyritään myös kartoittamaan tilintarkastajien käsityksiä nykyisestä riippumattomuussääntelystä. Haastateltavina tilintarkastajina oli neljä JHTT-

tilintarkastajaa ja neljä KHT -tilintarkastajaa. KHT-tilintarkastajista kolme (A, B ja C) toimi keskenään kilpailevien auktorisoitujen tilintarkastusyhteisöjen palveluksessa ja neljäs oli yksityinen ammatinharjoittaja (D). KHT B:n kanssa haastattelutilaisuuteen osallistui tilintarkastusyksiköstä eriytetyn oheispalveluyksikön toimitusjohtaja (T). Haastatelluista JHTT-tilintarkastajista kaksi (E ja F) työskenteli auktorisoidun JHTT-yhteisön palveluksessa ja yksi (G) oli aikaisemmin työskennellyt kyseisessä yhteisössä, mutta työskenteli haastatteluhetkellä hiljattain perustamansa samalla toimialalla toimivan pienemmän yhtiön palveluksessa. Neljäs haastateltu JHTT-tilintarkastaja (H) työskenteli kilpailevan JHTT-yhteisön palveluksessa. Kaikilla haastatelluilla JHTT- ja KHT-tilintarkastajilla oli useiden vuosien kokemus tilintarkastusalan tehtävistä. Haastattelututkimuksen tulokset julkaistaan tutkielmassa haastateltavien henkilöisyyttä tai työnantajaa paljastamatta. Haastattelututkimuksen kysymykset ja haastattelutilaisuuksien saatekirje ovat tämän tutkielman liitteenä.

7.1 Haastateltujen tietämys riippumattomuusnormistosta

Haastattelututkimuksen ensimmäisessä osassa selvitettiin tilintarkastajien tietämystä riippumattomuussäntelystä liittyen oheispalveluiden tarjoamiseen sekä tyytyväisyyttä normistoon. Kaikki neljä haastateltua JHTT-tilintarkastajaa katsoivat tuntevansa normiston hyvin ja olivat tietoisia normistoon tulleista uudistuksista. Normiston riittävydestä riippumattoman tilintarkastuksen turvaamiseksi, kun tarjotaan oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille, haastatellut JHTT-tarkastajat esittivät hieman toisistaan poikkeavia mielipiteitä. JHTT-tilintarkastajat E, F ja G kokivat, että normistossa esiintyy aukkoja. JHTT E totesi, että ”normiston soveltamisessa julkiselle sektorille tulee uudenlaisia kysymyksenasetteluja esimerkiksi tarkastuslautakunnan avustamisessa ja tilintarkastajan roolissa siinä”. JHTT F puolestaan totesi voimassa olevan oheispalveluiden tarjoamiseen liittyvän riippumattomuussäntelyn olevan riittävä, eikä nähnyt sääntelyssä suurta ongelmaa. Kaikki haastatellut JHTT-tilintarkastajat kokivat voimassa olevan riippumattomuussäntelyn tulkinnanvaraiseksi. H tosin tähdensi, että ”laki kirjoitetaan harvoin aukottomaksi” ja piti sääntelyä tulkinnanvaraisuuksista huolimatta riittävänä. Oheispalveluita koskevan riippumattomuussäntelyn kehittämiseen haastatellut JHTT-tilintarkastajat esittivät muutamia näkemyksiä. E kaipasi ”yleisten riippumattomuutta

koskevien normien soveltamista suomalaiselle kuntasektorille”. E:n mukaan säännökset eivät vastaa kunnan JHTT-tilintarkastajan työssään kohtaamiin tilanteisiin. H peräsi lisää dokumentointia laadunvalvonnan havainnointiin, ja toivoi erityisesti dokumentoinnin parempaa sisäistämistä, sillä ”dokumentointi saa tarkastajan miettimään asioita tarkemmin”. Useimpien haastateltujen JHTT-tilintarkastajien mielestä kunnan tilintarkastajan harjoittamia oheispalveluita koskevat riippumattomuuskysymykset jäävät tulkinnanvaraisiksi, koska normisto on ensisijaisesti suunniteltu yksityisen sektorin käyttöön.

Haastatellut KHT-tilintarkastajat antoivat ymmärtää tuntevansa riippumattomuusnormiston, vaikka kuvailivatkin tietämystään varsin maltillisesti. KHT-tilintarkastajista A ja D luonnehtivat tietämystään riippumattomuusnormistosta ”kohtalaiseksi” ja ”kohtuulliseksi”. KHT B korosti, että hänen tietämykseensä vaikuttaa vahvasti organisaation pakollinen sisäinen koulutus. C kertoi tuntevansa erityisesti yhteisössään käytettävän KHT-yhdistyksen suosituksia tiukemman normiston. Huomionarvoista on, että kaikki haastatellut KHT-tilintarkastajat kokivat voimassa olevan normiston riittäväksi oheispalveluita koskevilta osin. Yksikään KHT-tilintarkastajista ei ollut havainnut tulkinnanvaraisuuksia riippumattomuussäätelyssä koskien tilintarkastusasiakkaille harjoitettavia oheispalveluita. JHTT-tilintarkastajiin nähden KHT-tilintarkastajien näkemys sääntelyn tulkinnanvaraisuudesta siis poikkesi huomattavan paljon. Tämä johtunee nimenomaan kuntasektorin sääntelyn vajavaisuudesta. JHTT-tilintarkastajien tavoin haastatellut KHT-tilintarkastajat kaipasivat sääntelyyn lisää konkretiaa. A:n mukaan sääntelyä tulisi lisätä erityisesti vaikeimmilla alueilla kuten yritysjärjestelyissä, joissa on vaikea hahmottaa päätöksentekoon osallistumisen raja. B vähentäisi byrokratiaa ja totesi ”dokumentoinnin syövän sitä aikaa, jota voisi käyttää asiakkaassa”. Erityisesti SOX 2002 sai osakseen kritiikkiä. Mm. KHT A näki lain johtavan joiltain osin jopa ”naurettavuuksiin” ja KHT C kuvasi lakia ”ylilyönniksi”. Useimmat haastatellut KHT-tilintarkastajat vaikuttivat pitävän SOX 2002:a paljon ylimääräistä dokumentointia vaativana lakina ja kokivat sääntelyn menneen joiltain osin jopa liian tiukaksi.

7.2 Haastateltujen näkemyksiä oheispalveluiden kohdealueista ja tarpeellisuudesta

Haastattelututkimuksen toisessa osassa pyrittiin selvittämään tilintarkastajien tilintarkastusasiakkailleen tarjoamien oheispalveluiden kohdealueita ja tarpeellisuutta. Seitsemän haastatelluista kahdeksasta tilintarkastajasta oli kuluneen vuoden aikana tarjonnut oheispalveluita omille tilintarkastusasiakkailleen. Poikkeuksena oli JHTT G, joka oli kuitenkin aiemmin urallaan tarjonnut oheispalveluita myös tilintarkastusasiakkailleen. JHTT-tilintarkastajat nimesivät konsultoinnin kohdealueiksi koulutuspalvelut, tilintarkastuslautakunnan avustamisen eli sihteeripalvelut, veroselvitykset, kunnan talouden pintapuolisen analysoinnin, konsernirakenteen selvitystyöt ja tietojärjestelmäkartoitukset. Koulutuspalveluilla käsitettiin yleisen tiedon antamista organisaation luottamushenkilöille kunnan taloutta koskevista säännöksistä, talousarvion rakenteesta tai valtionosuusjärjestelmästä. Kohdealueista koulutuspalvelut ja tarkastuslautakunnan avustaminen olivat selvästi yleisimmät.

Haastatellut JHTT-tilintarkastajat kokivat yksimielisesti harjoittamansa konsultoinnin tarpeelliseksi. JHTT F kertoi, että ”asiakkaan odotus tilintarkastuksesta on varsin laaja palvelu” ja lisäsi, että esimerkiksi tarkastuslautakunnan avustamispalvelun saatavuuteen tilintarkastajalta kiinnitetään huomiota jo tarjouspyyntövaiheessa. JHTT G lähestyi konsultoinnin tarpeellisuutta johdon, tarkastuslautakunnan ja tilintarkastajan näkökulmista. JHTT G:n mukaan kahden tai kolmen em. sidosryhmän nähdessä konsultoinnille tarvetta voidaan ”asioiden tarkempaa selvitystä pitää varmasti tarpeellisenä”. G kertoi myös näkevänsä neuvonnan olennaisena osana tilintarkastajan työtä, vaikka vuosien saatossa onkin aika ajoin epäilty neuvonantotoiminnan oikeutusta. E lähestyi tarpeellisuuskysymystä toteamalla kunnan resurssien rajallisuuden. E:n mukaan ”tilintarkastajilta saadaan kunnan erityistarpeen vaatima lisäresurssi ilman oman henkilöstön palkkaamista”. Lisäksi tilintarkastaja on E:n mukaan ”asiantuntija ja jo valmiiksi sisällä organisaatiossa”. JHTT H näki tilintarkastajan luonnollisena konsultoinnin tarjoavana tahona, koska tilintarkastajalla on ”tuntemus ja ennakkokäsitys tarkastuksen kohteesta”. Haastateltujen perusteella JHTT-tilintarkastajilla oli varsin vahva käsitys siitä, että nimenomaan tilintarkastaja on kunnan kannalta helpoin ja luonnollisin taho konsultoinnin tarjoajaksi. Tilintarkastajan

rooli nähdään siis eräänlaisena asiakkaan odotuksien täyttäjänä, jolla on kaiken lisäksi loistavat edellytykset täyttää nämä odotukset.

KHT-tilintarkastajien harjoittaman konsultoinnin kohdealueita tuli esille varsin runsaasti. Viimeisen vuoden aikana harjoitetuiksi konsultointipalveluiksi nimettiin veropalvelut, yritysjärjestelypalvelut, arvonmäärityspalvelut, tietojärjestelmäpalvelut, henkilöstön koulutus ja rekrytointipalvelut sekä OYL:n edellyttämät riippumattoman asiantuntijan lausunnot. Yksikään haastatelluista KHT-tilintarkastajista ei pitänyt tilintarkastajalle soveltuvana oheistoimintana kirjanpidossa avustamista tai tilinpäätöksen laatimista. Poikkeuksena edelliseen tuli esille konsernitilinpäätöksen laatimisessa avustaminen. KHT D:n mukaan ”konsernitilinpäätöksen laadintavalmiudet ovat asiakkailla aika heikkoja”. Haastatellut korostivat, että konsultointi koskee nimenomaan asiakkaan antaman valmiin aineiston kokoamista. KHT D kertoi kuitenkin kokevansa, että konsernitilinpäätöksen laatimisessa avustamisessa ”mennään vähän rajan yli”. KHT A:n mukaan konsernitilinpäätöksen laatimisessa voidaan avustaa, ”koska siihen on vakiintuneet toimintatavat ja ajatusmallit”. Tässä kohtaa esiintyi siis selvää erimielisyyttä riippumattomuuden vaarantumisesta. KHT D kertoi lisäksi avustaneensa paria tilintarkastusasiakastaan muokkaamalla valmiista tilinpäätösaineistosta virallisen tilinpäätöksen. Lukuihin ja kirjanpitoon KHT D ei kuitenkaan puuttunut. D:n mukaan ”tarkastettavaksi tulleissa tilinpäätöksissä ei näissä tapauksissa ollut päätä eikä häntää ja laatimisen opastamiseen olisi mennyt enemmän aikaa kuin tilinpäätöksen esittämistävän muokkaamiseen”. Haastateltujen KHT-tilintarkastajien harjoittaman konsultoinnin kohdealueet vastasivat pitkälti tutkielman teoreettisessa osassa esitettyjä kohdealueita. Poikkeuksena olivat sisäisen tarkastuksen palvelut, joita yksikään haastatelluista KHT-tilintarkastajista ei kertonut tarjonneensa tilintarkastusasiakkailleen viimeisen vuoden aikana.

KHT-tilintarkastajat pitivät oheispalveluiden tarjoamista JHTT-tilintarkastajien tavoin hyvin tarpeellisena. KHT C vastasi oheispalveluiden tarpeellisuutta koskevaan kysymykseen vastakysymyksellä: ”Jos me emme sitä tekisi, niin kuka sen tekisi?” KHT C painotti, että ”tilintarkastajilla on paras tietämys asiakkaasta”. KHT A:n mukaan ”joustavimmin ja kustannustehokkaimmin oheispalvelut saa omalta tilintarkastajalta”. Haastateltujen mukaan valmis asiakassuhde, toimiva kommunikaatio ja tilintarkastajan

tietämys asiakkaasta tekevät tilintarkastajasta asiakkaankin kannalta mielekkäimmin oheispalveluiden tarjoajan.

7.3 Haastateltujen kokemuksia ja näkemyksiä riippumattomuuden vaarantumisesta konsultoitaessa

Haastattelututkimuksen kolmas osa käsitteli tilintarkastajien kokemuksia ja näkemyksiä riippumattomuuden vaarantumisesta, kun tarjotaan konsultointipalveluita tilintarkastusasiakkaille. Haastatellut JHTT-tilintarkastajat ovat kertomansa mukaan joutuneet pohtimaan riippumattomuuttaan konsultoinnin vuoksi hyvin usein. H kertoi riippumattomuuspohdinnan olevan käytännössä osa heidän yhteisönsä laadunvalvontajärjestelmää. Riippumattomuuden kannalta ongelmallisina H piti tilanteita, joissa asiakaskuntien intressit ovat ristiriidassa keskenään. G ja F nimesivät sisäisen tarkastuksen tyypillisimmäksi riippumattomuuden kannalta kyseenalaiseksi palveluksi. Ongelmallisina pidettiin myös tilanteita, joissa pitäisi tehdä rajanveto konsultoinnin ja jonkin alueen laajennetun tarkastuksen välillä. Yleisellä tasolla myös toimenpidesuositukseen päättyvät konsultointipalvelut koettiin riippumattomuuden kannalta vaarallisiksi. Vaikka haastatteluissa ilmeni riippumattomuuden kannalta ongelmallisia tilanteita, ei yksikään haastatelluista JHTT-tilintarkastajista kyseenalaistanut tilintarkastajien ammattikunnan riippumattomuutta tarjottaessa oheispalveluita. Haastatellut pitivät ammattietiikkaa korkeana ja konsultointiin liittyviä riippumattomuuskysymyksiä kerrottiin pohdittavan paljon. JHTT F perusteli kantaansa mm. kuvailemalla julkisen sektorin tilintarkastusta riippumattomuuden kannalta turvalliseksi. G:n mukaan julkisella sektorilla riippumattomuuden vaarantuminen tulee helposti esille, koska valittamisen kynnyks on matala.

Haastateltujen JHTT-tilintarkastajien mielestä haastattelututkimuksen toisessa osassa esiin tulleiden kohdealueiden lisäksi tilintarkastusasiakkaille voi voimassa olevan normiston mukaan tarjota ”neuvontaa, joka ei johda toimenpidesuositukseen”. F:n mukaan rajanveto sallittavan konsultoinnin ja toimenpidesuositukseen johtavan kielletyn konsultoinnin välillä on ”kohtuullisen helppo vetää”. Sallittavista oheispalveluista H:n mielessä olivat päällimmäisinä arvonlisävero- ja tulovero- sekä tietojärjestelmäpalvelut. Oheispalveluita säätelevään riippumattomuusnormistoon osa haastatelluista kaipasi

lisää konkretiaa. G koki vaikeaksi sallittujen oheispalveluiden nimeämisen nykyisen normiston pohjalta. F:n mukaan ”tilintarkastajan pitää erottaa sallitut ja kielletyt palvelut ammattietiikkaansa luottaen, sillä kaikkeen ei voi olla kirjoitettua ratkaisua”. Myöskään JHTT H ei kaivannut kuntapuolelle tarkempaa sääntelyä ja huomautti, että ”mitä enemmän säädellään, sitä enemmän aiheutuu turhaa työtä”. On siis selvästi havaittavissa, että osa JHTT-tilintarkastajista kokee sääntelyn yleisluontoisuuden ongelmaksi. Tarkastajat suhtautuvat kuitenkin eri tavoin sääntelyn puutteellisuuden aiheuttamiin ongelmiin. Jotkut kokevat konkreettisemmän normiston tarpeellisiksi, kun taas toiset painottavat ammattietiikan merkitystä. Haastattelututkimuksen ensimmäisessä osiossa esitettiin, että kaikki haastatellut JHTT-tilintarkastajat pitivät normistoa tulkinnanvaraisena. Osa JHTT-tilintarkastajista siis kokee tämän tulkinnanvaraisuuden ongelmaksi, kun taas osa kokee ratkaisevansa tulkintaongelmat korkeaan ammattietiikkaansa luottaen. Liiallista ammattietiikan korostamista kuntien tilintarkastajien rooliristiriitatilanteisiin liittyvissä riippumattomuuskysymyksissä voidaan pitää ongelmallisena. Varsinkin riippumattomuuden ulkoisen kuvan kannalta tarkastajan oman moraalin ylikorostaminen on arveluttavaa. Erityisesti kuntien tilintarkastajien tulisi kaiken lisäksi suhtautua rooliristiriitatilanteisiin kriittisesti, koska kyseessä on koko julkisen talouden luottamuksellisuus kansalaisten silmissä.

KHT-tilintarkastajien kokemukset ja näkemykset riippumattomuuden vaarantavista tilanteista vaihtelivat jonkin verran. KHT A kertoi, että konsultointiin liittyviä riippumattomuuden vaarantavia tilanteita ”ei käytännössä tule”. KHT B sen sijaan kertoi asiakkaiden kyselevän joskus ”ettekö nyt voisi tehdä” -tyyppisiä kysymyksiä esimerkiksi kirjanpidon tekemiseen liittyen. Oheispalveluyksikön toimitusjohtaja T tähdensi, että ”tanssiin kutsuja tulee paljon, mutta meidän täytyy miettiä kokonaisuutta”. KHT C koki, että ”totta kai riippumattomuuden vaarantavia tilanteita tulee”. Tällaisia tilanteita ovat C:n mukaan esimerkiksi due diligence -asiat, joissa tilintarkastaja on joutunut yhdessä asiakkaan kanssa pohtimaan riippumattomuuskysymyksiä. KHT D kertoi joutuneensa pohtimaan riippumattomuuttaan avustaessaan yritysjärjestelyissä, joissa sekä myyjä että ostaja ovat olleet tilintarkastusasiakkaita. Myös konsernitilinpäätöksen laadinnassa avustaminen on D:n mukaan herättänyt kysymyksiä riippumattomuuden vaarantumisesta. Haastateltujen KHT-tilintarkastajien luottamus ammattikunnan riippumattomuuteen tarjottaessa oheispalveluita on viime vuosien tapahtumista

huolimatta varsin vahva. Esimerkiksi KHT A kertoi, että ”kollegat pitävät varsin hyvin huolta riippumattomuudestaan”.

Voimassa olevan normiston mukaan tilintarkastusasiakkaille saa KHT A:n mukaan tarjota ennen kaikkea tilintarkastajan kompetenssiin kuuluvia palveluja. Edellä lueteltujen oheispalveluiden, joita haastatellut KHT-tilintarkastajat ovat tilintarkastusasiakkailleen tarjonneet, lisäksi normisto sallii KHT C:n mukaan vaihtoehtoisten taloudellisten laskelmien tekemisen tilintarkastusasiakkaille. KHT A kertoi, että ”monet yritykset saavat oman sisäisen valvonnan kannalta tärkeitä asioita tilintarkastuksen oheistuotteena”. Tätä KHT A ei kuitenkaan pitänyt varsinaisena oheispalveluna, sillä varsinaisten sisäisen tarkastuksen palvelujen tarjoaminen tilintarkastusasiakkaille on hänen yhteisössään kielletty. KHT D totesi sisäisen tarkastuksen palveluiden tarjoamisen tilintarkastusasiakkaille olevan sallittavuuden kannalta ”siinä ja siinä”. KHT B ei lähtenyt nimeämään erikseen sallittavia palveluita, vaan totesi noudattavansa pääsääntöä ”ei voi tehdä ja tarkastaa”. Sisäisen tarkastuksen palveluiden lisäksi riippumattomuuden kannalta erityisen arveluttavia oheispalveluita olivat haastateltavien KHT-tilintarkastajien mukaan ylimmän johdon rekrytointi, aggressiivinen veroneuvonta ja varainhoitopalvelut. Kirjanpidon hoitamisessa ja tilinpäätöksen laatimisessa on haastateltujen mielestä vaikea keksiä tilanteita, joissa näitä voisi tilintarkastusasiakkaille tehdä.

7.4 Haastateltujen tilintarkastajien käytännön työssään käyttämiä varotoimia riippumattomuuden turvaamiseksi

Tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen varotoimia riippumattomuuden turvaamiseksi pyrittiin selvittämään haastattelututkimuksen neljännessä osassa. JHTT-tilintarkastajien käyttämiä varotoimia konsultoinnin aiheuttaman riippumattomuuden vaarantumisen uhan vähentämiseksi ovat haastateltavien tilintarkastajien mukaan kouluttautuminen, kollegoiden tuki ja neuvot, asiakkaan hyväksymisen yhteydessä täytettävät kontrollikaavakkeet sekä tarkastajan oman miettimisen dokumentointi. Tilintarkastajan omaa etiikkaa haastateltavat pitivät kuitenkin yksimielisesti tärkeimpänä tilintarkastajan riippumattomuutta kontrolloivana tekijänä. F:n mukaan ”yksilötasolla tehtävälle ratkaisulle riippumattomuuden vaarantumisesta saadaan tukea

organisaatiotasolta”. Haastatteluissa ilmeni seuraavia organisaatiotason varotoimia: organisatorinen eriyttäminen eri osastoihin tai yhtiöjärjestelyjen avulla, organisaation sisäisten laatuohjeiden käyttäminen sekä kokeneista tarkastajista koostuvien laadunvalvontaryhmien toteuttama valvonta. Tilintarkastajien kierrättämistä ei systemaattisesti toteutettu, mutta tarkastajien kierrättymistä todettiin kuitenkin käytännössä tapahtuvan. Toisaalta kierrätystä todettiin tapahtuvan myös asiakasorganisaatioiden henkilöstössä. Kierrättämisen ottamista varotoimeksi oli E:n mukaan harkittu. F puolusti kierrättämisen tarpeettomuutta toteamalla, että tarkastuslautakunnan harjoittama toiminnan valvominen ”edesauttaa kohtuullisen hyvällä tavalla tilintarkastajan riippumattomuutta ja tuo kohtuullisen kontrollin”. F jatkoi, että ”tilivelvollisten luottamuselinten vaihtuminen kuntakentällä neljän vuoden välein muuttaa myös osaltaan tilannetta” riippumattomuusvaatimuksen täyttymisen kannalta parempaan suuntaan. F:n mukaan tarkastaja–asiakas-suhteen muodostuttua yksittäistapauksissa liian läheiseksi on ”asiaan reagoitu hyvin voimakkaasti” eikä kierrättämisen toteuttamatta jättäminen ole ”missään tapauksessa ongelmista suurin”. JHTT H ei nähnyt tarvetta tilintarkastajien kierrättämiselle organisaation sisällä, sillä tilintarkastajaa ei kannata vaihtaa ilman mitään erityistä syytä. H:n mukaan ”esimerkiksi tarkastuskohteen maantieteellisen sijainnin kaltaisten käytännön syiden vuoksi ei ole mitään järkeä, että kohteessa käy joku muu”. H kuitenkin myönsi liian läheisiin henkilösuhteisiin sisältyvän riskin. Läheisemmissä tarkastaja–asiakas-suhteissa tilintarkastajan pitäisi H:n mukaan ”olla työssään kriittisempi”, jotta riippumattomuus ei vaarantuisi.

JHTT G epäili organisatorisen eriyttämisen tosiasiallisia vaikutuksia riippumattomuuteen, ja näki järjestelyssä puutteellisuuksia. G:n mukaan organisatorinen eriyttäminen ”ei kovin paljon auta, kun samat ihmiset tekevät samaa työtä kahden eri organisaation nimissä samoilla asiakkailla”. G:n työyhteisössä ei käytetty haastatteluhetkellä varotoimena eriyttämistä. JHTT H:n mukaan ”samat naamat siellä tekevät juttuja, vaikka palvelut olisi myyty eri paketissa”. H:n yhteisössä käytettiin varotoimena palvelujen eriyttämistä eri osastoille. H korosti kuitenkin tarkastajan oman harkinnan merkitystä riippumattomuuden turvaamisessa. H:n mukaan eriyttämisessä riippumattomuutta edesauttaa se, ”kun on selkeästi eri ihmiset tekemässä tietojärjestelmäpalveluita, arvonlisäveropalveluita ja tilintarkastusta”. F näki eriyttämisellä positiivisia vaikutuksia riippumattomuuden ulkoiselle kuvalle, ja painotti

jokaisen tarkastajan ammattietiikkaa arvioitaessa konsultoinnin tosiasiallisia vaikutuksia riippumattomuuteen. F:n mukaan joissain tilanteissa saman yhteisön palveluksessa olevat tilintarkastaja ja konsultointia harjoittava tarkastaja saatetaan saada eriyttämisen ansiosta hyvinkin etäälle toisistaan. F kuitenkin painotti, että kyse on hyvin pitkälti henkilöistä ja heidän ammattietikastaan. F jatkoi, että konsultoinnin vaarantaessa riippumattomuuden ”yhtiöjärjestely ei ole ongelma, vaan ihmiset ovat ongelma”. F työskenteli haastatteluhetkellä JHTT-yhteisössä, jossa käytettiin eriyttämistä varotoimena. Saman yhteisön palveluksessa oleva JHTT E totesi, että ”käytännössä organisatorisen eriyttämisen ei pitäisi olla riippumattomuuden kannalta ongelma, vaikka se näyttääkin ulospäin olevan ongelma”. F:n mukaan organisatorisella eriyttämisellä ”on pyritty laimentamaan ulkoista kritiikkiä”. E lisäsi, että ”riippumattomuuden ulkoista kuvaa on pohdittu paljon”. Eriytettyjen yhtiöiden harjoittamassa konsultoinnissa ja tilintarkastuksessa samalle asiakkaalle ei ole ”vielä tullut riippumattomuuden kannalta kyseenalaisia tilanteita”, kuten JHTT F asian ilmaisi. Kyseenalaisena järjestelyä voidaan kuitenkin pitää. JHTT E myönsikin, että riippumattomuutta saatetaan eriyttämisen lisäksi ”vielä joutua miettimään jossain kohtaa nimenomaan eettisten ohjeiden pohjalta”.

Organisatorinen eriyttäminen sai siis voimakkainta kritiikkiä JHTT G:ltä, joka ei työskennellyt eriyttämistä varotoimena käyttävässä yhteisössä. Eriyttämisen puutteet varotoimena tiedostivat myös muut haastatellut JHTT-tilintarkastajat. JHTT-yhteisöissä eriyttäminen ja kierrättäminen ovat varotoimena selvästi melko uusi ilmiö ja varotoimien toimivuudesta ikään kuin odotellaan näyttöä. Em. varotoimien mahdollisten puutteiden katsotaan korjaantuvan korkealla ammattietiikalla. Tämän lisäksi haastatteluista sai sellaisen kuvan, että yleisesti ottaen JHTT-tilintarkastajat eivät pidä rooliristiriita-ongelmaa julkisen talouden tilintarkastuksessa kovin suurena. Esimerkiksi F:n mukaan ”julkisella puolella ei synny helposti intressiä toimia niin, että riippumattomuus vaarantuu”. Tämä on ristiriidassa tutkielman teoreettisessa osassa esitetyn näkemyksen kanssa, sillä teoreettisessa osassa painotettiin kriittistä suhtautumista rooliristiriitatilanteisiin erityisesti julkisen sektorin tilintarkastuksessa, jolla on vaikutusta koko julkisen talouden toiminnan uskottavuuteen kansalaisten silmissä. Varotoimien kehittämiseksi JHTT-tilintarkastajat kaipasivat lisää ”yhteisiä pelisääntöjä” ja nimenomaan kuntasektorille soveltuvaa sääntelyä. Myös lisää keskustelua JHTT-tilintarkastajien harjoittamasta konsultoinnista ja riippumattomuuden

vaarantumisesta kaivattiin. Yhteisten sääntöjen ja keskustelun lisäämisen tarvetta puoltaa ainakin se, että E:n mukaan ”riippumattomuusasiat nousevat esille kilpailutilanteissa”.

Haastatellut KHT-tilintarkastajat pitivät omaa moraalialia ja maalaisjärjen käyttöä tärkeimpänä toimintaa ohjaavana yksilötason varotoimena. Tavallisimpia yksilötason varotoimia olivat kollegan mielipiteen kysyminen asiasta ja jatkuva kouluttautuminen. KHT A kertoi vaihtaneensa kollegansa pitkäaikaisen asiakkaansa tilintarkastajaksi, koska ”hyvin pitkä asiakassuhde saattaa vaikuttaa omaan ajatteluun”. KHT B korosti oman moraalin lisäksi vuosittaisen laadunvarmistuksen merkitystä, koska sillä taataan se, että jokainen yhteisön tilintarkastaja saavuttaa organisaation sisäisen eettisen tason. KHT C:n mukaan ”ennen toimeksiannon aloittamista on mietittävä, kuka on pyytänyt ja mihin tarkoitukseen”. KHT D kertoi soittaneensa ongelmallisissa tilanteissa Keskuskauppakamariin kysyäkseen neuvoa riippumattomuusasioissa.

Organisaatiotason varotoimena käytännössä kaikissa suurimmissa tilintarkastusyhteisöissä käytetään eriyttämistä. KHT C tosin kertoi, ettei koe eriyttämistä varotoimeksi. C:n mukaan ”järjestely on puhtaasti bisneslähtöinen”. KHT A kertoi tarjoavansa tilintarkastuksen yhteydessä esimerkiksi veroneuvontaa, vaikka tilintarkastusyhteisöllä on oma veropalveluita tarjoava osastonsa. Tällaiset mielipiteet vahvistavat ilman muuta teoreettisessa tarkastelussa esitettyjä epäilyksiä eriyttämisen toimivuudesta varotoimena sekä tämän taustalla vaikuttavista intresseistä. Eriyttämisen tehtävä näyttäisi olevan ulkopuolisen kritiikin vaientaminen ja riippumattomuuden ulkoisen kuvan parantaminen. Järjestelyn vaikutukset riippumattomuuden ulkoisen kuvan kannalta ovat eittämättä positiivisia, mutta mitkä ovat eriyttämisen vaikutukset tosiasiallisen riippumattomuuden turvaamiselle. Järjestelyyn kohdistuvaa kritiikkiä olisi kaivannut enemmän nimenomaan eriytettyjen organisaatioiden sisällä toimivilta tilintarkastajilta. KHT-yhteisöt turvasivat organisaatiotasolla tilintarkastuksen riippumattomuutta myös sisäisillä tietojärjestelmillä, joista varmistettiin asiakkaaksi hyväksymisen yhteydessä se, ettei ristiriitaisuuksia tilintarkastuksen ja konsultoinnin välillä päässyt syntymään. Tietojärjestelmiä päivitettiin päivittäin. KHT-yhteisöillä oli lisäksi omia sisäisiä asiantuntijoita, jotka katsoivat ja vaalivat riippumattomuutta. Osassa kohdeyhteisöistä suurimpien asiakasyrityksien tilintarkastajia kierrätettiin, mutta näin ei tapahtunut kaikissa haastattelun kohdeyhteisöissä. Yhdessäkään KHT-

yhteisössä ei systemaattisesti kierrätetty pk-yrityksien tilintarkastajia. Mm. KHT C kertoi, että pk-sektorilla kierrättämistä ei tarvita, sillä tilintarkastajan oma harkinta riittää varotoimeksi pienemmissä asiakasyrityksissä. Haastatellut KHT-tilintarkastajat kertoivat, että koulutusta on lisätty ja riippumattomuuden huomioon ottamiseen on panostettu. Tästä huolimatta toivottiin koulutuksen lisäämistä mm. käymällä läpi eettisiä ohjeita sekä konkreettisten tilanteiden parempaa tuomista esille. KHT C kertoi olettavansa, että ”keskiverto tilintarkastaja KHT-tilintarkastajat mukaan lukien ei tunne kovin hyvin riippumattomuusasioita”. KHT A toivoi toimistojen sisällä otettavan enemmän konkreettisia tilanteita esille, koska normistossa näitä ei voida esittää.

KHT-tilintarkastajat ja -yhteisöt vaikuttaisivat ottavan konsultointiin liittyvän riippumattomuuskysymyksen JHTT-tilintarkastajia ja -yhteisöjä tarkemmin huomioon päivittäisessä toiminnassaan. Tähän vaikuttaa luonnollisesti tiukempi ja selkeämpi normisto, mutta sääntelyllä ei voida selittää kaikkia eroja. JHTT-tilintarkastajat mieltävät tarkastuskohteenaan olevat kunnat riippumattomuusnäkökulmasta melko turvallisiksi, kun taas KHT-tilintarkastajat kokevat toimikenttensä riskisemmäksi ja ovat jo viime vuosien skandaalienkin takia pakotettuja ottamaan riippumattomuusasiat tarkemmin huomioon. KHT-tilintarkastajat tuntuivat ottavan riippumattomuuden huomioon erityisen hyvin suurimpien ja tärkeimpien asiakkaitensa tilintarkastuksessa ja konsultoinnissa, mutta pk-sektorilla asiaan ei kiinnitetä yhtä paljon huomiota. Pk-sektorin asiakkaat ovat toki tilintarkastajille taloudellisesti vähemmän merkittäviä, mutta koko toimialan riippumattomuuden kannalta niitä tulisi pitää merkitykseltään suuryritysten kaltaisina. Tilintarkastajan oman moraalisen liiallinen korostaminen, jota siis vaikuttaisi tapahtuvan erityisesti pk-sektorilla, saattaa asettaa tilintarkastajan kiusallisiin tilanteisiin, joiden syntyminen tulisi estää mahdollisimman aukottomilla varotoimilla.

8 PÄÄTELMÄT

Tutkielmani tarkoituksena oli selvittää osakeyhtiön KHT- ja kunnan JHTT-tilintarkastajan tarkastaja- ja konsulttiroolin välillä esiintyviä ristiriitatilanteita, tekijöitä ristiriitatilanteiden taustalla sekä ratkaisumalleja ristiriitatilanteiden ratkaisemiseksi.

Rooliristiriitoja todettiin esiintyvän konsultointitoiminnan harjoittamisessa tilintarkastusasiakkaille, sillä tällöin tilintarkastaja saattaa joutua tilanteeseen, jossa se joutuu tarkastamaan omien neuvojensa pohjalta tehtyjä toimia. Tällaiset tilanteet ovat riippumattomuuskysymyksen kannalta hyvin ongelmallisia, sillä konsultoinnin harjoittaminen tilintarkastusasiakkaalle saattaa edesauttaa läheisten suhteiden ja taloudellisten sidosten muodostumista tarkastajan ja tarkastettavan välille. Läheiset suhteet ja taloudelliset sidokset saattavat vaikuttaa tilintarkastajan päätöksiin varsinaisen lakisääteisen tilintarkastuksen yhteydessä. Tilintarkastajan edellytykset toimia riippumattomana asiantuntijana ja tarkastella asioita objektiivisesti asettuvat kyseenalaiseen valoon.

Tilintarkastusasiakkaille harjoitettavan konsultoinnin yleistymisen syitä on monia. Tilintarkastajat itse kokevat konsultoinnin olevan tärkeä osa tilintarkastuksen palvelufunktiota, ja näkevät itsensä asiakkaan kannalta ammattitaitoisimpana, luotettavimpana ja kustannustehokkaimpana oheispalveluiden tarjoajana. Tilintarkastusasiakkaan kannalta oma tilintarkastaja on helppo ja luonnollinen ratkaisu konsultointipalveluiden tarjoajaksi, sillä luottamuksellinen asiakassuhde on jo valmiina ja kommunikaatio tutun tilintarkastajan kanssa useimmiten toimii. Tilintarkastajan tietämys asiakkaasta ja toimiva kommunikaatio puoltavat tilintarkastusasiakkaan kannalta eittämättä sitä, että tilintarkastaja on riippumattoman tilintarkastuksenkin kannalta paras mahdollinen oheispalveluiden tarjoaja. Onhan myös lakisääteisen tilintarkastuksen etu, että tarkastettava aineisto sisältää mahdollisimman vähän kyseenalaisuuksia. Tilintarkastuksen kulmakivenä pidettävän riippumattomuuden kannalta konsultoinnin puoltaminen sillä, että palvelu on kustannustehokkainta ostaa omalta tilintarkastajalta tai että omalta tilintarkastajalta on helpointa ostaa oheispalveluja, ei ole ainakaan riippumattomuuden ulkoisen kuvan kannalta kovin uskottava ratkaisu. Erityisesti tilintarkastajien oma taloudellisen edun tavoittelu ja mahdolliset taloudelliset sidokset asiakkaisiin herättävät epäilyksiä tilintarkastuksen riippumattomuusvaatimuksen täyttymisestä. KHT-yhteisöillä lakisääteisen tilintarkastuksen markkina on jo kovin kilpailtu, ja liiketoiminnan kasvu tulee suurimmaksi osaksi konsultoinnista. Markkinatilanne ei saisi vaikuttaa KHT-tilintarkastajien näkemyksiin konsultoinnin tarpeellisuudesta, mutta ainakin ulkopuolisen silmin tilanne vaikuttaa kyseenalaiselta. Joidenkin tilintarkastajien on

väitetty jopa käyttäneen alhaista hinnoittelua varmennuspalveluissa saadakseen konsultointitoimeksiantoja.

Yksityisen sektorin ammattitilintarkastajien tavoin myös kuntien ammattitilintarkastajat, JHTT-tilintarkastajat, ovat alkaneet tarjota kunnille enemmän varsinaisen lakisääteisen tilintarkastuksen oheispalveluita. Kuntien JHTT-tilintarkastajilla konsultoinnin riippumattomuudelle aiheuttamat ongelmat ovat samankaltaisia kuin osakeyhtiöiden KHT-tilintarkastajilla. Huomionarvoista on myös se, että kuntien tilintarkastuksista ja konsultointitoimeksiannoista kilpailevat yhteisöt ovat osittain samoja kuin osakeyhtiöiden tilintarkastajina tunnetut tilintarkastusyhteisöt. Käytännössä kaikkien suurimpien KHT-tilintarkastusyhteisöjen yhteydessä toimii kuntatilintarkastuksiin ja kuntien konsultointiin erikoistunut yhtiö. Jotkut JHTT-tilintarkastajat itse kokevat toimivansa hieman yksityisestä sektorista poikkeavassa ympäristössä. Kuntien JHTT-tilintarkastajien suhtautuminen rooliristiriitoihin osoittautui haastattelututkimuksessa yllättävän huolettomaksi. Haastatellut JHTT-tilintarkastajat kokivat julkisen talouden tilintarkastusympäristön riippumattomuuskysymysten kannalta jopa yksityistä sektoria turvallisemmaksi. Tämä näkemys on ristiriidassa tutkielman teoreettisessa osassa esitettyjen näkökulmien kanssa. Julkisen sektorin rooliristiriitoihin tulisi nimittäin teoreettisessa osassa esitettyjen havaintojen mukaan suhtautua yksityistä sektoria kriittisemmin, sillä onhan julkisen sektorin tilintarkastuksessa pohjimmiltaan kyse koko julkisen talouden toiminnan luottamuksellisuudesta.

Kuntasektorin oheispalveluita sääntelevä riippumattomuusnormisto on tällä hetkellä vielä hyvin tulkinnanvaraista, sillä yksityiselle sektorille tarkoitetun sääntelyn soveltaminen kuntasektorille aiheuttaa ongelmia. JHTT-tilintarkastajien harjoittama konsultointitoiminta vaikuttaisi kulkevan KHT-tilintarkastajien viitoittamaa tietä. Ei ole syytä epäillä, ettei tulevaisuudessa myös JHTT-tilintarkastajien kokonaispalkkioista yhä suurempi osa muodostuisi erilaisista oheispalveluista saatavista palkkioista. Tähän kehitykseen olisi kuntasektorilla pystyttävä vastaamaan huomattavasti nykyistä valmiimmalla riippumattomuusnormistolla, sillä voimassa olevan normiston tulkinnanvaraisuudet ovat omiaan asettamaan tilintarkastajat haastavien riippumattomuusongelmien eteen. Tilintarkastajan oman moraalin liiallinen painottaminen varotoimenä on jo yksityisen sektorin kokemusten valossa osoittanut

heikkoutensa. Yksityisen sektorin kaltaisten virheiden toistuminen kuntasektorilla voisi koko tilintarkastusinstituution uskottavuuden kannalta olla kohtalokasta.

Osakeyhtiöiden KHT-tilintarkastajia koskevassa riippumattomuussäätelyssä on alettu yhä tarkemmin ottaa huomioon tilintarkastajien harjoittaman konsultoinnin aiheuttamat vaarat riippumattomalle tilintarkastukselle. Tilintarkastusyhteisöjen harjoittaman konsultoinnin jo pitkään jatkunut nopea kasvu ja konsultoinnista saatavien palkkioiden kasvava osuus tilintarkastajien kokonaispalkkioista ovat antaneet aiheutta julkiselle kritiikille ja vauhdittaneet osaltaan tiukemman sääntelyn tarvetta. Tilinpitokandaalien paljastumisen Yhdysvaltojen lisäksi myös Euroopasta, Suomi mukaan lukien, pitäisi saada viimeisetkin epäilijät huomaamaan, että tilintarkastuksen riippumattomuusongelma on todellinen jopa korkeasta moraalistaan tunnetussa Suomessa. Tiukentunut riippumattomuussäätely on kuitenkin saanut ristiriitaisen vastaanoton suomalaisten tilintarkastusalan ammattilaisten keskuudessa. Joiltain kohdin äärimmäisyyksiin viety konsultointipalveluiden sääntely on saanut osakseen voimakasta kritiikkiä, ja vaikuttaisi siltä, että paineita jopa sääntelyn löyhentämiseen olisi ilmaantumassa. Toisaalta osa tilintarkastajista kokee sääntelyn tiukentumisen täysin aiheelliseksi, ja joissain tilintarkastusyhteisöissä on otettu käyttöön organisaation sisäisiä, julkista sääntelyä tiukempia säännöstöjä. Jotkut suomalaiset KHT-yhteisöt ovat jopa päätyneet ratkaisuun, jossa määrättyjen konsultointipalveluiden tarjoaminen tilintarkastusasiakkaille kielletään kokonaan.

Erilaisia yksittäistä tilintarkastajaa koskevia ratkaisumalleja ja toisaalta organisatorisella tasolla toteutettuja ratkaisuja riippumattomuuden turvaamiseksi on viime vuosina kehitetty kiihtyvällä tahdilla. KHT-yhteisöt ovat näkemykseni mukaan organisatoristen järjestelyjen kehittämisessä JHTT-yhteisöjä pidemmällä. Tätä voidaan selittää osin jo pelkästään yksityisen sektorin sääntelyn selkeydellä suhteessa JHTT-tilintarkastajia koskevaan sääntelyyn. Osasyynä on myös JHTT-tilintarkastajien konsultointitoiminnan yleistyminen kunnissa vasta aivan viime vuosina. KHT-yhteisöt ovat pyrkineet organisatorisilla järjestelyillä saamaan tilintarkastusta harjoittavat asiantuntijat ja toisaalta konsultointia harjoittavat asiantuntijat riittävän etäälle toisistaan, jotta riippumaton tilintarkastus ei vaarantuisi. Myös tilintarkastajien ja asiakkaiden välisiin läheisiin suhteisiin on kiinnitetty huomiota, ja tilintarkastajien kierrättämisen avulla on pyritty estämään riippumattomuuden vaarantuminen läheisten

tarkastaja–asiakas-suhteiden vuoksi. Tämänkaltaisia järjestelyjä on kuitenkin kritisoitu liian muodollisina ja lähinnä tosiasiallisen riippumattomuuden turvaamisen kannalta tehottomina varotoimina. Selkeät organisaation sisäiset säännöt sallittavista ja kielletyistä oheispalveluista sekä johdonmukainen eettisten ohjeiden sisällön kouluttaminen sen sijaan voidaan nähdä riippumattomuutta tehokkaasti turvaavina organisaatiotason varotoimina. JHTT-yhteisöt seuraavat KHT-yhteisöjä organisatoristen varotoimien käyttöönotossa, ja tätäkin tutkielmaa varten haastateltujen JHTT-tilintarkastajien yhteisöissä oli vasta hiljattain otettu käyttöön mm. organisatorinen eriyttäminen.

Tilintarkastusasiakkaalle harjoitetun konsultoinnin riippumattomuudelle aiheuttamien uhkien ehkäisemiseksi ovat KHT- ja JHTT-tilintarkastajat pyrkineet kiinnittämään huomiota myös yksilötasolla. Vertaistuen käyttö on jo arkipäivää niin kuntien kuin osakeyhtiöidenkin tilintarkastajilla, ja jatkuva kouluttautuminen kuuluu kiinteänä osana ammatinharjoittamiseen. Nimenomaan kouluttautumisen merkitystä ei voi riippumattomuuskysymyksissäkään liikaa korostaa, sillä vankka tietämys on omiaan estämään kyseenalaisiin ja tulkinnanvaraisiin tilanteisiin joutumista. Koko konsultointiin ja tilintarkastukseen liittyvän riippumattomuuskysymyksen kivijalka on kaikesta huolimatta tilintarkastajien oma moraalitilanne. Tilintarkastajien oman harkintakyvyn merkitystä korostavat myös tilintarkastajat itse. Ammatinharjoittajien korkean moraalin lisäksi myös muut varotoimet ovat riippumattomuuden turvaamisessa hyvin tärkeitä, sillä esimerkiksi tilintarkastajan puutteellinen tuntemus riippumattomuussääntelystä saattaa johtaa riippumattomuuden vaarantumiseen, olkoon tilintarkastajan oma moraalitilanne kuinka korkea tahansa.

Tilintarkastajan tilintarkastusasiakkaalleen harjoittama konsultointi asettaa siis tilintarkastajan epäilemättä riippumattomuuskysymyksen kannalta vaikeaan tilanteeseen. Viime vuosina talouselämää ravistelleet tilinpitokandaalit ovat herättäneet epäilyksiä tilintarkastajien vilpittömyydestä, ja joissain tapauksissa epäilykset ovat osoittautuneet aiheellisiksi. Riippumattoman tilintarkastuksen vaarantumisesta oheispalveluiden tarjoamisen vuoksi ei ole tutkimuksissa kuitenkaan saatu pitävää näyttöä. Tutkimuksissa esitetyt hajanaiset havainnot tilintarkastusasiakkaan harjoittaman konsultoinnin ja riippumattoman tilintarkastuksen vaarantumisen yhteyksistä sekä ylipäätään aihepiiriin tutkimuksen niukkuus tekevät

tilintarkastajan rooliristiriidoista kuitenkin houkuttelevan tutkimuskohteen myös tulevaisuudessa.

Tilintarkastajien harjoittaman konsultointitoiminnan aiheuttamia rooliristiriitoja on siis tutkittu hyvin niukasti niin Suomessa kuin maailmallakin. Riippumattomuussäätelyn ollessa murrosvaiheessa jatkotutkimusmahdollisuudet rooliristiriitojen tutkimuskentällä ovat hyvin monipuoliset. Sarbanes-Oxley -laki ja Euroopan unionin sääntely ovat jatkuvan muutospaineen alla, ja Suomessa uusi tilintarkastuslaki on astumassa voimaan. Muuttuvan normiston paineessa toimivat KHT- ja JHTT-yhteisöt joutuvat sopeuttamaan toimintaansa. Varsinkin JHTT-tilintarkastajien riippumattomuuden turvaamiseksi toteutetut varotoimet ovat vasta kehittymässä tyydyttävälle tasolle, ja KHT-tilintarkastajienkin keskuudessa esiintyy arveluttavan suuria puutteita konsultointiin liittyvän riippumattomuuskysymyksen ehkäisemisessä. 2000-luvulla ilmi tulleet tilinpitoskandaalit ovat myös tuoneet oman lisänsä riippumattomuuskeskusteluun. Tilintarkastajien on otettava toiminnassaan huomioon myös skandaalien muokkaama julkinen mielipide, sillä riippumattomuuden ulkoinen kuva on koko riippumattomuuskysymyksen tärkeä osa. Tässä tutkielmassa ei ole kattavasti vertailtu kunnan JHTT- ja osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan harjoittaman konsultoinnin aiheuttamia rooliristiriitoja. Tällaiselle vertailututkimukselle olisi tilintarkastusalan tutkimuskentässä varmasti kysyntää. Lisäksi tilintarkastajan harjoittaman konsultoinnin aiheuttamia rooliristiriitoja voisi tarkastella kasvattamalla haastateltavien tilintarkastajien lukumäärää. Tämän tutkielman laajahkon teoreettisen osan vuoksi empiirinen osa on tarkoituksella jätetty hiukan suppeammaksi. Vahvemmin empiiriseen aineistoon nojaavalle tutkimukselle on aihepiirin arkaluonteisuudesta ja tietosuojakysymyksistä huolimatta hyvät edellytykset, ja tilintarkastajilta saadun palautteen mukaan tämän tyyppisistä tutkimuksista ollaan hyvin kiinnostuneita myös alan ammatinharjoittajien keskuudessa.

LÄHTEET

Kirjallisuus:

Aho, Tuomas & Vänskä, Hannu 1996. Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Antle, Rick 1982. The Auditor as an Economic Agent. *Journal of Accounting Research*, Vol. 20 No. 2 Part II (Autumn), 503–527.

Antle, Rick; Gordon, Elizabeth; Narayanamoorthy, Ganapathi & Zhou, Ling 2004. The Joint Determination of Audit Fees, Non-Audit Fees, and Abnormal Accruals. Working paper, Yale School of Management.

Arens, Alvin A. & Loebbecke, James K. 1997. *Auditing, An Integrated Approach*. Seventh Edition. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.

Ashbaugh, Hollis; LaFond, Ryan & Mayhew, Brian W. 2003. Do Non-Audit Services Compromise Auditor Independence? Further Evidence. *The Accounting Review*, 78, 611–639.

Bajaj, Mukesh; Gunny, Katherine & Sarin, Atulya 2003. Auditor Compensation and Audit Failure: An Empirical Analysis. Working paper, Law and Economics Consulting Group, LLC.

DeJong, Douglas V. & Smith, John H. 1984. The Determination of Audit Responsibilities: An Application of Agency Theory. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 4 No. 1 (Fall), 20–34.

Dunn, John 1996. *Auditing - Theory & Practice*. Second Edition. Hemel Hempstead, Hertfordshire: Prentice Hall Europe.

Fant, Johan-Erik 1994. Revisorernas roll: en komparativ studie av revisorers, företagsledares och aktieägares attityder till extern revision i Finland och Sverige. Helsingfors: Multiprint.

Francis, Jere R. & Ke, Bin 2006. Disclosure of Fees Paid to Auditors and the Market Valuation of Earnings Surprises. Version 4.3. Working paper, University of Missouri.

Frankel, Richard M.; Johnson, Marilyn F. & Nelson, Karen K. 2002. The Relation Between Auditor's Fees for Non-Audit Services and Earnings Management. *The Accounting Review*, 77 (Supplement 2002), 71–105.

International Federation of Accountants (IFAC) 2006. *Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements*. New York: IFAC.

Julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajat ry (JHTT ry) 1999. Hyvä tilintarkastustapa julkishallinnossa. Helsinki: Oy Edita Ab.

Kaasalainen, Silvo 1989. Tehokkuutta ja turvallisuutta. Kunnallisen tilintarkastuksen opas. Helsinki: Suomen Kaupunkiliitto.

KHT-yhdistys 1999. Tilintarkastus. Jyväskylä: KHT-yhdistyksen palvelu Oy.

KHT-yhdistys 2003. Tilintarkastuskertomukset ja tilintarkastajan lausunnot. Uudistettu 9. painos. Jyväskylä: KHT-Media Oy.

KHT-yhdistys 2005. Tilintarkastusalan suositukset. Helsinki: KHT-Media Oy.

Kinney, William R. Jr.; Palmrose, Zoe-Vonna & Scholz, Susan 2004. Auditor Independence, Non-Audit Services, and Restatements: Was the U.S. Government Right? *Journal of Accounting Research*, Vol. 42 No. 3 (June), 561–588.

Kärkkäinen, Hanna 1998. Lapin yliopiston taloustieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä. Tilintarkastajien uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Larcker, David F. & Richardson Scott A. 2004. Fees Paid to Audit Firms, Accrual Choices, and Corporate Governance. *Journal of Accounting Research*, Vol. 42 No. 3 (June), 625–658.

Lorimer, Sir Desmond 1996. Auditor's Independence. Teoksessa McHugh, Gerard & Rowe, David (toim.) *Financial Reporting & Auditing - Bridging the Expectations Gap*. Dublin: Oak Tree Press, 131–132.

Martikainen, Juha-Pekka; Meklin, Pentti; Oulasvirta, Lasse & Vakkuri, Jarmo 2002. Kunnallisen tilintarkastuksen ulkoistaminen. Tampere: Tampere University Press.

Mautz, R. K. & Sharaf, Hussein A. 1977. *The Philosophy of Auditing*. Ninth Printing. Sarasota: American Accounting Association.

Power, Michael 1997. *The Audit Society: Rituals of Verification*. New York: Oxford University Press.

Riistama, Veijo 1999. Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö. 2. painos. Porvoo: WSOY.

Riistama, Veijo 2000. Tilintarkastus - perusteet. Kolmas uudistettu laitos. Porvoo: WSOY.

Robertson, Jack C. 1984. A Defense of Extant Auditing Theory. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 3 No. 2 (Spring), 57–67.

Saarikivi, Maj-Lis 1999. Tilintarkastajan riippumattomuus. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu - HeSE print.

Saarikivi, Maj-Lis 2000. Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuus. Porvoo: Werner Söderström Lakitieto Oy.

Sarja, Mikko 1999. Tilintarkastajan riippumattomuus. Helsinki: Oy Edita Ab.

Tamminen, Rauno 1993. Tiedettä tekemään! Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Troberg, Pontus & Viitanen, Janne 2001. Tilintarkastuksen odotuskuilu. Tilintarkastus - Revision, 1/2001, 11–12.

Vuorinen, Erkki 1995. Tilintarkastus uudessa kunnalliskulttuurissa. Turku: Oy Turun Sanomat, Painopalvelut.

Virallislähteet:

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY.

Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi HE 109/2005.

Euroopan yhteisöjen komission suositus riippumattomuuden peruseriaatteiksi EU:ssa (2002/590/EY, EU-suositus).

Kirjanpitolaki 30.12.1997/1336.

Kuntalaki 17.3.1995/365.

Laki julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista 1.4.1999/467, muutettu 3.6.2005/370.

Osakeyhtiölaki 29.9.1978/734.

Sarbanes-Oxley Act of 2002 (SOX 2002). Public Law 107–204—July 30, 2002.

Securities and Exchange Commission (SEC) 2000. Final Rule: Revision of the Commission's Auditor Independence Requirements, FRR No. 56. Washington D.C.: SEC.

Tilintarkastuslaki 28.10.1994/936.

Valtiovarainministeriön asetus 1051/2005 julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajan tutkinnosta ja tutkintoon vaadittavista opinnoista.

Sähköiset lähteet:

IFAC 2006, <<http://www.ifac.org/IAASB/>> 20.7.2006

Julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuslautakunta (JHTT-lautakunta): valvonta <<http://www.jhtt-lautakunta.fi/04/>> 31.7.2006

Julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuslautakunta (JHTT-lautakunta): Hyvän kunnallisen tilintarkastuksen tulkinta <http://www.jhtt-lautakunta.fi/05/05_01.shtml> 31.7.2006

Kauppa- ja teollisuusministeriön WWW-sivusto <<http://www.ktm.fi/>> 24.7.2006

Kauppa- ja teollisuusministeriö: Tilintarkastuslakiehdotuksen yksityiskohtaiset perustelut <http://www.ktm.fi/files/16490/perustelut__liite_2_.pdf> 27.7.2006.

Kauppa- ja teollisuusministeriö: Tilintarkastuslain pykäläehdotukset <http://www.ktm.fi/files/16489/pykalaehdotukset__liite_1_.pdf> 27.7.2006.

Muut lähteet:

JHTT-tilintarkastaja E:n haastattelu 17.8.2006.

JHTT-tilintarkastaja F:n haastattelu 17.8.2006.

JHTT-tilintarkastaja G:n haastattelu 17.8.2006.

JHTT-tilintarkastaja H:n haastattelu 30.8.2006.

KHT-tilintarkastaja A:n haastattelu 14.8.2006.

KHT-tilintarkastaja B:n ja oheispalveluyksikön toimitusjohtaja T:n haastattelu 15.8.2006.

KHT-tilintarkastaja C:n haastattelu 28.8.2006.

KHT-tilintarkastaja D:n puhelinhaastattelu 28.8.2006.

LIITE 1: Haastattelututkimuksen kysymykset ja saatekirje haastateltaville tilintarkastajille

Arvoisa haastateltava tilintarkastaja,

Olen Tampereen yliopiston kauppaja hallintotieteiden tiedekunnan taloustieteiden laitoksen opiskelija. Kuulun tilintarkastuksen ja arvioinnin koulutukseen pääaineeni finanssiahallinto- ja julkisyhteisöjen laskentatoimi. Pro gradu -tutkielmani käsittelee osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan ja kunnan JHTT-tilintarkastajan harjoittaman konsultointitoiminnan aiheuttamia rooliristiriitoja ja riippumattomuuden vaarantumista. Tutkielmani ohjaajana toimii finanssiahallinnon ja julkisyhteisöjen laskentatoimen ma. professori, HTT, CIA Lasse Oulasvirta. Haastattelututkimuksen tulokset ja kaikki haastatteluihin liittyvä aineisto julkaistaan tutkielmassa siten, että haastateltavien henkilöllisyys ja työnantaja eivät missään tapauksessa ilmene julkaistavasta materiaalista.

Haastattelututkimukseni tarkoituksena on selvittää osakeyhtiön KHT-tilintarkastajan ja kunnan JHTT-tilintarkastajan tilintarkastusasiakkailleen suorittamien oheispalveluiden kohdealueita ja tarpeellisuutta, niiden vaikutuksia riippumattomaan tilintarkastukseen sekä varotoimia riippumattomuuden uhan vähentämiseksi. Pyrin myös kartoittamaan tilintarkastajien käsityksiä nykyisestä riippumattomuussäätelystä.

Tampereella 8.8.2006,

Jaakko Rönkkö (Tampereen yliopisto: Tilintarkastuksen ja arvioinnin maisteriohjelma)

Iidesranta 14 C 23

33100 Tampere

email: jaakko.ronkko@uta.fi

puh. 050 355 0140

Ohjaajan yhteystiedot:

Lasse Oulasvirta (Tampereen yliopisto: finanssiahallinnon ja julkisyhteisöjen laskentatoimen ma. professori, HTT, CIA)

puh. (03) 3551 6391

gsm: 050 321 8848

Haastattelukysymykset:

A. Tilintarkastajan tietämys voimassa olevasta riippumattomuussäätelystä liittyen oheispalveluiden tarjoamiseen sekä tyytyväisyys normistoon.

1. Millaiseksi arvioisitte tietämyksenne voimassaolevasta riippumattomuusnormistosta erityisesti tilintarkastusasiakkaille suoritettavien oheispalveluiden (non-audit services) osalta?
2. Koetteko nykyisen riippumattomuusnormiston olevan erityisesti tilintarkastusasiakkaille suoritettavien oheispalveluiden osalta riittävä riippumattoman tilintarkastuksen turvaamiseksi?
3. Esiintyykö voimassaolevassa riippumattomuussäätelyssä tilintarkastusasiakkaille suoritettavien oheispalveluiden osalta mielestänne tulkinnanvaraisuuksia?
4. Miten kehittäisitte voimassaolevaa riippumattomuussäätelyä tilintarkastusasiakkaille suoritettavien oheispalveluiden osalta?

B. Tilintarkastusasiakkaille tarjottavien oheispalveluiden kohdealueet ja tarpeellisuus.

1. Oletteko suorittaneet tilintarkastusasiakkaille oheispalveluja viimeisen 12 kuukauden aikana?
2. Mitä oheispalveluja olette tilintarkastusasiakkaille suorittaneet?
3. Kuinka tarpeelliseksi koette oheispalveluiden tarjoamisen tilintarkastusasiakkaille ja miten perustelette kantaanne?

C. Tilintarkastajan kokemuksia ja näkemyksiä riippumattomuuden vaarantumisesta suoritettaessa oheispalveluita tilintarkastusasiakkaalle.

1. Oletteko joutuneet pohtimaan riippumattomuuttanne tilintarkastajana oheispalveluiden tarjoamiseen liittyen? Millaisia palveluja tarjottaessa olette pohtineet riippumattomuuttanne?
2. Mikä on käsityksenne tilintarkastajien riippumattomuudesta yleensä suoritettaessa oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille?

3. Mitä oheispalveluita voi mielestänne tarjota tilintarkastusasiakkaille voimassaolevan normiston puitteissa?
4. Minkä oheispalveluiden tarjoaminen tilintarkastusasiakkaille tulisi mielestänne sallia ja minkä kieltää?

D. Käytettävissä olevista varotoimista riippumattoman tilintarkastuksen turvaamiseksi suoritettaessa oheispalveluita tilintarkastusasiakkaille.

1. Millaisia varotoimia käytätte riippumattomuutenne turvaamiseksi yksilötasolla nimenomaan oheispalveluiden suorittamisen riippumattomalle tilintarkastukselle aiheuttaman uhan vähentämiseksi?
2. Millaisia varotoimia käytätte organisaationne tasolla oheispalveluiden suorittamisen riippumattomalle tilintarkastukselle aiheuttaman uhan vähentämiseksi?
3. Miten organisaatiossanne tulisi mielestänne kehittää riippumattomuuden huomioimista sekä varotoimia oheispalveluiden riippumattomuudelle aiheuttaman uhan vähentämiseksi?

Kiitos vastauksistanne!